

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**GEÇ ANTİKÇAĞ KAYNAKLARININ IŞIĞINDA
BİZANS SARAY YÖNETİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emre MACİT

**Tarih Bölümü
Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ferit BAZ

NİSAN 2019

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Emre Macit

Emre Macit tarafından hazırlanan Geç Antikçağ Kaynaklarının Işığında Bizans Saray Yönetimi adlı bu tezin yüksek lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Ferit BAZ

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Doç. Dr. Ferit BAZ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Emre ERTEN (İ.Ü. Öğr. Üyesi)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Erman ŞAN

Üye : _____

Üye : _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
SUMMARY	iii
SEMBOLLER LİSTESİ	iv
RESİMLER LİSTESİ.....	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Adı ve Sınırları	1
1.2. Antik Kaynaklar.....	4
1.3. Modern Literatür.....	10
1.4. Gelişme Bölümünün Kuruluş Düzeni ve Çalışmada Esas Alınan Teknik Noktalar.....	14
2. ANAHTLARIYLA ROMA'DAN BİZANS'A GEÇİŞTEKİ DEĞİŞİM SÜRECİ VE DEVLETİN KAZANDIĞI BAZI YENİ VASIFLAR	17
2.1.Fiziki Mekân Constantinopolis ve Büyük Saray	38
2.2. Constantinopolis, Nuova Roma Kenti.....	40
3. BÜYÜK SARAYDA YAŞAM VE İMPARATORLUK HİZMETLİLERİ	47
3.1. İmparator ve İktidar Seremonileri	53
3.2. İmparatorun Özel Hizmetlileri	59
3.2.1.Praepositus Sacri Cubiculi	60
3.3.2. Comesler.....	63
3.2.3. Comes Rerum Privatarum	64
3.2.4.Comes Sacrarum Largitionum	65
4. BÜYÜK SARAYIN İDARİ OFİSLERİ ve BÜROKRATLARI	67
4.1. Praefectus Praetorio.....	68
4.2. Magister Officiorum	72
4.3. Agens in Rebus	75
4.4. Scrinia Ofisi, Magistri Scriniorum ve Çeşitli Unvanları.....	77
4.5. Scholae Palatinae	80
4.6. Quaestor Sacri Palatii ve Referendarius	84
4.7. Bir Danışman Meclisi Olarak Consistorium	87
4.8. Diğer Saray Mensupları ve Organları.....	88
4.8.1. Defensor Civitatis	88
4.8.2. Curator.....	88

4.8.3. Manifaktür Üretim Tesisleri Gynaikeion	89
5.1. Batı ve Doğu Roma Merkezi Bürokrasi İlişkilerine Dair Düşünceler	91
5.2. Kilise ve Devlet İlişisine Dair Gözlemler	93
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	103
RESİMLER.....	129

ÖNSÖZ

Tarihçiler geçmiş zamanın izini sürerek ya da çoğu zaman yaşanmış olayları takip ederek özneler haklarında hükümler verir. Şüphesiz tanıklık yapacak kaynaklara sahipsek eğer adil bir hüküm bizim için daha kolay olabilir. Yine de bilmediğimiz her şeyde geri çekilmek ve elimizde olmayan bilgiler üzerinden yorum yapmamak, mesleğimizin en erdemli noktalarından biri olmalı. Geç Antikçağ tarihinin Anadolu açısından önemi şüphesiz oldukça fazladır. Böylesi bir dönemin izini sürmek çoğu zaman bana keyif verdi. Bazen, şimdiki zamanın akışını unutup, tüm geçmiş dönem yazarlarıyla bir sohbetin içerisinde buldum kendimi. Umarım bize miras bıraktıkları düşüncelerine haksızlık etmemiş ve zamanın tanıklarına adil davranmışımdır.

Tez sürecim 2016 yılı yaz aylarında başlamış, 2019 Nisan ayı itibariyle son bulmuştur. Başlangıcından bugüne kadar sanat tarihi disiplininin olmama rağmen bana tarihçiliğin metodunu incelikleriyle öğreten danışmanım *Doç. Dr. Ferit Baz'a* teşekkürü borç bilirim. Tezimi okurken bana vermiş olduğu doğru ifade bilgisi ve gösterdiği ince detaylar için *Dr. Emre Erten'e* teşekkür ederim. Tarihsel manada bana Bizans'ın ve Roma'nın ne olduğuna dair tartışmalar açarak aklımdaki soruların çözümüne katkı sunan *Dr. Erman Şan'a* teşekkür ederim.

Geçirdiğimiz zor günlerde, her zaman bana destek veren annem *Nuray Macit'e* ve yine ruh halimizi ayakta tutmak için sürekli bizi gülen yüzüyle motive eden kardeşim *Yekta Macit'e* teşekkürü borç bilirim. Tez sürecim içerisinde 2017 yılı Şubat ayında aramızdan ayrılan babam *İsmail Macit'in* ışıklar içinde uyumasını temenni eder ve iyi bir insan olmanın ne demek olduğunu bize öğrettiği, bu değeri bana miras olarak bıraktığı için kendisine teşekkür ederim.

Bu sürecin başından sonuna kadar benimle yoldaşlık eden, tezimi redakte ederken müthiş bir sabır gösteren *Alaattin Cem Özdemir'e* müteşekkirim. Ve bana sonsuz sabır ve iltimas ile yaklaşan *Elif Anlamaz'a* teşekkürü bir borç bilirim.

Emre MACİT
Nisan, 2019
İstanbul

Yazar; Emre MACİT

Konu; Geç Antikçağ Kaynaklarının Işığında Bizans Saray Yönetimi

ÖZET

İmparatorluğun büyük dönüşümler geçirdiği Geç Antikçağ olarak nitelendirilen dönemde, önce Doğu'da bir başkent ve saray kurulmuştur. Ardından Roma içerisinde yüzyıllardır varlığını sürdüren yeni bir din olan Hristiyanlık başat hale gelerek toplumu ve bürokrasiyi birçok noktada tahakkümü altına almıştır. Şehirlerin ve onların temsilcileri olan senatusun giderek gücünü kaybettiği bu ortamda, devletin merkezi bir politikayla yönetilmeye çalışılması yeni olarak adlandırabileceğimiz idari ofislerin kurulmasına sebep olmuştur. Bu noktada eski kurumların da yeni imparatorluk idari düzenine ayak uydurduğunu tarihi kaynaklar bizlere göstermektedir. Kimi araştırmacıların Bizanslılaşmak dediği bu merkez idari sisteminin nasıl işlediğini anlamak tezin başlıca görevi olarak ifade edilebilir. Bu doğrultuda Constantinopolis merkezli olarak kurulmuş olan Büyük Saray hizmetlileri ve bürokratları incelenmiştir. İmparatorun ve ailesinin, devletin bürokrat kadrosuyla nasıl işbirliğinde çalıştıkları incelenerek, aralarındaki uyum ya da zıtlıkların tespit edilmesi tezin başlıca konusudur.

Anahtar Kelimeler; *Büyük Saray, Bürokrasi, İmparatorluk, İdare Tarihi, Constantinopolis, Hristiyanlık*

Author; Emre MACİT

Subject; Byzantine Palace Administration in the Light of Late Antiquity Sources

SUMMARY

A capital and a palace were established in the East in the period characterized as the Late Antiquity, where the Empire underwent major transformations. Christianity, which is a new religion that has existed in Rome for centuries, has become dominant and has dominated society and bureaucracy in many points. In this environment where the senate and their representatives lost their power, the attempt to manage the state with a centralized policy has led to the establishment of administrative offices which we can call new. At this point, historical sources show that the old institutions are keeping up with the new imperial administrative order. Understanding how this central administrative system, which some researchers call Byzantinization, can be expressed as the main task of the thesis. In this direction, the servants and bureaucrats of the Great Palace, which was founded in Constantinople, were examined. Determining the harmony or contrast between the Emperor and his family and how they worked in cooperation with the bureaucratic staff of the state is the main subject of the thesis.

Keywords; *Great Palace, Bureaucracy, Empire, History of Administration, Constantinopolis, Christianity*

SEMBOLLER LİSTESİ

bkz. / bakınız

Hl. / Hellence

Tr. / Türkçe

frag. / fragman

introd. / Introduction

It. / İtalyanca

S. / sayfa

yy. / yüzyıl

KISALTMALAR LİSTESİ

Antik kaynak ve çeşitli sembolik kısaltmalar listesi, Oxford Classical Dictionary serisi standartlarına göre kısaltılmıştır.

OT / Eski Ahit

Agap. / Diakonoz Agapetos

Amb. / Ambrosius

Amm. Marc. / Ammianus Marcellinus

August. / Augustinus

Aur. Vict. Caes. / Aurelius Victor, Caesares

[Aur. Vict.] De vir. ill. / [Aurelius Victor], De viris illustribus

CAH / Cambridge Ancient History, 2nd edn. (1961– ; 1st edn. 1923–39)

Cass. Dio / Cassius Dio

Cassiod. / Cassiodorus

Cod. Iust. / Codex Iustinianus

Cod. Theod. / Codex Theodosianus

Dig. / Digesta

Dio Cass. / Dio Cassius

DNP / Der Neue Pauly

DOP / Dumbarton Oaks Papers

EA / Epigraphica Anatolica

Eunap. / Eunapius (VS / Vitae sophistarum)

Euseb. / Eusebios

Chron. / *Chronica*

Hist. eccl. / *Historia ecclesiastica*

Praep. evang. / *Praeparatio evangelica*

Vit. Const. / *Vita Constantini*

Eutr. / Eutropius

Hom. / Homeros

Il. / Ilias

Od. / Odysseus

Jones, Cities E. Rom. Prov. / A. H. M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces (1937; 2nd edn. 1971)

Later Rom. Emp. / *The Later Roman Empire 284–602 (1964)*

Lactant. / **Lactantius**

De falsa relig. / *De falsa religione*

De mort. pers. / *De mortibus persecutorum*

Div. inst. / *Divinae institutiones*

Lib. / Libanius

Lib. colon. / *Libri coloniarum*

Loeb / Loeb Classical Library

Lucr. / Lucretius

Lydus, Mens. / Lydos, De mensibus

Mag. / *De magistratibus*

Ost. / *De ostentis*

M. Aur. Med. / Marcus Aurelius, Meditations

Not. Dign. [occ.] [or.] / Notitia dignitatum in partibus occidentis/orientis

Nov. / Novellae

Nov. Theod. / Novellae Theodosianae

ODB / Oxford Dictionary of Byzantium (1991)

ODCC / Oxford Dictionary of the Christian Church, ed. F. L. Cross and E. Livingstone, 2nd edn. (1974)

OJA / Oxford Journal of Archaeology

Olymp. / Olympiodorus

Oros. / Orosius

Π / περί

Plut. / Plutarkhos

Alex. / *Alexander*

Caes. / *Caesar*

Procop. / Procokopios

Aed. / *De aedificiis*

Goth. / *De bello Gothico*

Vand. / *De bello Vandalico*

his. Arc. / *Historia Arcana*¹

SC / Senatus consultum

SHA / Scriptores Historiae Augustae

Sokrates, Hist. eccl. / Socrates, Historia ecclesiastica

Sozom. / Sozomen

Hist. eccl. / *Historia ekklesiastika*

Steph. Byz. / Stephanus Byzantius or Byzantinus, Ethnika

Suet. / Suetonius

Tacitus / Tacitus, 2 vols. (1958)

Tac. / Tacitus

Tert. / Tertullian

Thuc. / Thukydides

Verg. / Vergilius

Aen. / *Aenas*

Zos. / Zosimus

¹ bkz. Teknik Noktalar

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1 Tetrarkhlar Heykeli	129
Resim 2 Büyük Saray Mozaikleri	130
Resim 3 Büyük Saray Mozaikleri(detay)	130
Resim 4 Kucaklaşan Tetrarkhlar	131
Resim 5 Theodosius Sütunu	132
Resim 6 Iustinianus ve İdarecileri.	133
Resim 7 Palatino	134
Resim 8 Constantinopolis 3.-7. yy. anıtları	135
Resim 9 Forum Constantinus.....	136
Resim 10 Marcianus Sütunu	137
Resim 11 Nobilissimus Unvanlı Licinius Sikkesi.....	137
Resim 12 Omphalion	138
Resim 13 Adventus Konulu Fildişi Oyma	138
Resim 14 Prokynesis Seremonisi Canlandırması	139
Resim 15 1917-1918 yılı kadastro Planı.....	140
Resim 16 1912 yangını sonrası 1918 Yılı Hava Fotoğrafı.....	141

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Adı ve Sınırları

Çalışmamızın adı, Geç Antikçağ Tarihsel Kaynakları Işığında Bizans Saray Yönetimi'dir. Saray bürokrasisi, başkenti Byzantion kentine taşındığı tarihten itibaren, Roma devlet teşkilatının en merkezi organizasyonu olmuştur.² Sınırları bu denli geniş olan her büyük devletin, mevcudiyetinde söz konusu olduğu üzere, Roma devletinin idari şemasında merkezi bir teşkilatlanmanın olması kaçınılmazdır.³ Ancak takdir edilmelidir ki; Roma Devletinin idari yapısına dair araştırmalar yürütmek oldukça güç bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bir imparatorluk ne kadar uzun süre varlığını muhafaza edebilmişse o kadar fazla siyasal ve kültürel dönüşüm geçirmiş demektir. Zaman içerisinde siyasal reformların yapılıyor olması, devletin, o günkü koşullara ayak uydurabilmesi için elzemdir. Bu mutlaka zamanın ruhuna uyum sağlamakla ilişkili bir değişimdir.⁴ Roma kendi içerisinde tarihçiler tarafından sınıflandırılırken Krallık (M.Ö. 753-M.Ö 510); Cumhuriyet (M.Ö. 510 -27); İmparatorluk/Pricipatus (M.Ö. 27 – M.Ö. 284) ve Dominatus (M.S. 284-1453) olarak adlandırılır.

Geç Antikçağ, bazı araştırmacılar tarafından insanlık tarihinde büyük izleri olan Roma İmparatorluğu açısından bir endişe dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁵ Dönem içerisinde meydana gelen doğal afetler, salgınlar, istilalar ve büyük göçlerin yarattığı krizleri kontrol altına almak tahmin edilmelidir ki, sürekli güncellenen bir yönetim mekanizmasının geliştirilmesini şart koşmaktaydı. Bu aşamada tezin kapsamı Geç Antikçağ zaman dilimi içerisindeki siyasal değişimler ile Constantinopolis Büyük

² Cross - Livingstone 2012, 409.

³ Bunson 1995, 108.

⁴ Zeitgeist kavramı için bkz. Buchanan 2018, 499.

⁵ Dodds 2011, 1-3. tarihli eserin başlığı; "*Pagan and Christian in an Age of Anxiety*".

Saray'ında temellenmiş olan saray memurluğunun yapısal ilişkilerine ve onların resmi idari ofislerine odaklanması olmuştur⁶.

Dominatus dönemi olarak adlandırdığımız İmparator Diocletianus'un oluşturduğu (M.S. 284- 305) *tetrarkhia* sistemi (=dörtlü idari) Roma imparatorluk idaresinin kuruluşundan bu yana yaşamış olduğu en önemli yapısal değişikliklerinden biri olarak zikredilebilir.⁷ İmparatorluğun idari yönetimi adına önemli bir değişim süreci olarak görülen bu evre tez çalışmamızın zamansal açıdan başlangıç sınırını oluşturmaktadır. Diğer taraftan imparator Herakleios'un hükümlerlik sürecinin başlangıcı (M.S. 610-641) ise çalışmamızın bitiş sürecini oluşturmaktadır. Çünkü imparator Herakleios dönemiyle birlikte Geç Antikçağ'daki dönüşümler ve kimlik karmaşaları sona ermiş gibi gözükmemektedir. Çünkü imparator neredeyse devlet mekanizmasını baştan aşağı yenilemiş⁸ ya da terminolojik olarak unvanları Latince'den Hellenice'ye çevrilmiş olarak gözükmemektedir.⁹ Örneğin onun devlet teşkilatlanmasına dair yaptığı en önemli reformlardan bir tanesi, *thema* sistemidir.¹⁰ Çalışmamızın ağırlıklı olarak bu dönemle ilgilenmekle birlikte, yeri geldiğinde özellikle Roma'dan Bizans'a geçişi anlayabilmek için bazen *principatus* döneminin uygulamalarına da referanslar verilecektir.

Çalışmamızın mekânsal sınırlarını ise devletin yönetildiği başkent olan Constantinopolis üzerine olmuştur. Bu anlamda elbette ki, *tetrarkhia* döneminin imparatorluk yerleşimleri olan Nikaia, Milano, Thessaloniki ve Trier ile daha sonraki süreçte imparatorluğun yegâne başkenti olan Constantinopolis ön plandadır (Resim 1). Ancak unutulmaması gereken diğer bir unsur da, Emanuel Mayer'in kendi çalışmasına verdiği isim gibi "*İmparator neredeyse başkent orasıdır.*" (=Rom ist dort, wo der Kaiser ist) fikrine uygun hareket ederek, Roma imparatorlarının seyahatleri sırasındaki saray bürokrasilerini oluşturdukları diğer yerleşmelerde çalışmamızın mekânsal sınırları içerisinde yer alacaktır.¹¹ Elbetteki *principatus* dönemindeki başkent ve devlete ismini veren Tiber kıyısındaki yerleşme olan Roma kenti de geçmişe atıfta bulunduğumuzda her daim çalışmamızın içinde zikredilecek

⁶ Geç Antikçağ hakkında tam olarak belirlenmiş bir zaman dilimi söz konusu değildir. Fakat biz dönem için İmparator Constantinus'tan başlayarak İmparator Herakleios döneminin başını (M.S. 610) kronolojik tasnif olarak belirledik.

⁷ Zos. 2. 33.

⁸ Kaegi 2007, 10-11.

⁹ Ostrogorski 1981, 99.

¹⁰ Ostrogorski 1981, 26.

¹¹ Mayer 2002, 28-38.

başlıca mekândır. Unutulmamalıdır ki, devlet hangi aşamadan geçerse geçsin, başkent nereye taşınırsa taşınır, sınırlar ne kadar değişirse değişsin, devlete ismini veren yerleşme hep Roma olarak kalmıştır.

Bu imparatorluk memurlar sınıfının zorlu kriz döneminde, imparatorluğun kaderini belirleyen misyonlarını, günümüz okuyucusuna aktarmak tezin başlıca amacıdır. Siyasi ya da politik manada yüzyıllarca süren ayrılık ve çatışmaların sonucunda ortaya çıkan devlet idari sistemleri, çağının koşullarına ve problemlerine göre verdiği çözümlerle meydana gelir. Tezimizin konusu “Geç Antikçağ Kaynaklarının Işığında Bizans Saray Yönetimi” olacaktır. Çalışma kronolojik manada M.S. 3. ve 7. yüzyıl dönemi arasındaki süreyi kapsamaktadır. Örneğin saray idaresinin içerisinde kendisine yer bulmayı başarmış olan kavimlerden Gotlar’ın ve Isaurialılar’ın devlet idaresindeki tutumları nelerdir? Dönem içerisinde gerçekleşen Pagan ve Hristiyan karşıt mücadeleleri devlet idaresini nasıl etkisi altına almıştır? Ya da Büyük Saray içerisinde imparatorluk *palatium* (özel ev) alanı haricinde oluşturulan, memurların ofislerinin hangi hiyerarşik konumla ve nasıl sıralandığını öğrenebiliriz? Burada imparatora en yakın olan askeri gücün sarayda aynı zamanda bir isyan unsuru oluşturabileceğine dair veriler nelerdir? Klasik dünyanın mirası olan kadim *senatus* bu yeni sarayın bürokrasisinin neresindedir ya da bir yaptırım gücüne sahip midir?

Pekâlâ, imparatorun gizli güçleri olan casusları var mıydı? İmparatora yakınlık sırasına göre memurların durumları nelerdi? Bürokraside nepotizm (=akrabacılık) ne durumdaydı? Kilisenin yeni kentteki gücü, saraydaki tesiri ne durumdaydı? İşte bu tür olgulara, epigrafik, filolojik, nümizmatik, arkeolojik kaynaklarda bir veri toplamak bizim için, tezin değişim yerindeyse iskeletini oluşturmak açısından olmazsa olmazımız konumundadır.

Dominatus döneminde imparatorluk ikiye ayrılarak Doğu ve Batı Roma olarak iki ayrı şehir ve saraydan yönetildiği için biz daha ziyade Constantinopolis Sarayı’nın üzerinde durduk. Özellikle bu dönemin tarihsel olgularından olan Kavimler Göçü, Sasani Devleti’nin Anadolu’nun doğusundaki faaliyetleri, Hristiyanlığın yayılması ve eski din olan Paganizmin yeni din olan Hristiyanlıkla arasındaki mücadeleler, büyük hıyarcıklı veba salgını ve çeşitli doğal afetlerin demografiyi değiştirerek imparatorluk siyasal erkini nasıl biçimlendirdiğine dair bir takım gözlemler sunmayı arzuluyoruz.

İmparatorluğa dair bir gözlem niteliğinde olan bu tez, naçizane bir araştırmayla, tüm saray elitinin unvanlarını içermek arzusundadır. Bu unvanların saray içerisindeki hiyerarşik konumlarının saptanması bizce oldukça önemlidir. Çünkü kuvvetli olan birimler, mutlaka o günün zorlayıcı şartlarının neler olduğunu bizlere aktarması açısından önemli bir göstergedir. Kaynaklarda en çok karşımıza çıkan bu tür baskın yönetim erklerinin üzerinde durmayı daha çok önemsemekteyiz.

İdarede sadece imparatorun tek başına etkin olmayarak, aynı zamanda bürokrasinin bir elit aygıt olarak sarayın kararlarına yön vermesi kaçınılmazdır. Çünkü idari işleyişin doğrudan sahipleri olan bürokratlar, şüphesiz iktidarın son sözü söyleyeni olmasa da, imparator üzerinde büyük etki sahibi oldukları açıkça düşünülebilir. Senatus fikir ve karar aşamasında *principatus* dönemi kadar aktif olmasa da, bu çağın danışman memurları, kentleri yöneten ve vergi toplayan tahsildarları, su arzı ve şehirleşmeyi temin eden idari organları gibi mekanizmalar mevcut olmalıydı. Aksi takdirde büyük bir imparatorluğun idaresi bunca yıl söz konusu dahi olamazdı. Tez amaç olarak bu karmaşık dönemin unvanlarını ve bu unvanlara sahip olan bürokratların görev ve vizyonlarının belirlenmesine ışık tutmaya çalışır.

1.2. Antik Kaynaklar

Kronolojik bir sıraya uymak gerekirse, Suetonius (? -M.S.122) ve Cassius Dio (M.S. 155-235) bizlere bir önceki dönemin Roma idari tarihini aydınlatmaları açısından kıymetlidirler. Suetonius'un yazmış olduğu *De Vita Duodecim Caesarum* (= Oniki *Caesar*'ların Yaşamı) kitabı imparatorluğun idari biçimini ve imparatorların tutumlarını bizlere aktarır.¹² Cassius Dio ise Aineas'tan itibaren M.S. 229 yılına kadar olan *Historiae Romanae* (=Roma Tarihi) kitabını 80 kitap olarak yazmıştır. Bu kitaplardan bir kısmı parçalar halinde diğerleriyle; bütün olarak günümüze değin ulaşmıştır.¹³

Tezin kapsamı açısından; bürokrasiye dair önemli verileri bulabileceğimiz kaynaklar, tabii ki öncelikle dönemin filolojik kaynaklarıdır. Bu tür bir yaklaşımla, başta devlet aygıtını gözler önüne seren *Notitia Dignitatum* (=memur kayıtları) isimli antik

¹² Mitchell 2015, 333; Telatar et alii 2008, 1-4.

¹³ Scott 2018, 3; Millar 1999, 5.

kaynağı saymak yerinde olacaktır.¹⁴ Eser, içeriği bakımından Roma memurlarının bilgisini bizlere sunan bir kaynaktır. Eser 4. yüzyıl sonları ve 5. yüzyıl başlarında yazıldığı kabul edilmektedir. Fakat içeriğinde ne zaman yazıldığına dair bir emare yoktur. Aynı zamanda anonim bir kaynaktır. Özelliği bakımından eser, Geç Antikçağ memurlarının ve yönetim yapısının listesini sunmaktadır.

Hristiyanlığı M.S. 312'de gerçekleşen Mulvius Köprüsü Savaşı galibiyeti sonrası serbest bırakan, ilk resmi konsilin toplanmasını sağlayan Byzantion antik kentini imparatorluğun yeni başkenti ilan eden İmparator Constantinus'un hayatına dair bilgilerin, kilise tarihçisi Kaisereia'lı Eusebios'tan alınması elzemdir.¹⁵ Eusebios, Kaisereia kentinde doğmuş ve Hristiyanlık üzerine eğitim almış bir apolojisttir(=dın savunucusu). Onun *Vita Constantini* (=Constantinus'un Yaşamı) ismini verdiği eseri bizlere bu dönemin bilgisini verir. Aynı zamanda Eusebios'un kilise tarihine dair diğer kitapları dönem tarihi açısından mühimdir. Örnek vermek gerekirse onun ünü *Historia Ekklesiastika* (= Kilise Tarihi) adını vermiş olduğu kitabına dayanır. Muhtemelen 312-324 yılları arasında yazılmış olan bu eseri, erken dönem kilise tarihine dair sunduğu verilerle yazarın önemli bir konuma sahip olmasını sağladı.

M.S. 400 ile 450 yılları arasında yaşamış olan Sozomenos'un *Historia Ekklesiastika* isimli kitapları çalışmamız açısından kıymetlidir.¹⁶ Çağdaşı olan Sokrates Scholastikos isimli kilise tarihçisinin eserlerine çeşitli atıflarda bulunulmuştur.¹⁷

Eusebios, Sozomenos, Sokrates Scholastikos gibi yazarların kilise tarihi olarak yazmış oldukları kitaplar sadece dinsel olayları anlatmaz, şüphesiz tarihçiler açısından siyasal gerçekleri ya da sosyal hayatı anlamak için kayda değer eserlerdirler. Hristiyan dinsel tarih yazımının dışında bir sofist olarak yaşamını sürdürmüş olan tarihçi Eunapius Sardinus kilise tarihinin haricinde karşımıza çıkan dönem kaynaklarından.¹⁸ Onun sofist ve filozoflar üzerine yazmış olduğu eserler dönem açısından önemlidir.

Yine tarih ile uğraşmış erken Hristiyanlardan bir âlim olan Orosius M.S. 385 yılında dünyaya gelmiştir. Ona ait olan *Historiarum septem libri Adversus Paganos*

¹⁴ Notitia Dignitatum kaynağının modern literatürdeki kritikleri için ilgili araştırma eserleri için bkz. Bury 1920, 131; Grigg 1980, 33-34.

¹⁵ Herrin 2001, 54-55; Kaisereia'lı Eusebios hakkında bazı araştırma eserleri için bkz. Barnes 1981, 191, 208; Burgess-Witkowski 1999, 21.

¹⁶ Walford 1855, 6-8.

¹⁷ Walford 1855, iv-vi; Scholastikos'un eserleri için bkz. Urbainczyk 1997, 69.

¹⁸ Breebaart 1979, 361.

(=Paganlara Karşı Yedi Kitap) ismiyle çevrilmiş olan kitabı bize bir takım veriler sunmaktadırlar. Ayrıca dönem içerisinde yapmış olduğu coğrafi gezileri de önemlidir.¹⁹

Theodosius döneminde Roma hukukunda bulunan yasaları bir araya getirebilmek için atılmış adımlardan olan *Codex* (=yasa derlemesi) fikri, imparator Theodosius döneminde başlatılmıştır. Bu dönemde yapılan hukuki derleme çalışmaları daha sonra *Codex Theodosianus* olarak anılacaktır.²⁰ Bir takım hukuki yasaların bir araya getirilmiş olduğu kitap, bir Romalı vatandaşın uyması gereken kuralları nitelediğinden, tarihsel veri anlamında bir perspektif sunması kaçınılmazdır. Yine bu manada imparatorların göndermiş olduğu mektup ve bildirdikleri fermanlar ya da Diocletianus dönemine ait olan fiyat fermanı olarak bahsi geçen beyannameler tezin içerisinde gerekli görüldüğü durumlarda birincil kaynaklar olarak gösterilmiştir.²¹

Diğer yandan *magister memoriae* (=resmi tarihçi) görevini de üstlenmiş olan *Breviarium Historiae Romanae* (=Kısa Roma Tarihi) isimli bir kitap yazan Eutropius imparatorluk hakkında verdiği bilgiler açısından önemlidir.²² Özellikle onun Romalı imparatorların kitaplarını geleceğin imparatorlarına örnek olsun diye yazmış olduğunu bilmekteyiz. Kitabın bu özelliği bir tarihçinin Roma'da ideal devlet düzenini tasvir etmesi ve en iyi olan durumları seçmesi bakımından bizler için kıymetlidir. Eutropius'un tarihi kitabı sayesinde geçmiş ile konumuz olan dönem arasında benzerlikler ve farklılıklar daha anlaşılır hale gelmektedir.

Roma imparatorluğu tarihi açısından özellikle Geç Antikçağ dönemini bütünsel anlamda ele alan Ammianus Marcellinus bizler için oldukça önemlidir.²³ Onun eserleri imparatorluk coğrafyasının çeşitli bölgelerinden tarihi bilgiler verir. O, kilise tarihçileri gibi ne sadece kilise işlerinin içerisine gömülmüş ne de salt bürokratik bir memur gibi imparatorluk üzerine yazmıştır. Ammianus Marcellinus sadece merkezi bir konumu olan başkent sayılabilecek kentler içerisinde, merkezi idareye dair bilgiler vermez. O aynı zamanda imparatorluğun muhtelif coğrafyalarından bazı verileri de bizlere sunmaktadır. Bu haliyle onun çalışmalarını okumak ve idrak etmek

¹⁹ Rohrbacher 2002, 135-137; Nuffelen 2015, 172-173.

²⁰ Kuefler 2007, 343-344; ilgili araştırma eseri için bkz. Godefroy-Marville 1665, 4.

²¹ Modern literatürde bir takım fermanlar ve Diocletianus dönemi için ayrıca bkz. Leake 1826, 5-7. ; Rees 2004, 24; Ricciotti 1999, vi.

²² Burgess 2001, 76-81.

²³ Kelly 2011, 13-15; Ammianus Marcellinus hakkında bkz. Rolfe 1935, viii; Davies 1948, 7; Hunt 1985, 186-187.

Roma tarihinin çevre ve merkez ilişkisini anlamak adına oldukça kayda değerdir. Asker kökenli olması olayların analizinde bir derinlik sağlıyor olmalıydı. Onun bu coğrafi anlamda bütüncül yaklaşımı sayesinde birçok imparatorluk coğrafyasıyla merkez/çevre ilişkisine dair tarihsel verilerle gözlem yapabiliriz.

Türk Tarihi açısından da oldukça önemli olan Paniumlu Priskos'un Avrupa Hun Devleti hakanı Atilla'nın huzuruna elçilik için gitmesi ve bunu o tarihlerde kaleme almış olması mühim bir bulgudur.²⁴ O günlerde aynı otağda karşılaşmış olduğu Batı Roma'nın memurlarının kendisine sıcak davranmaması ve aralarında oluşan rekabet bize iki Roma'nın arasındaki ayrışmayı betimler. İdari anlamda Doğu ve Batı imparatorluk güçlerinin birbirinden uzaklaşmasını anlatan tarihi olayları yapıtının içerisinde bulmak mümkündür.

İmparator Iustinianus döneminde yazılmış olan eserlerin, Geç Antikçağ tarihini anlamamız açısından önemi bizim için büyüktür. Öncelikle sarayın resmi tarihçisi olan Prokopios'u anmak yerinde olacaktır.²⁵ Onun *De Bellis* (=Savaşlar hakkında) ismini verdiği serisi, Iustinianus'un Roma idealleri için giriştiği batının yeniden ele geçirilişini anlatması bakımından kıymetlidir. Aynı zamanda imparatorluk mimari faaliyetlerini kaleme aldığı *De Aedificiis* (=Yapılar hakkında) isimli Türkçe'ye çevrilmiş olan bir yapıtını daha okuma fırsatına sahibiz. Bu kitapta imparatorluğun mimari faaliyetlerine dair atıfları bulmak mümkündür. Bunun yanı sıra modern tarihçiler tarafından oldukça spekülatif ve hayal dolu bulunan *Historia Arcana* (=Gizli Tarih) ismi verilen bir yapıtı mevcuttur. Filolojik dönem kaynaklarına dair yapılan eleştiriler oldukça önemlidir. Bu tür bir kaynağın, literatürdeki araştırmacıların görüşleriyle desteklenilerek yazılması sağlık bilgiye ulaşmak açısından önemlidir. Bize göre bu eser mübalağa dolu olsa da içinden alınabilecek tarihsel gerçekliğe uygun veriler olsa gerektir.

İmparator Iustinianus döneminin kıymetli yazarlarından bir diğeri ise Iohannes Laurentius Lydos'tur.²⁶ Yazar Lydos, M.S. 490 yılında Lydia'da dünyaya gelmiştir. Sonra Constantinopolis'te yaşamını sürdürmüştür. Onun *De Magistratibus Rei Publicae Romanae* (=Romalıların Devletinin Makamları Hakkında) ismini vermiş olduğu eseri, Roma imparatorluk geleneğini ve saraydaki bürokrasiyi bizlere

²⁴ Üstün 2013, 207; Given 2014, 1-5.

²⁵ Prokopios ve Iustinianus Dönemine ait bilgi için bkz. Cameron 2016, 9-10; Kaldellis 2012, 45.

²⁶ Dmitriev 2010, 27-28; Iohannes Lydos hakkında araştırma eseri için bkz. Maas 1992, 28.

anlatması açısından oldukça kıymetlidir. Doğrudan unvan ve makamları anlatmayı hedefleyen bu eser hayli ilginç bilgilerle doludur. Eser bu haliye yüksek lisans tezi açısından en temel kaynak olarak nitelendirilebilir. Çünkü Lydos yazmış olduğu bu eserin her sayfasında imparatorluk unvanlarına dair kökensel ve o çağın değişimlerini anlatan bilgileri bizlere sunar. Lydos'un kendisi aslen tarihçi değildir. Onun saray bürokrasisi içerisinde bir unvana sahip olduğunu bilmekteyiz. Onun yazmış olduğu eserlerden diğer bir tanesi *De Mensibus* (=Aylar) isimli kitaptır.²⁷ İmparator tarafından sevilen bir kişilik olduğunu dile getiren Lydos²⁸ dönemin tipik polimatlarından (=hezarfen; farklı alanlarda uzman kişi) birisidir.²⁹ Emekli olduktan sonra da ders vermesi için Constantinopolis idari okuluna imparator tarafından davet edilmiştir. Unutmamalıyız ki imparator Iustinianus tarafından Atina Akademisi kapatılırken aynı yüzyıl içerisinde Constantinopolis'te bulunan idarecilik üzerine eğitim veren okul kuvvetlendirilmekteydi. Böylesi bir dönem içerisinde kaynağımız Lydos kendisine burada önemli bir yer edinmiştir.

Agathias,³⁰ Malalas,³¹ Zosimos³² gibi Iustinianus dönemi tarihçileri tezin kapsamına giren bilgiler dâhilinde çalışmamızı şekillendirecek diğer önemli antik kaynaklardır. Bunlardan Agathias, Iustinianus dönemi açısından önemli verileri tarafımıza sunar. Yabancı halkların görenekleri ve dönemin doğal afetlerini anlatır. Diğer yandan şiire olan merakından dolayı tarih ile ilgili eseri bazı felsefi terimler içerir. Malalas'ın ise *Khronik* (=vakainame) kitabı içerisinde dönemine dair bilgiler mevcuttur. Tarihçi Zosimos ise daha seküler bir çizgide yer almıştır. Vermiş olduğu referansların birçoğu Hristiyan kaynaklarının dışındadır. Diğer yandan imparator Iustinianus'un Roma yasalarını bir araya getirdiği, Ortaçağ boyunca önemli görülen ve günümüzde kıta Avrupası'nın yasalarının kökeni olan *Codex Iustinianus* çalışmamız için yer yer müracaat ettiğimiz diğer önemli kaynağımızdır.³³ Bu hukuki metin dört büyük çalışmanın bir sonucudur. Hukuki anlamda Roma yasalarını 12 Levha Kanunları'ndan itibaren bir araya getiren bu *codex* (=yasa derlemesi) batı hukuku

²⁷ Barker 1995, 101-105.

²⁸ Lydos mag. 3. 26.

²⁹ Polimat; hezarfen, sıfatını burada kullanmak gerekir çünkü Iohannes Lydos'un yaşamına bakıldığında farkedilecektir ki kendisi aslında bir tarihçi değildir. Fakat bu tarihçilik uğraşısını memuriyet hayatının yanında Roma için sürdürmektedir. Saraydaki görevinden emekli olduğundaysa İmparator Iustinianus tarafından Constantinopolis okuluna ders vermesi için davet edilecektir.

³⁰ Agathias hakkında bkz. Frenno 2011, 3.

³¹ Malalas hakkında bilgi için bkz. Jeffreys-Scott 2017, 245.

³² Zosimos hakkında bibliyografya için bkz. Ridley 2017, x1.

³³ Iustinianus yasaları hakkında başlıca eserler için bkz. Moyle 2002, 3-6; Dingley 2016, 231-232.

açısından günümüzde dahi önem taşımaktadır. Kendisinden sonra kıta Avrupa'sında ortaya çıkacak olan *pandectae* (=pandekt) hukukunun temel noktası olmuştur.³⁴

Bizans İmparatorluğu'ndaki siyasal ve idari gelişmeleri daha sonraki yüzyıllarda takip etmek isteyen bir araştırmacı için çeşitli kaynaklar mevcuttur. Bu daha geç dönem kaynaklarının isimlerini burada zikretmek gerekirse *Kletorologion* isimli idari döküman 899 yılında Orta Bizans dönemine dair sarayın yönetimi ve bürokratlar arasındaki hiyerarşiyi anlamak için araştırmacılara ışık tutmaktadır³⁵. Ayrıca M.S. 10. yy.'da bilge bir imparator olan VII. Constantinus Porphyrogennitus (=mor 'odada' doğan) tarafından yazılmış olan iki eser, bürokrasi çalışmak isteyenler için bir kılavuz durumundadırlar. Söz konusu eserlerden birinin ismi *De Ceramoniis*'tir.³⁶ Bu çalışma da imparator, saray resmi törenlerini ele almıştır. Diğer eserinin ismi ise, *De Administrando Imperio*'tur.³⁷ Bu çalışmasında ise imparator, devletin idari şeması ve ritüellerine dair bilgiler sunmaktadır.

Tarihsel bir anlatı yaratmak ve bunu desteklemek amacıyla tarih biliminin yardımcı bilim dallarından arkeoloji ve sanat tarihi bize dönemin yapılarını, mimari formlarını, imparatorluk imgelerini, iktidar alanlarının yorumlanma becerisini sağlar. Constantinopolis Büyük Sarayı'nın fiziki yapısı ve Byzantion kentiyle olan ilişkisi tezin coğrafi/fiziki kapsamı açısından önemlidir. Günümüzde dahi ayakta kalmış olan mimari öğelere örnek vermek gerekirse; Constantinus Forumu, Büyük Saray Mozaikleri, Augusteum Meydanı, Marcianus Sütunu, Mese Yolu, Ayasofya ve hippodrom gibi yapı toplulukları tezin imparatorluk ve gündelik hayatın akışını gözler önüne sermesi açısından önemlidirler(Resim 5). Antik kaynaklar olarak kentten bahseden iki tür yapıttan burada söz etmek bizce uygundur. Bunlardan bir tanesi *Notitia Urbis Constantinopolitanae* (=Constantinopolis Kenti Kayıtları) isimli eserdir.³⁸ Bu kaynakta kentin kilise, meydan ve anıtlarına dair çeşitli listeleri bulabilmekteyiz. Dolayısıyla Geç Antikçağ'ın kent yapısına dair fiziki alanı belirli bir ölçüde anlayabiliyoruz. Diğer kaynak ise, adını daha önce de zikrettiğimiz Prokopios'un kaleme aldığı *De Aedificiis*(=Yapılar) isimli eserdir.³⁹ Bu çalışma,

³⁴ Küçük 2007, 112-113.

³⁵ Bury 2015, 36.

³⁶ *De Ceramoniis* isimli yapıt Constantinus Porphyrogennitus tarafından kaleme alınmış "imparatorluk seremonilerini" anlatan bir yapıttır, Reiske 1830, 4-6.

³⁷ *De Administrando Imperio* isimli yapıt "imparatorluk idaresi" üzerine bir kitaptır, bkz. Moravcsik et alii 1967, 7, 15.

³⁸ Bury 1916, 442-443.

³⁹ Özbayoğlu 1994, 1-3.

imparator Iustinianus'un inşa faaliyetlerine dair bilgileri günümüze iletmesi bakımından anlamlıdır. Hem arkeolojik açıdan anıtların varlığı, hem de Constantinopolis'in görünümüne ilişkin bilgi veren filolojik kaynakların yardımıyla, kent içerisinde bürokrat sınıfın ve imparatorun düzenlediği iktidar seremonilerine arkeolojik mekânla ilişki kurularak yer verilmeye çalışılmıştır.⁴⁰

1.3. Modern Literatür

Konu ve kapsam dâhilinde olan Geç Antikçağ bürokrasisi üzerine yapılmış çalışmalar, batı dillerinde olan literatürde, dönemsel olarak muhtelif zamanlarda yayımlanmışlardır. Kapsamın oldukça karmaşık olması, kaynakların ise dağınıklığından olsa gerek, başlangıcından yıkılışına değin Bizans dönemi bürokrasisini bütünüyle ele alan monografik bir çalışma hali hazırda ortaya konulmamıştır. Araştırmacılar bunun yerine, dönem içerisindeki kaynakların tekil anlamda kritikleriyle daha fazla ilgilenmişlerdir. Ya da kaynakların verdiği bilgiler ışığında münferit bürokratik ofisler ve senatus gibi alanlar, doğrudan modern araştırmacıların, tematik yayın konusu olarak seçilmişlerdir.

Geç Antikçağ hususu Anglo-Sakson tarihçilerin dikkatini çekmiştir. Özellikle İngilizlerin Osmanlı topraklarına düzenlemiş oldukları büyük turlarda Antikite'ye ve onun bittiği dönemdeki durumlara dair bir merak söz konusu olmuş gibi gözükmektedir. Bunun hemen arkasından Almanların 'Spätantike' dedikleri Geç Antikçağ alanı kendi başına değer görmektedir. Akabinde özellikle Ruslar'ın ekonomi tarihi üzerine, Fransız araştırmacıların da ağırlıklı olarak kilise tarihi üzerine yaptığı dönem çalışmaları mevcuttur. Diğer yandan arkeoloji ve sanat tarihi biliminin içerisine bu dönemin mimari, resim, heykel ve diğer görsel materyalleri çoğunlukla 'Erken Hristiyanlık Sanatı' başlığı altında görülmektedir. Bu dönemin ne tam anlamıyla antikçağ ne de tam anlamıyla Bizans dönemine dair bir dönem olmaması araştırmacıları bu tür bir Geç Antikçağ tasnifine zorlamış olsa gerektir.

John Bagnell Bury (1861-1927) yılları arasında yaşamış ve Roma'nın geç dönemlerine dair bilimsel yayınlar yapmıştır. İngiltere adına tüm dünyada Bizantinistik alanında önemli bir şöhrete sahiptir. Vermiş olduğu eserlerden,

⁴⁰ Örnekleme gerekirse, Ayasofya Kilisesi'ndeki taç takma töreni, hippodrom kathismasından mendil ile yarışları başlatan imparator ya da kentin sur kapılarından içeriye girerken *adventus* törenleriyle karşılanan imparator bugün için arkeolojik addedebileceğimiz fiziki mekân ile seremonilerin birleştiği noktalardır.

*Byzantine Administrative System in Ninth Century*⁴¹ isimli eser onun Bizans idari yapısı konusunda ustalığını gösterir. Hazırlamış olduğumuz tezin Orta Bizans dönemiyle kıyaslanması açısından önemlidir. Günümüzde halâ bu bahsi geçen yayına bilimsel çevreler tarafından atıfta bulunmaktadır.

Arthur Edward Romilly Boak tarafından 1919 yılın çıkarılan *The Master of the Officers in the Later Roman and Byzantine Empires* isimli eserde, dönemin *Magister Officiorum*'u üzerinde özellikle çalışmalar yapılmıştır. Burada dikkat çeken bu erken dönem çalışmasında doğrudan birincil kaynaklara olan atıflardır. Boak'ın Geç Antikçağ Constantinopolis Büyük Sarayı üzerine yazmış olduğu bu çalışma literatür açısından oldukça kıymetlidir. Dikkat çekici pozitif özelliklerinden bir tanesiyse imparatorluk bürokratlarının tasnifinin eser içerisinde çok titiz bir şekilde verilmesidir.⁴² Boak, Amerika'da giriştiği bu idare tarihi araştırmalarında bilimsel literatür için önemli başka makale ve kitaplar da yazmıştır.

Sinnigen, William G. Boak'ın öğrencisi olarak yazınsal hayatına başlamıştır. O da hocası gibi merkezi idari bürokratlar üzerine çalışmış ve hocasının çalışmalarını daha detaylı bir hale sokmuştur. Onun konu üzerine yazmış olduğu çeşitli makaleler vardır. '*The Origins of the Frumentarii*' ya da '*Two Branches of the Late Roman Secret Service*' isimli makaleleri idari şemayı anlamak açısından bizlere yol gösteren modern çalışmalardır. Sinnigen, danışmanı olan Boak'ın çalışmalarını daha da ileriye götürmüştür. Özellikle kendi kuşağından olan modern literatür araştırmacılarının eserlerini takip ederek üzerlerine şerhler düşmesi onun literatürdeki katkısını önemli bir noktaya çeker.⁴³

Arnheim tarafından 1972 yılında senatus aristokrasisi üzerine verilmiş olan *The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire* isimli eser, toprak soylu aristokratların devletin içerisinde bürokratik yer bulmaları sürecine değinmektedir. Böylece imparatorun buyruğuna göre şekillense dahi, kendileri senatör sınıfının bir üyesi olarak ortaya çıkarlar. Eserin bu unvan enflasyonunu anlatması, literatür açısından kıymetli görülmektedir. Çünkü salt imparatorluk üzerine olan

⁴¹ Bury 2015, 36.

⁴² Boak 1919, 5.

⁴³ Örneğin bkz. Sinnigen 1964, 78-79; Sinnigen 1957, 84; Sinnigen 1962, 213.

yaklaşımların dışına çıkılarak, bürokratların yaşam alanları ve alışkanlıklarından bahsedilir.⁴⁴

Arnold H. M. Jones, tarafından yazılmış olan *The Later Roman Empire 284-602* yıllarına tarihlenmiş eser, ismi içinde kalan her türlü konuya karşılık gelen bir eser maiyeti taşımaktadır. Modern anlamda Geç Antikçağ'ı bir araya toplayan bu başvuru eserinde devlete dair; *magister officiorum*, *praefectus*'lar, hadımlar gibi konular farklı başlıklar altında toplanmıştır. Eser sadece 3. ve 7. yüzyıl arası bir çalışmayı kapsadığından dolayı özellikle bu devir üzerinde durulmuştur. Eserde Jones kendi dönemdaşı olan diğer yazarların düşüncelerine de yer ayırmıştır.⁴⁵

İlk defa *Cambridge Ancient History* ismiyle yayınlanan seriler 1924-1939 yılında üniversitenin yayınevinden yayımlanır.⁴⁶ Bu serinin yönetiminde J.Burby ve Franck Adcock bulunmaktaydı. Cambridge Ancient History olarak yayımlanan 2. serinin tarihleri 1970-2005 yılları arasına tarihlenir. Bu sefer bizi ilgilendiren ciltlerin editörleri arasında Averil Cameron ve Peter Garnsat yer alır. Konumuz kapsamında bizi ilgilendiren ciltlerden 13.sü, ilişkili olduğumuz tarihsel periyodumuza değinir. İmparator Constantinus'un ölümünden başlayarak, Theodosius hanedanlığının Constantinopolis'te iktidar olduğu sürece kadar olan kısmı aydınlatan cildin özellikle 2. kısmının idare, saray, ordu, kilise üzerine yoğunlaştığını biliyoruz.⁴⁷ CAH serisi kapsamında, 14. ve son cilt olarak yayınlanmıştır. Bu cilt 2008 yılında yayımlanır. Tarihsel anlamda M.S. 425-600 yıllarını kapsar. Averil Cameron bahsi geçen cildin editörlerinden olmakla birlikte bir başka isim olan Bryan Ward-Perkins ve Michael Withby 14. cildin editörlerindedirler. Kısımlara ayrılmış olan *Cambridge Ancient History XIV* serisinde bize ikinci bölümü itibariyle imparatorluk kurumlarından söz edilecektir. Çalışmamız açısından oldukça kıymetlidir.⁴⁸ Bunun yanında Geç Antikçağ prosopografisine dair çeşitli çalışmalar da dönemin araştırmacıları tarafından titizlikle yapılmıştır.⁴⁹

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nde uzun zaman çalışmalarını sürdürmüş ve daha sonraları Amerika'nın yolunu tutmuş olan Alexandre Kazhdan tarafından

⁴⁴ Arnheim 1972, 4-6.

⁴⁵ Jones 1990, 5; Jones 1998, 1-3; Jones et alii 2006, 11.

⁴⁶ Bizi asıl ilgilendiren serinin 13. ve 14. ciltleridir, bkz. Cameron - Garnsey 2012, xiii-xv.

⁴⁷ Garnsey 2012, 165, 166.

⁴⁸ Garnsey 2012, 164.

⁴⁹ Geç Antikçağ'a dair prosopografik eserler seriler halinde yayınlanmıştır, bkz. Jones, Martindale - Morris 1971, 1.

editörlüğü üslenilmiş olan, 3 ciltlik, *The Oxford Dictionary of Byzantium*⁵⁰ isimli ansiklopedik eser, araştırmalarımız esnasında ilgili memuriyetlerin Latince memuriyet isimlerini araştırırken bizlere oldukça yardımcı oldu. Kazhdan'ınengin bilgisi ve incelikli yazı deneyimiyle bir araya getirilmiş olan bu Bizans Sözlüğü günümüzde araştırmacılar için kıymetli bir başvuru eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle eserin Geç Antikçağ dönemini es geçmeden bir Bizans bağlamı kurması ve geçmiş gelecek bağlarını kısa cümleler ile okuyucuya sunması gerçekten takdire şayandır.

Yine aynı başvuru eserleri arasında saymamız gerekecekse *Oxford Handbook of Byzantine Studies* isimli çıkarılan yayının literatürü toparlayıcı bir etkisi olmuştur. John Haldon tarafından yazılmış olan *The State Structures and Administration* bölümü bizler için önemlidir.⁵¹ Aynı eserin içerisinde başka bir kısma dahil olan Jeffrey Michael Featherstone tarafından yayınlanmış olan *Hierarchies Emperor and Court* bölümü Bizanslıların saraydaki ast üst ilişkilerine dair fikir sahibi olmak için kıymetlidir.⁵²

Geç Antikçağ'ı sadece kendi başına bir 'şey' olarak algılaması ve ona bir metot oluşturma çabasıyla kendini bilimsel dünyaya anlatmış olan Peter Brown⁵³ tabiki de bu dönemin en önemli araştırmacılarından birisidir. Gerek sosyal yapıları açıklaması, gerekse yapısalci analiz biçimi onun imparatorluk, kutsal insan ve kutsallık, dönemin Latinleri/Hellenlerine bakışı; geçmiş bir dönemin gelecek zamana bıraktığı kurumlar ve bu kurumların yeniden bir reformcu hareketlilikler kazanması gibi olgular, onun eserlerinde, sıklıkla karşımıza çıkan bir durumdur. Peter Brown bu yönüyle bir Geç Antikçağ döneminin nasıl yazılacağına dair metodları bize sunan en önemli araştırmacılarıdır diyebiliriz. Tezimiz kapsamında kendisinin eserlerine oldukça değinmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu eserleri eğer saymak gerekirse *The World of Late Antiquity* ve *The Body and Society* örneklerini vermemiz yerinde olacaktır.

İmparatorluk Büyük Sarayının alanını ve imparatorluğun bürokratik hiyerarşisini anlatması açısından yapılan kazılar ve onların üzerine yayınlanan makale ve kitaplar

⁵⁰ Kazhdan 1991, v.

⁵¹ Jefferys et alii 2008, 539-540.

⁵² Jefferys et alii 2008, 505- 506.

⁵³ Yazarın yayınlamış olduğu araştırma eserleri Geç Antikçağ çalışmaları yapacak olan araştırmacılar için oldukça gereklidir, bkz. Brown et alii 2016, 1-3; Brown 2002, 1-7; Brown 2005, 1-5.

da tezimiz açısından oldukça kıymetlidir (Resim 2). 1920 yılındaki kazı sonuçlarına dair Mambory ve Wiegand'ın *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel Zwischen Hippodrom und Marmarameer, Berlin-Leipzig, 1934* tarihli araştırmasına göz atmakta fayda vardır. Daha sonraki yıllarda İngiliz bilim insanları tarafından saray üzerine yürütülen çalışmalar ise şu şekildedir; 'Brett, G., Martiny, G., Stevenson tarafından kaleme alınan *The Great Palace of the Byzantine Emperors*⁵⁴ ve başka bir kaynak olarak saraydan çıkarılmış olan büyük mozaikler için şu esere bakmakta fayda vardır. Nordhagen'in *The Mosaics of the Great Palace of the Byzantine Emperors*⁵⁵. Bugün Büyük Saray olarak dile getirdiğimiz kazılarda özellikle *Augusteum* revaklı meydanı ve *Khalke* kapılarının bulunduğu alana dair yapılan kazı çalışmalarındaysa Çiğdem Girgin tarafından yayınlanmış olan 2008 yılının *La Porte Monumentale Trouvée dans les Fouilles Près de l'ancienne Prison de Sultanahmet* makalesine bakmak oldukça faydalı bilgiler sağlayacaktır.⁵⁶ Tüm bu tür sarayı anlatan çalışmaların yanı sıra Asnu Bilban Yalçın tarafından İstanbul Üniversitesi'nde yapılmış olan *Bizans Büyük Sarayı, Yapıları ve Kurumları* isimli doktora tezi oldukça kıymetlidir.⁵⁷ Bu tez özellikle tarihi kaynaklar üzerinden saray kültürü ve görsel kimliğine dair filolojik kaynakları bir araya getiren eserdir. Türkçede henüz böyle bir tezin ikincisi 2019 yılı itibariyle kaleme alınmamıştır.

1.4. Gelişme Bölümünün Kuruluş Düzeni ve Çalışmada Esas Alınan Teknik Noktalar

Çalışmanın gelişme bölümü dört ana başlık altında toplanmaktadır: Bu bölümlerden ilkinde, Roma İmparatorluğu'nun geç dönemine denk gelen politik gelişmelerin ana hatlarıyla tanımlanması mevzu bahis olacaktır. Bu krizler döneminin, politik konjüktörünün, yeterince anlaşılabilir olması ve özellikle imparatorluk adına kronik sorunlar haline gelmiş olan bir takım problemlerin anlaşılması elzemdir. Çünkü bu dönem doğal sınırlara ulaşmış bir devletin, doğudan Sasaniler batıdan ise Gotlar ve Germanler gibi kavimlerle olan mücadelesinin biliniyor olması tezin giriş kısmı için gerekli olan altyapıyı sağlayacaktır.

İkinci kısımda ise kuruluşu desteklemesi açısından imparatorlukla ilgili münasebetlerin olduğu kentler olan Roma ve Constantinopolis'in jeopolitik

⁵⁴ Brett-Rice 1947, 5.

⁵⁵ Nordhagen 1963, 53-54.

⁵⁶ Girgin 2008, 259-261.

⁵⁷ Yalçın 2000, 1-5.

konumları ve fiziki alanları saptanılmaya çalışılmıştır. Bu sayede imparator Büyük Constantinus'un niçin kenti Roma sınırlarından alarak Byzantion adındaki kente getirdiği anlaşılır hale gelecektir. Ya da I. Anastasius döneminde Germen ve Got akınlarını engellemesi için kurulmuş olan duvarın ne amaçla kurulduğu ve hangi amaca hizmet ettiği tez açısından önemlidir. Fiziki anlamda kent içerisindeki imparatorun kudretini simgeleyen yapılar ayrıca, tezin ikinci bölümünün kapsamı içerisinde değerlendirilecektir. Son olarak aynı bölümde, bugün elimizdeki kaynaklar ve arkeolojik buluntular dâhilinde kentin içerisindeki Büyük Saray ve Ayasofya okuyucuya aktarılacaktır (Resim 16).

Üçüncü bölümdeyse saray bürokrasisinin *principatus* döneminde nasıl şekillendiği üzerinden düşünceler aktarılacaktır. İmparatorun gardırobundan sorumlu kişi, saray törenlerini düzenleyenler, yapılacak günlük işleri düşünen yardımcılar ve imparatorun senatus ile olan ilişkisinin önceki yüzyıllardaki ahvali nasıldı, sorusuna yanıtlar aranacaktır. Akabinde bizim M.S. 3.-7. yüzyıllar arasında varlığı bulunan bürokrat sınıfının temsilcileri ve işlevleri önceki tarihlerde yaşanan *principatus* dönemiyle olabildiğince karşılaştırılacaktır. İki ayrı dönem memurlarının görev pratiklerinin kıyaslanması üzerine bina edilecek olan tezin üçüncü kısmı; bu yazın serüveni açısından önemlidir.

Dördüncü bölümdeyse imparatorluk bürokrasisi içerisinde görev alan memurların tanıtımı yapılarak, varsa hiyerarşik sıraları, devlet için arz ettikleri önem, tez kapsamında sunulacaktır. Özellikle birincil kaynakların burada kullanılacağından ötürü antik tarih yazınsalındaki devletin o dönemdeki yatkinliklerine dair ipuçları bu kısımda ortaya serilecektir. İç işleyişlerin, yeniden türetilen çeşitli unvanların ortaya koyulacağı kısımdır.

Origo Constantini Imperatoris isimli anonim kaynağın modern bir çevirisi Turhan Kaçar tarafından neşredilmiştir. Birincil kaynağın kendisine ulaşamadığı için görülememiştir. Bu durun “non vidi” olarak ilgili dipnotlarda belirtilerek, modern araştırma eserine referans verilmiştir. Başka bir eser olan Prokopios'un *Historia Arcana* isimli eserinin Türkçe çevirisinde fragman sistemi kullanılmamış olduğu için ilgili eseri dipnotta gösterirken *His. Arcan.* kısaltmasıyla kullanılmıştır fakat fragman numarası olmaksızın doğrudan sayfa numarası verilmiştir. Okuyucunun İlgili eserin Türkçe yayın bilgilerine bibliografya kısmındaki antik kaynaklardan ulaşılabilmesi mümkündür.

Tezle ilgili kullanılmış olan görsellerde, dijital kaynak kullanımları esnasında erişim tarihleri bildirilmiştir. Eğer basılı olmayan bir yayın kullanıldıysa, telif haklarına uygun bir biçimde “ticari amacı olmaksızın değiştirerek kullanma” maddesi göz önünde bulundurulmuştur. Böylece telif problemlerine duyarlı kaynak kullanımı gerçekleştirilmiştir. Tezin basılı kaynaklardan almış olduğu görsellerde mutlak suretle yayını yapan kişinin kaynağı ve isminin zikredilmesi göz önünde bulundurulmuştur. Eğer bir yayın başka bir yayından aldığı görseli daha önce kullanmışsa ve ilk yayıncısına ulaşılamamışsa; iki yayının da ismi kronolojik olarak aynı Őekil yazısı ve dipnotta okuyucuya sunulmuştur.

2. ANAHLATLARIYLA ROMA'DAN BİZANS'A GEÇİŞTEKİ DEĞİŞİM SÜRECİ VE DEVLETİN KAZANDIĞI BAZI YENİ VASIFLAR

Eğer modern literatürün dediği gibi bir Roma devletinin Bizanslılaşma süreci varsa, bu sürecin, birden fazla sacayağı olmalıydı.⁵⁸ Geç Antikçağ adını vermiş olduğumuz bu geçiş dönemi, o dönemin çok geniş coğrafyasında vuku bulan değişimlere sahne olmuş ve sonunda imparatorluğu dair eski geleneklerin yerini yenileri almıştır.⁵⁹ Bu tür bir değişim döneminin başlangıcı Roma için şüphesiz Hristiyanlık dininin ortaya çıkışı olmalıydı.

Hristiyanlık öğretisi; İsa'nın, şimdi kullanmış olduğumuz Miladi takvime göre M.Ö. 4 yılında dünyaya babasız biri olarak gelmesiyle başlamaktadır. Yahudilerin baskın olduğu Kudüs kenti içerisinde havralarda dolaşp vaazlar vererek, havarileriyle birlikte kendi dinsel öğretilerini yayarak,⁶⁰ işe başlayan İsa, Yahudilerin gazabına uğradı ve Romalı vali Pontius Pilatus'un⁶¹ asayiş için onu infaz etmesi, Roma'nın Hristiyanlığa karşı attığı ilk adımdı. Dini görüşlerine bakmak gerekirse, Romalılar'ın köleci ekonomi yapısıyla aynı görüşlere sahip değildi. Fahişelere, kölelere iyi niyetli davranıyor⁶² ve dahası insanların yakınından dahi geçmek istemeyeceği hastaları iyileştirebiliyordu.⁶³ Böylesi bir uhrevi kişilik, o yılların Roması'na göre oldukça aykırı sayılabilecek bir profile sahip olmalıydı. Çünkü tüm bu alt sınıflara olan yaklaşımları, Romalı düşünce dünyasının doğrularıyla aynı şeyler değildi. Fakat yine de İsa'nın devlete saygılı olduğunun emarelerine dair bir takım argümanlar İncil'de yer almaktadır.⁶⁴ Böylesi bir konuya değinmemizin sebebi konuyu dinler tarihi alanının içerisine dâhil etmekle ilişkili değildir. Bizzat dinsel düşünüşün dönemin idari ilişkilerine dair örnek yorumlar verdiğini akılda tutmak gerekmektedir. Burada imparator Iustinianus'un sözlerinden birini anmak gereklidir;

⁵⁸ Bu terim tam anlamıyla historiografik bir terimdir. Tarihsel manada Bizanslılar diye bir topluluk tanımlamasını kendisine yapan hiç bir grup yoktur. Gerçek manada kullanılan; Hl. *Βασιλεία Ρωμαίων*, Tr. *Basileia Rhōmaiōn*; Latin: *Imperium Romanum*.

⁵⁹ Rebenich 2017, 89-91.

⁶⁰ İsa 12 Havarisiyle birlikte dinsel öğretilerini yaymaya çalışmıştır, Aydın 2001, 71.

⁶¹ Yuhanna, 19.

⁶² Luka 12. 37; Efesliler 6.3.

⁶³ Matta 4. 23. 5-2; Luka 6. 17-19.

⁶⁴ Markos 12. 13-17; 15. 2-5; Luka 20. 20-26; 23. 3-5; Matta 22. 21; 27. 11-14; Yuhanna 18. 33-38.

"Tanrı'ya güvenç imparatorluğun varlığını garantileyen tek dayanaktır;" demektedir, "ruhumuzun kurtuluşu ondadır, dolayısıyla, bütün yetkimizin baş, orta ve son olmak gereken- bu ilkedden gelmesi zorunludur." ⁶⁵

Hristiyan inancına göre Göklerin Krallığına ulaşan İsa'nın ardından, onun öğretisini, bilinen Akdeniz Dünyasına, yaymak adına görev bilincine sahip Hristiyan havariler harekete geçmişlerdi bile.⁶⁶ Bunlardan birçoğu çeşitli Roma eyaletlerine mektuplar gönderirken, Aziz Petrus (M.S.30 - 64/68)⁶⁷ ilk resmi Hristiyan kilisesini Roma'ya kurmuştur.⁶⁸ Bugünkü Roma'nın ekümenik (=havariler tarafından kurulan) olmasının başlıca nedeni budur. Ortaçağ'dan günümüze değin Hristiyan dünyasının başkenti sayılacak olan Roma kentinin, ekümenik olmasının sebebi Aziz Petrus tarafından yeryüzünde kurulmuş ilk resmi kilisenin burada olmasından ileri gelir.⁶⁹ Diğer bir havari Aziz Paulus⁷⁰ ise Hristiyanlık dogmalarını kendince doktrinel biçimde geliştirmiştir.⁷¹ Sadece bununla da kalmayıp yaşamı boyunca Antikçağ'ın en önemli merkezlerine seyahatler gerçekleştirerek, halkı Hristiyan olmaya davet eden vaazlar vermiştir.⁷² Bu vaazları ile ün kazanmış ve Hristiyanlık dinine yeni müridler kazandırarak, Antikçağ Hristiyan cemaatinin oluşmasında fayda sağlamıştır. İşte bu sebeplerden ötürü Hristiyan Avrupa sanatında Aziz Peter, kilisenin kurucusu olduğundan elinde bir anahtar atribüsüyle⁷³ resmedilirken Aziz Paulus yarattığı kurumsal Hristiyanlık ve vaazlarından ötürü elinde kutsal kitap⁷⁴ ile resmedilmektedir.

Nero döneminde ortaya çıkan Roma yangınından Hristiyanların sorumlu tutulup, takibata uğramasını bir kenara bırakacak olursak, Roma entellektüel çevresinin Hristiyanlığı ciddi bir tehdit unsuru olarak algılamamış olduğu anlaşılmaktadır. Roma'nın konuya yerel olarak değil de imperium Romanum coğrafyasının tamamını ilgilendiren bir sorun olarak görmeye başlaması, ilkin İmparator Traianus zamanında olmuş olmalıdır. Bu şartlar altında Havarilerin de faaliyetleri sonucunda, bir

⁶⁵ Nov. 109.

⁶⁶ Matta 10.6.13; Luka 9. 1-6.

⁶⁷ McKitterick et alii 2018, xv.

⁶⁸ Dio, Hist. 9.6; Bruce 1962, 315.

⁶⁹ Farklı bir yorum olarak ilk resmi kilisenin Antiokheia kentinde kurulduğuna dair bilgiler mevcuttur. Fakat genel kabulün Hristiyanlık resmi anlatisında ilk defa Roma'da bir kilisenin kurulduğuna dair olduğunu belirtmemiz gerekir.

⁷⁰ Gal. 1.19.

⁷¹ Kor.15. 3-4; 23.25.

⁷² Elçilerin İşleri 15. 36, 41; 18.22.

⁷³ Aziz Petrus ilk kiliseyi kuran kişi olduğu için onu tanımlayan atribü bir anahtardı.

⁷⁴ Aziz Paulus, İncil'i ve inancı sistematik bir hale getirdiği için, kendisinin atribüsü bir kitaptı.

Hristiyan cemaati oluşmuş ve bu cemaat böylece antik dünya içerisinde yayılım sağlayabilmek adına, gerekli kurumsal çabayı gerçekleştirmiş oluyordu. Şimdi onun ‘acı, utanç ve paylaşmak’ üzerine kurguladığı dünya görüşünün kitlelere ulaşması için Roma’nın büyük krizler geçirmesi gerekiyordu.⁷⁵

Bu manada zikredilebilecek en önemli krizlerden bir tanesi, M.S. 165-180 yılları arasında yaşanmış olan veba salgınıdır.⁷⁶ Salgın hastalığın etkisiyle halktan çok miktarda insanın öldüğü bilinmektedir.⁷⁷ Cassius Dio’nun vebadan ölen insanların sayısı olarak sadece Roma kenti için yazmış olduğu günlük iki bin rakamı⁷⁸, imparatorluğun bir daha eski demografisine dönmesinin oldukça zor olduğunu bizlere anlatır.⁷⁹ Böylece Antikçağ’da polis teritoriumlarından polislere doğru bir göç dalgasının başlamış olduğu düşünülür⁸⁰. Bununla birlikte imparatorluğun yüzlerce yılda var ettiği ekonomi politikasında yeni dönüşümler başlamış olmalıdır. Sonuç olarak bu salgın hadisesi Roma için bir daha onarılması güç sonuçlar doğurmuştur.

M.S.165-180 yılları arasında gerçekleşen veba salgını ile yaşanan demografik çöküş⁸¹ ve nüfus probleminin sonucuyla meydana gelen merkezileşme politikasının açığa çıktığı da düşünülmektedir.⁸²

Daha sonraki yüzyılda doğudaki kadim düşman Parthlar genişlemek adına bekleyişini sonlandırarak kendi içerisinde yeni bir Sasani Devleti inşa etmiş (M.S. 224) ve siyasi yapısını tamamlamıştır. Akabinde I. Ardaşir tarafından Roma’nın Euphrates sınırlarına dayanmıştır.⁸³ Sasani İmparatoru I. Ardaşir ile Roma İmparatoru Severus Alexander karşı karşıya gelmiştir⁸⁴. Savaşın galibi yeterince belli değilse de Romalı kaynaklara göre imparator Roma’ya bir zafer edasıyla geri dönmüştür.⁸⁵ Roma imparatorluğunu çok ilerilere götüren *Parthicus Maximus* unvanını alan ikinci Roma imparatorudur.⁸⁶ Ancak M.S 235 yılında Severus

⁷⁵ Pastoral iktidar kavramı için bkz. Foucault-Carrette 1999, 41-42.

⁷⁶ Scheidel 2009, 13.

⁷⁷ Cass. Dio 72.14.3-4.

⁷⁸ Cass. Dio 72.14.3-4. M.S.189 yılındaki veba salgını hakkında, “Roma’da günde iki bin kişi hayatını kaybetmektedir.” ifadesini kullanmıştır.

⁷⁹ Modern literatürdeki gözlemler için bkz. Littman-Littman 1974, 94, 243.

⁸⁰ Dig. 50. 16. 239...“*territorium est universitas agrorum intra fines cujusque civitatis*”.

⁸¹ Littman - Littman 1974, 94, 243; Zuiderhoek 2009, 43-46.

⁸² Zuiderhoek 2009, 43-46.

⁸³ Cass. Dio 55. 24. 4.

⁸⁴ SHA. Severus 9.2; 16. 2-3.

⁸⁵ Eutr. 8. 23; SHA. Sev. Alex. 55. 1-3; Oros. 7. 18. 7.

⁸⁶ Kaya 2006, 1, 25, 39.

Alexander'in ölümüyle 3. yüzyıl krizi adını vereceğimiz bir imparatorluk krizi gündeme gelir.⁸⁷

Pekâlâ, nedir bu imparatorluk krizi?

M.S. 235 yılında İmparator Severus Alexander Sasaniler üzerine çıktığı seferin akabinde Roma'da öldürülmesiyle imparatorluk çok uzun yıllar süren bir krizin içine girmiştir. M.S. 235-284 yılları arasındaki süreçte kimi modern araştırmacılar askeri anarşi dönemi olarak adlandırıyorlar.⁸⁸ Bu dönemin en mühim sorunu Severus'tan sonraki imparatorun kim olması gerektiğine bir türlü karar verilemiyor olması ve bunu belirleyebilmek için *senatus*'tan ziyade seçici kurumun askerler olmasıdır.⁸⁹ Tahmin edilebilir ki askeri usüllerle bir imparator belirlemek; akıl edileceği üzere kanlı müdahaleler, baskınlar, saldırılar, komplolar gibi askeri yöntemler içermekteydi. Bu dönemde imparatorluğun sivil unsuru olan *senatus* erki, idari anlamda karar verme yetisini kaybetmeye başlar.⁹⁰ Devletin başına çok kısa dönemli olmak üzere yeni imparatorlar atanır ve kronik olarak sık sık; yine ya kendi askerleri ya da başka askerler tarafından öldürülürler. Üstelik Roma'nın kültür yatağından olmayan ve aslına bakılacak olursa barbar olarak addettikleri bazı imparatorlar kısa dönemde peyda olurlar.⁹¹ Maximus Thrax (M.S. 235-238), Philippus Araps (M.S. 244-249), Gothicus (M.S. 268-270) gibi kısa dönem hüküm süren imparatorlar Romalı olmadıkları için, kendi milletlerini hatıra getirecek mahlaslarla anılmışlardır. M.S. 238 yılı içerisinde tam altı tane imparator değiştiğinden bu döneme şakacı bir adlandırmayla, "Altı İmparatorun Yılı" anlamına gelen bir deyim atfedilmiştir.⁹² Böylesi bir anarşi, iç savaş, yıkım döneminde Sasaniler de yerlerinde saymamışlardır. Onlar da bu asayişsiz dönemi fırsat bilmişlerdir. Üstelik gücü kendi kendine tükenmekte olan Roma'nın kuzeyden, normalde ancak imparatorlar sefere çıktığında bildiğimiz kavimler olan, Gotlar tarafından topraklarında sarkmalar başlar. Dolayısıyla Nis savaşı⁹³ (M.S. 269) ya da Fano savaşında (M.S. 271) Romalılar

⁸⁷ Alföldy 1974, 89-91; Toynbee 1948, 227.

⁸⁸ Birley 1976, 254-255.

⁸⁹ Asker imparatorların sayısı oldukça fazladır; Büyük Theodosius, I. Anastasius, Iustinus... vb.

⁹⁰ Mennen 2011, 49-51.

⁹¹ Barbaros, *βάρβαρος*, barbaros pl. *βάρβαροι* barbaroi. Bu kavram genel olarak Roma'lı olmayan grup ve topluluklar için kullanılır. Romalı Latin ve Hellen topluluklar hariç diğer toplulukların tamamını kapsadığını bilmekteyiz. Fakat daha sonra Gotlar ve Germenlerin imparatorluğa nüfuzuyla birlikte burdaki barbar mantığında değişimler meydana gelmiştir. Pers medeniyeti hakkında Geç Antikçağ'daki barbar kavramının kullanılışı için bkz. Ersoy 2009, 39-40.

⁹² Henning Börm 2008, 69-70.

⁹³ Zos. 1.40; SHA. Vita Gallienii 13. 8.

Germen'lerle karşı karşıya gelir. Bu tür kavim hareketlerinin sayıca artmış olması Roma için kronik bir sorun haline dönüşmüş gibi gözükmektedir.

3. yüzyıl kriziyle ilişkili olarak bilinen şeylerden biri devamlı yeni seçilen imparatorun askeri kökenli olmasıdır. Bu sürecin sonunda askeri idarenin kuvvetlenmesi muhtemeldir.⁹⁴ Muvaffakiyetle yeni bir düzen arayışı Roma'nın bir hülyası olmuş gibi görünüyor. Romalılar yeni bir lider için o dönemlerde büyük umutlar kuruyor olmalıydılar. Dönemin onlar için en belirgin getirisi asker soylu yeni imparatorlar ya da en az onlar kadar sert olan bir bürokrasi sınıfının peyda olmasıydı.

M.S. 285 yılında 3. yüzyıl krizi adını verdiğimiz askeri anarşi dönemi bir nebze olsun son bulmuş, yerine İmparator Diocletianus tarafından ortaya atılacak olan *tetrarkhia* modeli konularak devlet bir süreliğine refaha kavuşmuş gözükmektedir (Resim 4).

Dominatus dönemine doğru gelen araştırmamızın içerisinde, bize o günlerden seslenen iki yazar olan Eutropius ve Lydos'un yazılarında⁹⁵ onların imparatorluktan çok senatus yanlısı olduklarını görürüz. Hatta Diocletianus'u dönemin *magister memoriae* unvanı sahibi olan Eutropius şu sözlerle tarif etmektedir:

“Diocletianus yaratılıştan kurnaz, zeki ve hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmayan bir kişilikti. Acımasızlığını başkalarını töhmet altında bırakacak şekilde kullanmaktan hiç çekinmezdi. Buna rağmen çok faal ve yetenekli bir yöneticiydi; hatta ilk kez kendisi Romanın özgürlüğünden çok krallık yönetimine uygun düşen bazı adetleri Roma İmparatorluğu'na dâhil etti ve kendisinden önceki imparatorlar sadece selamlanırken Diocletianus kendisine tapılmasını emretti. Mücevherlerle süslü elbiseler ve ayakkabılar giydi. Oysa önceden imparatorluğun ayırt edici nişanı sadece erguvan rengi giysiydi; bunun dışındaki alışkanlıklarının başkalarınınkinden pek farkı yoktu.”⁹⁶

Aslında tam da bu döneme dair bir yorumda bulunmak gerekirse Diocletianus'un bu kadar despot bir yanının olması bizce çok şaşıracak bir nokta değildir. İmparatorluk

⁹⁴ Dönemin en büyük özelliklerinden birisi sivil otoriteler yerine okuma yazma dahi bilmeyen askerlerin yönetime gelerek iktidar sahibi olmalarıdır. bkz. Procop. his. Arc. 58.

⁹⁵ Eutr. 26; Lydos, mag. 1.5.8.

⁹⁶ Eutr. 16.

M.S. 235-280 yılları arasında o denli karmaşık bir dönem yaşadı ki, kim gelirse gelsin otoriteyi eline alabilmek adına bu tür faaliyetlere girişebilirdi.⁹⁷ Bir diğer yanıyla Roma İmparatorluk topraklarında huzur sağlayabilmek adına coğrafyanın büyüklüğünün ve doğal sınırlarına ulaşılmış olan bir sistemin farkında olan imparatorun memleketi dörtlü bir yönetim olan *tetrarkhia* idaresine sevk etmesi oldukça makul bir karar olarak görülmelidir.⁹⁸ İmparator Diocletianus'un almış olduğu kararlar, sadece idari bir şema kurmaktan ileri gitmiyordu. İmparatorluk için çok büyük bir sorun olan enflasyon problemine karşın oldukça muhafazakâr bir yöntem uygulayarak ekonomiyi savunmak istemiştir.⁹⁹ Bundan kastettiğimiz şey, onun fiyatlara ilişkin olarak çıkarttığı kararnamelerdir.¹⁰⁰

Tetrarkhia ile ilgili bilinmesi gereken diğer bir önemli husus ise Hristiyanların büyük tahkibat dönemi¹⁰¹ dedikleri bir baskı dönemidir. İmparator Diocletianus, kendisine ve Roma idaresine rakip olarak gördüğünden olsa mütevellit¹⁰² pagan unsurların açıktan karşıtlığını yapan Hristiyan tebaanın katlini vacip görmekteydi. Bunun içinde çok sıkı önlemler alarak, paganlığa geri dönüp tanrılara adaklar adayanları affedeceğini dile getirip, Hristiyanlıktan dönmeyen tüm unsurların devlet düşmanı sayılacağına dair hükümlerde bulundu ve Büyük Tahkibatı başlattı.¹⁰³ Bu dönem özellikle kentlerde ve kırsal kesimde Hristiyan Romalılar büyük zulümler gördüler ve bu vahim hatıraların her birinin kilise tarihlerini¹⁰⁴ yazarak, kendilerinden olan Hristiyanlık inancına sahip canına kıyılan masum kişileri martyr (=din şehidi) ilan ettiler. O dönemler için Eusebios'un ve yine o dönemin yazarı olan Lactantius'un¹⁰⁵ tarihe kaydetmiş oldukları hadiseler zinciri bu döneme açıklıklar getirecektir. Yine

⁹⁷ *Tetrarkhia*'dan sonra iki yıllık imparatorluğu sırasında imparator Iulianus harici kimse kent meclislerine ya da senatusa önem vermemişti.

⁹⁸ Konu hakkında yazılmış doktora tezi için bkz. Waldron 2018, 43-45.

⁹⁹ Burada muhafazakârlık üzerine kastedilen şey, imparatorun ortaya atmış olduğu fiyat uygulamasıdır. Bu uygulamayla birlikte imparatorluk topraklarındaki tüm meslek gruplarının ürün ya da hizmetleri tam manasıyla fiyatlandırılıyor ve esnaf tarafından fiyat değiştirilemiyordu, Doyle 1976, 77.

¹⁰⁰ Leake 1826, 5-7.

¹⁰¹ Davies 1989, 66-67.

¹⁰² Dönemin içerisinde devamlı olarak Hristiyanların egemen hale geldiğini gözlemleyebiliyoruz. Kendilerine göre bir örgütlenme ağına sahip olan Hristiyanlar devletin ideolojik aygıtının zıttı bir karaktere sahiptir. Bu yüzden Roma içerisinde tehlikeli bir unsur olarak görülmeleri olasıdır.

¹⁰³ Euseb. Hist eccl. 8.2.5; 8.6.8-9.

¹⁰⁴ Hristiyanlara uygulanan zulüm bir defaya mahsus gerçekleşmiş değildi. Roma İmparatorluğu bu hususta oldukça sert kararları defalarca kez almış ve uygulamıştır. Hristiyanlığın serbestisinden önceki bu tür Hristiyanlara uygulanan yaptırımları görmek için Eusebios'un başlatmış olduğu *Kilise Tarihi*'ni içeren 10 adet kitap takip edilmelidir.

¹⁰⁵ Lactantius, *Institutiones Divinae* isimli kitabıyla tanınır. Onun imparator I. Constantinus'un danışmanı olduğu bilinir. Hatta devleti Hristiyanlaştıran bir kişilik olarak tanınmaktadır. bkz. *Lactantius, Divinae Institutiones*, ayrıca bkz. Digeser 2012, 133.

aynı dönem Eusebios “kim sayacak martyrlerin sayısını?”¹⁰⁶ diyerek; zulme uğrayan kitlenin çok büyük bir topluluk olduğunu bizlere bildirecektir.

Diocletianus’un bu denli büyük bir katliamı başlatma sebebi; salt inanç unsurunun teşkil ettiği bir romantik düşünceden olmamalıdır. Zira Roma İmparatorluk geleneğinin oluşumunda en önemli paradigma Roma Devleti ve Roma’nın kendi tanrılarıdır. Özellikle imparator kültü dediğimiz inancın devam ediyor oluşu, bu pagan inanca tabi olan imparator Diocletianus’u incitmiş olabilir. Çünkü daha öncede ismini zikrettiğimiz Aziz Paulus (M.S. 5-65) ve Aziz Petrus’un (M.S. 1-64) Hristiyanlık yaygınlaştırdığı kilise inançlıları Akdeniz coğrafyasının her yanında cemaatler oluşturduklarını bilmekteyiz. Bu yönüyle fakirlikte eşit bireylerin büyük manastır ağları¹⁰⁷ oluşturmaya başladıklarını ya da asketik¹⁰⁸ bir karaktere bürünüp mağaralarda ağaç kovuklarında ya da kayaçlarda kendileri için kazdıkları oyuklarda yaşayıp, kendilerini bilinçli bir ıstıraba terk ettikleri bilinmektedir.¹⁰⁹ Böylece İmparator Diocletianus’un imparatorluk içerisindeki kendi idari tasarrufunu görmüş oluyoruz. En sonunda tıpkı erdemli bir stoacı gibi kendiyi eş mevkide olan Augustus Maximianus’a tahttan inmeleri gerektiğini söyleyerek¹¹⁰ Roma idaresini yeni imparatorlara terketmiştir. (M.S. 305).¹¹¹ Tabiki ardından Roma’nın yeni halefleri birbirine düşerek onun kurmaya çalıştığı bu yeni sistemi devam ettirmeye, eksikleri revize etmeye çabalamışlardır.¹¹²

Diocletianus dönemi hakkında düşünürken, eğer biraz gerilere gitmek gerekirse idealize edilmiş bir Romalı yönetici nasıl olur; sorusuna yazarlar geçmişten örnekler vererek yanıtlar aramışlardır. Yazar Eutropius imparatorlara örnek olsun diye yöneticilerin en iyi yanlarını kaleme almıştır.¹¹³ O, Domitianus¹¹⁴ hakkında bu cümleleri yazarken kendisinin bir senatus yanlısı olduğunu göz önünde bulundurmak

¹⁰⁶ Euseb. Hist. eccl. 8. 6.

¹⁰⁷ Tiryaki 2007, 49-50.

¹⁰⁸ Ηλ. ἄσκησις, çilecilik akımı. Neredeyse üm toplumlarda acı hazzı üzerine yoğunlaşan bu tür dinsel paradigmlar mevcuttur.

¹⁰⁹ Daha sonraki dönemlerde popülerlik kazanacak olan bir uhrevi karakter olarak Aziz Simeon Stylites için bkz. Doran et alii 1992, 53.

¹¹⁰ 305 yılında Milano ve Nikomedia yapılan eş zamanlı törenler ile Diocletianus ve Maximianus emekliye ayrılan ilk iki augustus olurlar. Diocletianus, Split’teki sarayına çekilir, Ilkka 2015, 224.

¹¹¹ Gregory 2007, 52.

¹¹² Maxentius, Constantinus, Galerius, Severus gibi varislerin mücadeleleri ve ardından başat gelecek olan Constantinus’un kendisinden önceki imparator Diocletianus’un politikalarına benzer politikalar uygulaması kastedilmektedir.

¹¹³ Menzilioğlu 2007, 9-11.

¹¹⁴ “Sulla ve Marius’u, *dominus*; tiranlığı da *dominatio* olarak adlandırmak Romalıların âdetidir”, bkz. Lydus, mag. 1. 6. 3.

gerekir.¹¹⁵ Yazar mutlaka kendi sınıfından birilerinin, idare içerisinde söz sahibi olmasını ya da kendisinin de söz sahibi olduğu okumuş sınıfın yetkilerinin genişletilmesini kendi menfaatleri açısından olumlu buluyor olsa gerektir. Fakat buna rağmen tarihçi Eutropius, Augustus’u tam anlamıyla yermemektedir.¹¹⁶ Hatta imparatorluğun selameti için gerekli olan çabayı verdiğini kaleme almaktadır.

“Kırk dört yıl boyunca tümüyle bir Romalı vatandaşı gibi yaşadı; halkına karşı çok cömert ve neredeyse kendi mevkiine eşit önemdeki görevlere atadığı dostlarına ise çok güvenilir bir kişilik sergiledi”¹¹⁷

Yukarıdaki ifadeyi ve geçmiş dönemin şartlarını biraz irdelemek gerekirse: İmparatorluk içerisinde kendi makamını adoptif babası olan Caesar suikasti üzerine güçlendirmiş olan Augustus (M.Ö.63-M.S.14) hakkında¹¹⁸, Eutropius olumlu cümleler sarfediyor.¹¹⁹ Bu alıntıda halkına karşı iyi davranışlarda bulunan bir imparatorun optimates yani iyi olarak sayılabilmesi söz konusudur.¹²⁰ İmparator Augustus ve diğeri bir imparator olan kötü yönetici Domitianus (M.S. 81-96) idari yöntem anlamında kıyaslanamazlar. Domitianus bütün kötülüklerin kaynağıyken¹²¹ Augustus’un yaşamı Romalı imparatorlara örnektir.¹²² *Braverium* kitabı yazar tarafından gelecek kuşak imparatorlara rol model olsun diye yazılmıştır. Yazar şahsen senatus yanlısı olsa bile iyi bir imparatorun kendi mevkiine eşit önemde görevlere atadığı dostlarının¹²³ olabileceğini bizlere aktarır. Bu sayede güç tek kişinin elinde toplansa dahi, erdemli bir biçimde bölüşülebilecektir. Çünkü Roma inançlarından olan stoacılık bu tür bir yönetici olmayı gerektirmekteydi. *Romalı bir vatandaşı gibi yaşadı* sözüyle, geleneklere sadık olan bir imparatorun senatusa da sahip çıkacağı ve barbarlar gibi gücü tekeline geçirmeyeceği kastedilir. Roma İmparatorluğu geleneğinin dışında bir davranış olarak, imparator Domitianus ya da ardıllarından olan İmparator Diocletianus örneği bize tarihçi yazarlar tarafından kötü

¹¹⁵ Çünkü tavırları Roma’nın klasik soylusuna öykünür ve hiçbir şekilde Hristiyanlık adına övgüde bulunmaz. Kitabını iyi yöneticilerin rol modelleri üzerine kurgular; örneğin Augustus’un ‘nasıl erdemli biçimde iktidarı dağıttığından’ söz etmektedir.

¹¹⁶ Menzilioğlu 2007, 145.

¹¹⁷ Eutr. 8.

¹¹⁸ *Imperator Caesar Divi filius Augustus*.

¹¹⁹ Geç Antikçağ yazarları bir Romalılık bilinciyle onun hakkında konuşurlarken saygısızlıkta bulunmaz ve eleştirmezler. Anlaşılan odur ki; *senatus* yanlısı olan bu tür tarihçiler dahi onun vatanın babası olduğunu, devletin bir sembol değeri konumuna sahip olduğunu bilmekteydiler.

¹²⁰ Roma Cumhuriyet döneminde *senatus*’da bulunan *optimates* grubu için kullanılmış bir kelimedir. İyi anlamını kasteder. Karşıt grup ise *populares* grubudur.

¹²¹ İmparator Domitianus hakkında Eutropius’un görüşleri için; Menzilioğlu 2007, 13.

¹²² Eutr. 8. 5.

¹²³ Eutr. 8.

bir idari model olarak verilir.¹²⁴ Diocletianus'un kendisini tanrı gibi görmesinin yanı sıra, aynı zamanda Mısırlı bir Ptolemaios kralı gibi başına bir taç ve ayağına halhal taktığını Lydos bize bildirir.¹²⁵ Yazarın cümlelerinden anlaşılacağı üzere anormal bulunduğu bu tür bir kültürel davranışı kınar.¹²⁶ Çünkü bu davranış Roma gelenekleri dışında gelişen Mısır Uygarlığı'nın Firavunvari bir alametidir.¹²⁷ Büyük İskender'in toprak kazanımları sonrası orada kalmış olan Ptolemaios sülalesinin bu uygulaması, gerçek bir Roma gelenekleri muhafazakârı olan Iohannes Lydos tarafından hoş karşılanmaz. İşte bu haliyle *tetrarkhia* dönemi muzafferlerinden birisi olan Diocletianus'a *senatus* yanlısı pagan bir tarihçi Eutropius ya da Iustinianus döneminde yaşamış bir Roma gelenekleri muhafazakârı olan Iohannes Lydos'un da hoş bakmadığı anlatılır.

Devletin *senatus*'la işbirliği yaptığı dönem neredeyse sona ermektedir. Asker kökenli imparatorların buyrukları *senatus*'un tüm geçerliliğine ket vurmuş olmalıydı. vakavünis unvanına sahip olan Eutropius¹²⁸ ya da Magnaura Sarayının ofislerinden birinde devlet memurluğu yapan Lydos bu durumdan rahatsız gibi görünmektedirler.¹²⁹ İmparator Diocletianus yıl M.S. 305'i gösterdiğinde 1 Mayıs günü Nikomedia'da bir askeri tören düzenleyerek tahtından çekildi. Bir Augustus olarak diğer bir Augustus olan Maximianus'a da tahttan çekilmesi için baskı yaptı. Tetrarkhia döneminin ilk iki *Augustus*'u böylece görevi başka *Caesar*'lara bırakıyorlardı. Yerlerine oğulların geçmesini istemiyorlardı.

M.S.305-308 yılları arasındaki düzenleme;

	DOĞU	BATI
Augustus	Galerius	Constantius Chlorus
Caesar	Maximinus Daia	Severus

Yukarıdaki sistemde en kudretli kişi Galerius'tu çünkü o Maximus Daia ve Severus'u caesar unvanıyla atattıran kişiydi ve kendisi Augustus'tu.¹³⁰

¹²⁴ Diocletianus kendinden sonraki yazarlar tarafından gerek büyük zulmü, ekonomik faciası, gerekse doğulu bir imparator gibi kostümler takması nedeniyle antik yazımda bazen takdir görmemektedir.

¹²⁵ Lydos, mag. 1. 4. 8.

¹²⁶ Lydos, mag. 1. 4.8; 1. 5.6.

¹²⁷ Ptolemaios hanedanlığı hakkında bilgi için bkz. Bingen 2007, 13; Hölbl 2001, 125.

¹²⁸ İmparator Domitianus'un eleştirisi hakkında Eutropius'un görüşleri için bkz.Menzilcioğlu 2007,10.

¹²⁹ Barker 1995, 101-105.

¹³⁰ Lactant. De mort. pers. 26.

Bu süreçte Constantius Clorus Britanya'da Pictler'e¹³¹ karşı bir keşif seferi düzenlemek istedi. Bu seferi düzenlemesindeki en büyük etken, İskoç kökenli olan Pict'lerin 306 yılında gerçekleştirmiş oldukları istilalardı. Bu sefer sırasında aynı yıl beklenmedik bir şekilde imparator Constantius öldü.¹³² Daha sonra kendisiyle birlikte sefere gelen oğlu Constantinus askerler tarafından caesar ilan edilmiş oldu.¹³³ Constantinus Galya'ya bu beklenmedik durum üzerine gidip Galerius'a durumu ilan eden bir mektup yazdı ve imparatorluk paydaşı olması gerektiğini ilettili. Tüm bunlar 305 yılında Diocletianus'un tahttan ayrılarak Dalmaçya kıyılarındaki Split Sarayı'na¹³⁴ emeklilik hayatını devam ederken olmuştu. Galerius bu durum üzerine Constantinus'u bir *caesar* olarak tanıdı (M.S.312). Ardından Severus'u Augustus ilan etti. Bu dönemden sonra yine bir askeri ayaklanma sırasında eski *augustus* olan Maximianus'un oğlu Maxentius'un imparator olmasını ilan ettiler.¹³⁵ Fakat deneyimli *augustus* olan Galerius yeni atamış olduğu *augustus* Severus'u bu ayaklanmayı bastırmak amacıyla Maxentius üzerine göndermek istedi. Severus'un askeri birlikleri kendisine karşı ayaklanınca 307 yılında öldürülmek için ordusunu terk ederek Ravenna'ya firar etti.¹³⁶

Bu sistemin kurucusu olan eski imparator Diocletianus'a iş düştü ve bir toplantı düzenleyerek eski dostu Licinnius'un imparator olması için ikna etti. Böylece doğuda Galerius (Augustus) ve Maximinus Daia (Caesar), batıda ise Licinnius (Augustus) ve Constantinus (Caesar) tahtta kalmayı başardılar. Constantinus daha sonra eşi olan Minervina'dan boşanarak Maximianus'un kızı yani Maxentius'un kız kardeşiyle politik nitelikte bir evlilik yaptı.¹³⁷ Ardından M.S. 310 yılında Maximianus bir darbe düzenlemek istediği Constantinus taraftarlarınca öldürüldü. Bunun üzerine Constantinus Hercules ailesinden bağlılığından vazgeçti ve kendisinin eski bir Roma İmparatoru olan Cladius Gothicus'tan dolayısıyla eski bir Roma hanedan ailesinden Flavius soyundan geldiğini iddia etti.¹³⁸

¹³¹ Skene 1877, 94.

¹³² Origo Constantini Imperatoris 3. 6 (non vidi); bunun için bkz. Kaçar 2005, 140; Eutr. Brev. 10. 2.

¹³³ Origo Constantini Imperatoris 2. 4 (non vidi); bunun için bkz. Kaçar 2005, 139;

¹³⁴ Aston 2002, 6, 58.

¹³⁵ Origo Constantini Imperatoris 4. 9 (non vidi); bunun için bkz. Kaçar 2005, 142.

¹³⁶ Origo Constantini Imperatoris 3. 6 (non vidi); bunun için bkz. Kaçar 2005, 140.

¹³⁷ Pohlsander 2004, 13-14.

¹³⁸ Gothicus'un soyundan geldiğini iddia etmek politik manada niçin Constantinus hakkında kıymetli olabilir? Yabancı güçler olan Gotlarla bir bağ kurarak onları Roma'ya karşı kendi yanında mı tutmayı hedefliyordu?

Bu dönem oldukça karışık görülmektedir. En nihayetinde Galerius M.S. 311 yılında ölmeden az evvel Hristiyanlık tahkibatını kaldırdı.¹³⁹

Batıdaysa Galerius'un ölümü üzerine Constantinus ile Maxentius arasında zıtlıklar başladı. Roma'da Maxentius M.S. 270 yılından beri güç biriktiren bir odaktan gelmekteydi ve Constantinus'a göre oldukça güçlüydü. M.S. 312 yılında taraflar Mulvius Köprüsü'nde savaşa tutuştular.¹⁴⁰ Tarihçi Lactantius ve Eusebios burada Mulvius'ta gerçekleşen savaş üzerine çok farklı hikâyeler anlatırlar.¹⁴¹ Fakat bilinen yaygın hikâyeye imparator Constantinus'un "zafer burada"¹⁴² yazan bir rüya gördüğü ve bunun üzerine Hristiyanlık christogramlarını piyade kalkanlarının üzerine askerlerince boyattığıdır. Bu savaşın sonucunda Constantinus muzaffer oldu ve en büyük değişikliği kabul ederek Hristiyanlık dinini serbest bıraktı.¹⁴³

Böylesi bir zorlu dönemde siyasal anlamda kaos meydana gelirken, *tetrarkhia* kavramının rafa kalktığını görmekteyiz.¹⁴⁴ Diocletianus tarafından ortaya konmak istenen bu sistem kendisinden hemen sonra tüm Roma'nın birbirine düşman olmasıyla kısa sürede ortadan kalkmıştır. Bundan sonra imparator Constantinus tüm iktidarı eline geçirecek ve çok daha büyük revizyonlar yaparak dönüşüme hız kazandıracaktır.¹⁴⁵ Bugün bir Doğu Roma İmparatorluğu kavramı ortaya çıkıyorsa şayet bunun imparatorun politikalarının sonucu ortaya çıktığı çok açıktır.¹⁴⁶ Tam burada M.S. 312 yılında kabul ettiği Hristiyanlık serbestisi, onlara inanç hakkı vermiştir. Bu sayede Diocletianus döneminde ağır şartlarda öldürülen, katledilen, sürgün edilen Hristiyanlar rahat bir nefes alabilmişlerdir.¹⁴⁷ Din ve devletin iç içe olduğu bu tür modern öncesi toplumlarda, bir dine serbestlik vermek ve ilerleyen zamanda ona sempati duymak, devlet idaresinde yeni krizlere sebep olabilir. Bunun

¹³⁹ Lactant. De mort. pers. 34.

¹⁴⁰ Zos. 2.16. 2-4; Lactant. De mort. pers, 44.5-9. ; Euseb. Hist. eccl. 9.9. 2-8. Jones 1997, 73-75; Barnes 1981, 42-43.

¹⁴¹ Zos. 2.16.2-4; Euseb. Hist. eccl. 9. 9. 2-8,

¹⁴² Lactant. De mort. pers. 44. 5.

¹⁴³ Mulvius köprüsü savaşı ve Hirstiyan serbestisi ile ilgili eser için bkz. Van 2011, 9-11.

¹⁴⁴ Bunu söylerken, tüm tarafların mağlup olduğu sadece Constantinus'un kazandığı görülmektedir. İmparatorluğun diğer kentlerinde başka herhangi bir şekilde imparator adayı kalmamıştır. Böylece Constantinus *tetrarkhia* dönemine aday olarak yarışa girer ve sonunda bu sistemi lağveder.

¹⁴⁵ Mulvius Savaşı ve Hristiyanlık serbestisi, *solidus* para birimi, Constantinopolis kentinin kuruluşu ve başkent ilan edilmesi gibi çeşitli reformlar sayılabilir.

¹⁴⁶ Κωνσταντινούπολις Hl. Constantinopolis kentinin Roma'ya göre daha doğuda bulunuyor olmasının etkisi.

¹⁴⁷ Aslında bu süreç Galerius tarafından 311 yılında Serdica'da duyurulan tolerasyon fermaniyle başlatılmıştır, bkz. Lactant. De mort. pers. 34.

örnekleri daha sonra Doğu Roma tarihinde Serapis Tapınağı yağması hadisesiyle yaşanacaktır.¹⁴⁸

İmparatorluk pagan ve Hristiyan dönem olarak iki farklı tasnifle anlatılabilir. Roma İmparatorluğu'nda imparator Constantinus ile kabul gören Hristiyanlık daha sonra Theodosius döneminde devletin resmi dini haline gelmiştir.¹⁴⁹

İmparatorluğun içine Hristiyanlık tam anlamıyla yayılmadan ya da devlet dini olarak ilan edilmeden önce imparatorlar dini olarak *pontifex maximus*¹⁵⁰ unvanına sahipti. Bu unvan ismi bakımından başrahibi temsil etmektedir.¹⁵¹ Burada sözünü ettiğimiz rahip, paganların arasındaki en güçlü kişi olarak tasvir edilmektedir. Böylece *pontifex maximus* unvanı imparatorun devlet içerisindeki hem dini hem dünyevi rolünü kuvvetlendiren bir araç olarak görülebilir.¹⁵² *Pontifex Maximus* unvanının Hellen dünyasındaki karşılığıysa *arkhiereus megistos* sözcükleri idi. Roma imparatorları başından beri kutsal olarak addedilmekteydi. Bu tür unvanlar Hristiyan döneme geçince bile kaybolmamıştır. Din değişse dahi İmparator Constantinus'un ilk kilise konsülüne (Nikaia, M.S.325)¹⁵³ katılarak orada tarafların düşüncelerine yön vermesi bize devlet ve kilisenin (=Imperium/Sacerdatum) aslında iç içe olduğunu¹⁵⁴ ve bu birlikteliğin modern zamanlara kadar devam edeceğini göstermektedir.¹⁵⁵ Fakat bilinmelidir ki Constantinus, Roma mahkemesini bir Kilise konsiline çevirerek tanrısal işlerin çözümünün piskoposlar¹⁵⁶ tarafından yapılmasını arzulamıştır.¹⁵⁷ Buradaki konsilde doğrudan bir imparator müdahalesi yoktur,

¹⁴⁸ Serapis Tapınağı Hristiyanlar tarafından yağmalanmıştır. Bu oldukça sembolik kabul edilen bir hadisedir, Sozom. Hist. eccl. 7. 17.

¹⁴⁹ Tilden 2006, 164-166.

¹⁵⁰ Daha sonrasında *pontifex maximus* 6.yy'a kadar Doğu Roma imparatorluğu tarafından kullanılır. Fakat belirtmeliyiz ki, *pontifex* anlamı daha çok Hristiyanlık içerisinde kullanılmaktadır. Batıda ise imparator Gratianus tarafından bu unvan feshedilir. Geç Antikçağ unvan değişimlerinden biri olarak bu durum karşımıza çıkmaktadır. Lydos bu unvan hakkında "*köprü başrahibi*" ifadesini kullanmaktadır, bkz. Lydos, mag. 2.4.

¹⁵¹ Hl. ἀρχιερέυς.

¹⁵² Lydos, mag. 2. 4.1; Kazhdan 1991, 1697.

¹⁵³ Nikaia Konsili hakkında bilgi için; Dvornik 1990, 5.

¹⁵⁴ Uhrevi alan *sacerdatum*, dünyevi alan *imperium*. Bu terimleri Ostrogorski'nin eserlerinde görmekteyiz.

¹⁵⁵ II. Dünya savaşına değin kullanılacak bir takım dinsel ve Romalı tanımlar mevcuttur. Adolf Hitler ve Benito Mussolini propaganda aracı olarak Alman-İtalyan Birliğini Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na benzetmişlerdir.

¹⁵⁶ Piskoposluk teşkilatı üzerine kaynakça için bkz. Yalduz 2003, 257-258.

¹⁵⁷ Dvornik 1990, 6.

imparator sadece kilise tartışmasını kendi himayesi altına almıştır. Doğru ve akıllıca bir tartışma yürütebilmek için Roma piskoposunu da İznik'e davet etmiştir.¹⁵⁸

Eutropius imparatorun Hristiyan olduğuna dair bir malumatı bizlere vermemektedir. Şayet imparator vaftiz olmadan önce bir kilise konsiline katılarak orada kendi düşüncelerini aktarabiliyorsa, burada Hristiyanlık içerisinde kendisine verilen önemi görebiliriz.¹⁵⁹ Çünkü en yakınındaki kilise tarihçisi Eusebios'a göre o ölmeden az evvel vaftiz olmuş ve Hristiyanlığı tercih etmiştir.¹⁶⁰ Vaftiz olmadan önceki yaşamında dahi, kilise işlerine müdahale etmesi imparatorluk ve kilisenin iç içe geçmiş idari erkler olduğunu anlamak açısından önemlidir. Çünkü mantıken eğer vaftiz olmamış bir bireyseniz Hristiyan sayılamazsınız ama Hristiyan değilken bile bir imparator olarak uhrevi meseleleri tartışmak adına konsile katılabiliyorsunuz. İmparator Constantinus'un annesi olan Helena ise Hristiyanlık tarihi açısından çok daha ayrı bir öneme sahiptir.¹⁶¹ O oğlu imparatorun çok daha önce Hristiyanlığı kabul etmiş bir kişiliktir. Bilindiği üzere, Hristiyanlar için çeşitli faaliyetlerde bulunan ilk kadın hayırseverlerdendir.¹⁶² Ortodoks Hristiyanlar için imparator Constantinus ve imparatoriçe Helena aziz ilan edilmiş iki kişiliktir; kendilerine ait aziz günleri doğu Hristiyanları tarafından kutlanırlar. Tabii günümüzde İmparator Constantinus'un Hristiyan olup olmadığı, Eusebios'a rağmen, modern araştırmacılar tarafından bir tartışma konusu olarak süregelmektedir.¹⁶³

İmparator Constantinus zaferi elde ettikten sonra Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batıdaki düşmanlarının farkındaydı. Aynı zamanda imparatorluk çok uzun zamandır iç mücadeleler yüzünden itibar kaybediyordu. Jeopolitik manada güven duyabileceği bir kent arayışına giren Constantinus küçük bir Hellen kenti olan Byzantion¹⁶⁴ kentini Roma'nın yeni başkenti ilan etti (M.S. 324).¹⁶⁵ Kent daha sonra büyük bir

¹⁵⁸ Dvornik 1990, 6.

¹⁵⁹ Euseb. Vit. Const. 61, 4.

¹⁶⁰ Euseb. Vit. Const. 61, 4.

¹⁶¹ Bralewski 2017, 7.

¹⁶² Bu hadise oldukça ilgi çekicidir. Özellikle Geç Roma döneminde ortaya çıkan kadın karakterler araştırmacılar tarafından çalışılmayı beklemektedir. Örneğin Azize Helena için bkz. Baker 1992, 57-58.

¹⁶³ Eusebios'un koyu bir Hristiyan olması ve devletin pagan olan tüm adetlerini yazmamış olması, onun çok fazla yanlı olduğu yorumunu akıllara getirir. Bu fikir ve kanıdan dolayı araştırmacılar Eusebios'un imparator Constantinus'u salt Hristiyanmış gibi gösterebileceğine inanırlar, örneğin bkz. Drake 1988, 20-21.

¹⁶⁴ Byzantion ve Constantinopolis'e dair bkz. Müller-Wiener 2007, 19; Arslan 2010, 1-5; Kuban et alii 2012, 3-5; Yılmaz 2015, 24-25.

¹⁶⁵ Magdalino 2002, 529.

törenele 330 yılında yeni bir aristokrat sınıfı, tapınakları ve sarayıyla açıldı.¹⁶⁶ Böylece İtalya'daki kadim Roma kenti Nea Roma adıyla Byzantion antik kentine imparator Constantinus tarafından taşınıyordu. Daha korunaklı bir bölge olan Constantinopolis antik kentinin fiziki sınırları¹⁶⁷ ve geçilmez surları¹⁶⁸ sayesinde imparatorluk kendisini 1453 yılına kadar koruyabildi. Constantinopolis antik kentinin fiziki sınırlarını bir başka başlıkta daha uzun biçimde ele alacağız.¹⁶⁹

Büyük Constantinus'un bu tür faaliyetlerinin yanında bir de ekonomik manada piyasaya sürdüğü soliduslardan¹⁷⁰ söz etmek gerekir. Bu para birimi ortaçağ boyunca Bizanslılarca korunarak tüm dünyanın dolaşımına girdi.¹⁷¹ Constantinus büyük bir imparator olmasının yanı sıra devletin Hristiyanlık gibi bir olguyla karşı karşıya olduğunu görmüş olmalıydı. Rüzgârı karşısına almak yerine sırtına alarak devlette yeni bir barış süreci başlattı.¹⁷² Doğu ve batıdaki kadim düşmanlara karşı daha korunaklı olan bu küçük balıkçı kentini yeni bir başkent olarak tercih etti. Ardından *tetrarkhia* sorununu, tek hükümdarlık ilan ederek çözmüş bulundu. Ayrıca Roma'dan Constantinopolis'e yeni bir senatör sınıfını getirerek yeni başkent idari tecrübesi olan insanlardan faydalanmasını arzuladı. M.S. 332 yılında Gotlar'a M.S. 334 yılındaysa Sarmanlar'a¹⁷³ karşı sefere çıktı ve M.S. 337 yılında Kilise Tarihçisi Eusebios'a göre hayata gözlerini bir vaftizli Hristiyan olarak yumdu.¹⁷⁴

İmparatorluk topraklarında yaşayan pagan halk bu Hristiyanlığın serbest olması duruma oldukça kızgın olmalıydılar.¹⁷⁵ İmparator öldükten hemen sonra yerine gelen II. Constantius bir takım idari sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldı.¹⁷⁶ M.S. 337'den M.S. 360 yılına kadar tahtta kaldı. Öürken kendisine Iulianus Apostata'yı halef tayin

¹⁶⁶ Magnaura Sarayı için bkz. Jeffreys et alii 2012, 205.

¹⁶⁷ Müller-Wiener 2007, 286.

¹⁶⁸ Necipoğlu 2001, 26-28.

¹⁶⁹ Müller-Wiener 2007, 19.

¹⁷⁰ Aerus para biriminin yerini alır. İmparator Constantinus tarafından takdim edilir.

¹⁷¹ Para birimi İmparator Iustinianus döneminde Çin'e dahi ulaşmıştır, Scott 2010, 511-512

¹⁷² Serdica tolerans fermanından sonra Romalılar Hristiyanların önüne geçemeyeceklerini anlamış olmalıydılar. Devletin tamı tamına yüz yıldan daha fazla süredir bürokrasisini meşgul eden bu problem artık ya ortadan kaldırılmalı ya da kabul edilmeliydi. Constantinus bunu kabul etti. Fakat bu tarihten sonra da mezhep meseleleriyle uğraşmak, erken Bizans dönemi imparatorlarının bir meşguliyeti olacaktır.

¹⁷³ Konu hakkında bkz. Kozlovskaya 2017, 141.

¹⁷⁴ Euseb. Vit. Const. 61-4.

¹⁷⁵ Hristiyanlar çarpışmalara düşünsel olarak hazır dılar çünkü bu tarihlerden önce ölen kimselere martyr unvanı vererek ve onu kutsamışlardır, örneğin Agia Efemia 303 yılında öldürülmüştür, Valantasis 2000, 466.

¹⁷⁶ II. Constantinus dönemi idaresi hakkında bilgi için bkz. Moser 2018, 115-116.

etti.¹⁷⁷ Iulianus Apostata örneği, imparatorlukta pagan etkinin son bulmadığını en iyi açıklayan numunelerden biridir.¹⁷⁸ Iulianus edebiyat düşkünü klasikler bilgisi çok yüksek olan bir imparator olarak M.S. 360-362 yılları arasında hüküm sürdü.¹⁷⁹ Onun Yahudilerin Ierosolymos'daki Süleyman Tapınağı'nı yeniden açtırması¹⁸⁰, Hristiyanlar tarafından bir hakaret olarak görüldü. Diğer yandan pagan ritüellerin yeniden uygulanmasını bir takım eski Roma dinsel tapınaklarının yeniden aktif hale gelmesini sağladı. Şehir meclisleri olan *curiales*'leri canlandırdı ve devletin üzerine aldığı kent arazileriyle tapınak arazilerini iade etti.¹⁸¹ Bu uygulamalar bizlere sonuç olarak devletin içerisinde oturmayan kültürel bir durum olduğunu aktaran en iyi örneklerdendir. Filozof gibi sakal uzatıp edebiyat bilgisiyle övünen bu imparator, eski Roma geleneklerinin yeni sayılabilecek Hristiyan geleneklerine ne denli muhalefet yaratabileceğini gösteren örneklerdendir. İmparatorun bu tutumuna karşı kendisine “dönme” anlamına gelen “apostata” sıfatı boşuna konulmamış olsa gerektir.

M.S. 363-364 yılları arasında kısa süre hüküm süren imparator Iovius'tan hemen sonra imparatorluk tahtına geçen Büyük Valentinianus kendi başına büyük bir imparatorluğa hâkim olmanın zor olduğu için ülkeyi kardeşi Valens ile birlikte yönetmeye başladı. Valentinianus önceleri Milano'da daha sonraları Trier'den ülkeyi yönetirken, Valens Antiokheia'da bulunan imparatorluk sarayından idari işlerle ilgileniyordu. Valentinianus ve Valens kendi idareleri altında *literati* (=eğitilmiş) ve aristokrattan çok askerleri seviyorlardı. Özellikle Pannonia bölgesinden çıkan askerleri daha el üstünde tutmaktaydılar. Bu süreç senatöryal sınıfın gerilemesine sebebiyet verdi.

M.S. 3. yüzyıl ortalarından beri var olan Gotlar'ın hucumu Roma coğrafyası üzerine özellikle Tuna bölgesinden devam etmekteydi. Üstelik bu sefer işler daha da farklıydı. Çünkü kavimler için yeni hedef eski Roma'ya ulaşmak yerine¹⁸² yeni Constantinopolis kentinin üzerine yürümekti. M.S. 378 yılında bir Doğu Roma

¹⁷⁷ Iulianus Apostata'nın Hristiyan karşıtlığı ve felsefi yönü için bkz. Baker et alii 2012, 9-10.

¹⁷⁸ Bir filozof olduğu gibi, edebiyata ve klasiklere merak sardığı, pagan tapınakları açtığı da bilinmektedir. Hatta Hristiyanları bariz şekilde kızdıracak olan Süleyman Tapınağını Kudüs'te yeniden açılmasına onay vermiş oluşudur, Bacher 1897, 168.

¹⁷⁹ Amm. Marc. 25. 4.1-25.

¹⁸⁰ Bacher 1897, 168.

¹⁸¹ Gregory 2007, 84.

¹⁸² Kadim Roma Kenti artık biraz dışarıdan bakılan bir şey olsa gerekti. Kaynaklardaki anlatılarda dahi imparatorların kentten uzak bir durumda olduğu görülmektedir, Amm. Marc. 16.10.9-10; 31.5.9.

imparatoru olan Valens çıktığı askeri sefer esnasında mağlup olarak Gotlar tarafından Hadrianopolis'te öldürüldü.¹⁸³ 8 Ağustos günü sıcak havadaki bu çarpışmanın Roma için anlamı büyüktür. Çünkü uzun zaman sonra eğitilmiş bir ordunun Gotlar tarafından alt edilebileceğinin görülmesi Roma imparatorluk dünyasında korkuyla karşılanmıştır.

Hadrianopolis Savaşı'ndan sonra imparator Gratianus tek başına kalmıştı. Deneyimli bir isimle birlikte imparatorluğu yönetmek istiyordu. Bunun için İspanyol kökenli olan Theodosius'u uygun gördü. Büyük Theodosius (M.S. 379-395) Dacia, Makedonya ve doğunun kontrolünü Gratianus'un onuruyla eline almıştı. Theodosius askeri reformlar yapmak istemişti. Bir türlü önlenemeyen Gotlar problemi için 382'de onları *feodori*¹⁸⁴ olarak orduya aldı ve böylece ordudaki adam sayısı problemini kendi yöntemiyle çözmüş oldu. Artık barbar müttefikler orduda görev alabileceklerdi. Gotlar büyük gruplar altında orduya kayıt oluyor ve kendi komutanları tarafından yönlendirilebiliyorlardı. Ordunun barbarlaşmasına karşı çıkan bizatihi isim, Themistius idi.¹⁸⁵ İmparator Theodosius açıkça Nikaia yanlısı bir Hristiyan idi ve 380 yılında Nikaia doktrinini destekleyen bir yasayla Roma ve İskenderiye piskoposlarının bu yolu tercih etmeleri gerektiğine dair buyruk verdi. Bunun için M.S. 381'de bir de konsil toparlanmasına ön ayak oldu ve Nikaia ülküsünü yineledi. Aynı zamanda devlet işlerinde Hristiyanların baskın olmasını istedi ve dini yayacak kilise ve manastırlara türlü desteklerde bulundu. Theodosius pagan inanışa ve tapınaklara dair çeşitli tedbirler aldırdı. 438 yılında kaydedilen Codex Theodosianus yasaları tarihleriyle birlikte kaydedildi. Onun döneminde pek çok tapınak paganlar tarafından devlet mülkü olduğu için korunmasına dair istekler bulunuyordu. Fakat keşişler ve piskoposlar sık sık pagan tapınaklarına saldırılar düzenlemekteydiler. Tarihsel anlamda büyük bir kırılma olarak görülen İskenderiye'deki Serapis Tapınağı'nın yıkılması hadisesi Theodosius dönemini tahayyül etmek için büyük önem taşır.¹⁸⁶

¹⁸³ Sozom. Hist. eccl. 6.40; Theod. Hist. eccl. 4.30.

¹⁸⁴ *Feodori* bir himaye düzeni olarak Roma'ya barbar askeri birliklerin gelmesiyle ilişkilidir. Burada kavimler Roma için askerlik yaparken imparatorluk toprağını ekip biçme hakkına sahip oluyor ve doğrudan imparatora tabii görülüyorlardı.

¹⁸⁵ Hellenizmi savunmak ve barbarlara karşı durmak üzerine bilgi için bkz. Downey 1957. 1-5; Vanderspoel 1995, 126.

¹⁸⁶ Sozom. Ecc. hist. 7.17.

Theodosius, M.S. 383 yılından beri augustus unvanına sahip olan oğlu Arcadius'a doğuyu bırakarak, M.S. 388'den M.S. 391'e kadar İtalya'da kalır. Buradan da anlaşılacağı üzere imparatorluk doğu ve batı ayrımı varmış gibi yönetilmekteydi.

M.S. 384 yılında Roma'daki Zafer Sunağı hakkında Theodosius son noktayı koymuştur¹⁸⁷. Bahsi geçen altar panoyu kaldırmıştır. Bu zafer sunağı daha önce imparator Büyük Constantinus tarafından senatustan kaldırılmış olsa da Iulianus Apostata tarafından yeniden yerine yerleştirilmiş olmalıydı. Dinsel ve kültürel olarak Romalı paganlar için çok büyük bir önem taşıyordu. Bu tartışmalara Aziz Ambrosius da o dönemde dâhil olmuştur.¹⁸⁸

I. Theodosius, özellikle Constantinus gibi bir hanedanlık kurmak istiyordu. Aelia Flacilla yani onun ilk karısının özel durumu bu olayı açıklar. Flacilla'nın portreleri nümizmatik olarak paranın üzerine basılıyordu.¹⁸⁹ İlk Bizans imparatoriçesiydi ve onun erdemli, dini yanları bir sürü Hristiyan inançlısına örnek olmuştur. Flacilla imparatora daha sonra tahtı yönetecek Arcadius ve Honorius adında iki çocuk vermiştir. Flacilla Ortodoks Kilisesi tarafından bir azize olarak 14 Şubat günü anılmaktadır. İmparator Theodosius'un tutarlı ve keskin bir Hristiyanlık politikası uygulamasıyla devletin içerisinde Hristiyanlık en baskın kurum haline gelmişti. Hatta şöyle ki kent meclisleri olan *curia* yönetimlerinde Hristiyan piskoposlar bulunmaktaydı.

M.S. 3. yüzyıldan itibaren manastırlarda yaşayan *kenobitiklerin*¹⁹⁰ sayıları imparatorlukta oldukça artmıştı. Pakhomios adında bir rahibin başlatmış olduğu ortak bir manastırcılık yaşamını savunan bu hareketler önceleri Mısır, ardından Suriye ve sonrasında tabi ki Anadolu'da kendine taraftarlar bulmuş ve insanlar yüksek sayılarla bu tür manastırlara kendilerini adanmışlardır. Bunun yanında ise *asketik*¹⁹¹ denen çilecilerin sayıları da oldukça artmış ve Anadolu'da kendilerine yer bulmuşlardır.

¹⁸⁷ James 1966, 205-206.

¹⁸⁸ Amb. Ep. 18.

¹⁸⁹ Aelia, imparator karısı olarak Roma sikkelerinde resmedilen ilk kadındır. Böylece özellikle Doğu Roma içerisinde kadın imparatoriçe ya da monarşi üyeleri diğer kadınların zamanla kuvvetlendiğine şahit olmaktadır, ilgili konu için bkz. Burns 2007, 244.

¹⁹⁰ Παχώμιος, Hl. Aziz Pakhomios tarafından ortaya atılarak örgütlenilmesi gerçekleştirilmiştir. Rousseau 1999, 119; Baş 2013, 183-185.

¹⁹¹ Hl. ἄσκησις egzersiz yaparak dünyevi duyulardan uzaklaşma hali. Böylece kişilerin ruhsal alanda kendilerini eğitmesi söz konusu olabilirdi. Kenobitiklerin haricinde daha fazla bireysel bir tapınmayı arzu eder.

Theodosius'un ölümünden sonra Honorius ve Arcadius taç giymişlerdi. I. Theodosius politikası gereği Vizigotlar Constantinopolis'in kuzeyi ve batısına yerleştirilmişlerdi¹⁹² ve Roma ile olan ilişkileri gün geçtikçe daha karmaşık bir hal alacaktı. Vizigotların feodoratisi olan Alaric¹⁹³ *magister militum*(=askeri lider) unvanını istemekteydi.¹⁹⁴ Fakat bu unvanı alamayınca Theodosius'un ölümünü fırsat bilerek Trakya, Hellas hatta Constantinopolis çevresinde talan hareketlerinde bulundu. Diğer yandan Batı'dan başka bir Germen kökenli olan saray komutanı iki kez Alaric ordularını kıştırmasına rağmen Doğu'daki karmaşıklık yüzünden harekâtı bırakmak durumunda kaldı. Sonrasında Stilicho'ya¹⁹⁵ karşı Roma'da muhalefet giderek büyüdü ve 408 yılında Stilicho imparatorluk tarafından öldürüldü.¹⁹⁶ O sırada bu tür olaylar yüzünden Doğu'da Arkadius'un ne denli zayıf bir imparator olduğu ortaya çıkmıştı. Onun yerine önce Rufinus, sonra hadım Eutropius ve ardından Arcadius'un karısı Eudoksia ve son olarak *praefectus praetorio* olan Anthemios imparatorluğun başına getirildi. Gotlar'ın yarattığı problemler ile hiç kimse bu yüzyılın başında başa çıkamıyordu. M.S. 410 yılında tamamen savunmasız durumda kalan Roma'yı Alaric ve ordusu talan ettiler.¹⁹⁷

Gotların gücü imparatorluk üzerinde bu dönemde sürekli artmıştır. Constantinopolis'te Alaric yerine Gaias isminde başka bir Germen *magister militum* olarak atanmıştır. Fakat Gaias M.S. 400 yılında kendi emelleri doğrultusunda adamlarıyla birlikte Constantinopolis'i ele geçirince halk ayaklanmış, Gainas'ın adamları olan Gotlar'ın birçoğunu katledilmiştir.¹⁹⁸ Gainas'ta kenti terk edip Hunlar'a sığınmış ve burada Hunlar tarafından öldürülmüştür. Bu olay doğuda Gotlar'a karşı olan halkın ne denli kuvvetli olduğunu göstermekteydi.

Doğudaki imparator Arkadius'un ani bir biçimde ölmesiyle (M.S. 408) arkasından 7 yaşındaki II. Theodosius tahtın hâkimi olarak kaldı. O süreçte ona vasi olarak ona ablası Pulkheria ve karısı olan Athenias Eudokia yardım etmişlerdi. Bir de Arkadius'un ardından imparator reşit olana kadar *praefectus praetorio* (=süvari sınıfı memurları) unvanına sahip Anthemios görevde kalmıştı. Tabii yine bu dönemin en

¹⁹² Hadrianopolis antik kentinin batısı ve kuzeyi bugünkü Makedonya, Bulgaristan, Romanya devletlerinin bulunduğu araziye kapsamaktadır.

¹⁹³ Lee - Richardson 2013, 113.

¹⁹⁴ Heather 2009, 1, 36.

¹⁹⁵ Bileta 2016, 22-25.

¹⁹⁶ Olympiodorus 5.2; Sozom. Ecc. hist. 9.4, 4-8.

¹⁹⁷ Goodrich 1849, 260.

¹⁹⁸ Spence et alii 2016, 707.

önemli karakterlerinden olan bir kadın Pulkheria'yı anmak şarttır. Çünkü onun kardeşinin eğitimindeki etkisi ya da Honorius ile kurduğu bağ önemlidir. Pulkheria batı yanlısı bir politika izliyordu. Diğer yandan onun hükümet ettiği dönemde görülebilir ki saray bir manastır gibiydi. Bekâret yemini etmesi sayesinde insanlar ona büyük saygı göstermekteydi. II. Theodosius'un eşi Eudokia ile bir dönem siyasi sürtüşmeler yaşamıştır. Diğer yandan Pulkheria'nın Piskopos Nestorius'la yaşamış olduğu gerginlik imparatorluğun Hristiyanlık politikalarına oldukça etki etmiştir. M.S. 431 Ephesos Konsili'nde¹⁹⁹ onu mahkûm ettirmiştir. Bu dönem için bir kadının sarayda ne denli kuvvet kazanabileceğini anlamak açısından değerlidir diyebiliriz. Pulhkeria imparatorun ani ölümünden sonra bekâret yeminini bozmamak pahasına Marcianus ile evlenmişti.

Anlaşılmaktadır ki, Marcianus (M.S. 450-57) doğuda ve batıda saygın bir kişilikti ve politikaları oldukça kuvvetliydi. Pulkheria'nın kendisinden önce ölümü ve ardından onun da ölümüyle Germen bir komutan olan Aspar (Ariusçu olmasına rağmen güçlü) kendisi yanından çalışan başka bir kişi olan I. Leon'u tahta atamıştır. Leo Patrik Anatolios'un elinden tacı alan ilk kişidir²⁰⁰ Aspar başka bir itikadın müridi olduğu için I. Leon'u elinde tutmaya çalışan bir kişilikti. Leon'da daha sonra kurnazlık yaparak Aspar'a karşı İsaüralı bir hizbi yerleştirerek tahtını sağlama aldı.²⁰¹ Anadolu'nun güneydoğusunda yaşayan bu savaşçı ve gözüpek halk ilk defa imparatorluğun yönetiminde bir hizip olarak görülüyordu. Ve Germenlerin, Gotların yanına yeni bir idari klik olarak yerleşmişlerdi. İmparator I. Leon kendinden sonrası için erkek evladı olmadığından torunu II. Leon'u veliaht ilan etti. Fakat ölümünden hemen sonra torunu II. Leon babası Zenon'u sarayın imparatoru ilan etmiştir. Bu karışık dönemde Batıda ise Theodoric büyük roller taşıyan icraatlar gerçekleştirerek kendisine bir saray dahi inşa ettirebilmiştir. İlmli bir monofizit olmasının yanında Zenon, Henetikon adında birlik fermanı yayımladı.²⁰² Kavga değil de uzlaşmayı önemseyen bu metin daha sonraki bazı imaratorlar için de örnek olacaktı. Papalık bu bildiriye karşı çıkacaktır. Bunun sayesinde Henetikon M.S. 519 yılına kadar gündemde kalmıştır.

¹⁹⁹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Grillmeier 1975, 485.

²⁰⁰ George J. Majeska'nın kitapta imparatorluk ritüeli üzerine yazdığı kısım Orta Bizans Dönemi üzerine olsa da, önceki devirlere dair bir izdüşüm verebilir, bkz. Maguire 2017, 16-17.

²⁰¹ I. Leon tarafından idareye yerleştirilen İsaüralılar daha sonra Anastasius döneminde kovuşturulmaya uğrayacaklardır, bkz. Onur 2014, 147.

²⁰² Chadwick 2009, 595.

M.S. 491-519 yılları arasında imparatorluk yapmış olan I. Anastasius, kendisinden kısa süre sonra iktidar sahibi olacak olan I. Iustinianus dönemi için bir hazırlık dönemi olarak düşünülebilir. Çünkü maliye programlarını düzenleyen I. Anastasius şehirlerde ticaretin güçlenmesi için bir takım düzenlemeler yapmıştır.²⁰³ Özellikle şehirlerin yeniden imarına önem göstermiştir. Diğer yandan devletin bazı acımasız vergilerini kaldırmıştır.²⁰⁴ Sınır kentlerinde çok önemli politikalar yaparak surları kuvvetlendirdi ve kiliseler inşa ettirdi.²⁰⁵ Zenon'un birlik fermanı olan Henetikon'u korumaya devam etti. Kendisi bir monofizitti ve monofizit piskoposları imparatorluğun çeşitli bölgelerine yolladı. Bu sebeplerden ötürü kendisine karşı Trakya'da Vitalianos ayaklanmasının çıktığını bilmekteyiz. O, düzgün mali reformlar sonucu devletin kasasını dolu bırakmıştır.²⁰⁶ I. Theodosius döneminden beri problem yaşamayan Sasaniler'de ihtilafa düşerek M.S. 502 yılındaki savaşla barış bozulmuştur. Dara sınır kentinin kuvvetlendirilmesi²⁰⁷ bu döneme denk gelir. Yine aynı şekilde Trakya bölgesine Anastasius duvarı dediğimiz büyük bir duvar kurdurarak Gotlar'ın istilalarına önlemler almıştır.²⁰⁸ Bu yönleriyle II. Theodosius'a benzediği söylenebilir.

Genelde imparator Iustinianus açısından imparatorluğun erken dönemine gelen altın çağ nitelmesi yapılmaktadır. Bu dönemin iki hazırlayıcı imparatoru olduğunu söylemek doğru olabilir. Büyük finansal altyapı donanımıyla Anastasius ve sonrasında imparatorun akrabası olduğunu bildiğimiz Iustinos'tur. İmparator Iustinos'un²⁰⁹ Balkanlar'ın Latince konuşulan bir bölgesinden imparatorluk başkentine geldiği ve burada Anastasius'un ölümü üzerine çeşitli kurnazlıklarla tahta geçtiğini biliyoruz. O okuma yazma bilmeyen fakat iyi bir savaşçı olarak Constantinopolis'in iktidarını eline almıştır. Bu örnek 200 yüzyıl önce başlayan ordunun doğrudan yönetime dâhil olmasından başka bir özellikten kaynaklanmıyordu.²¹⁰ Çünkü eğer iyi bir askerseniz ve aklını çeşitli kurnazlıklara

²⁰³ Allen 1981, 169.

²⁰⁴ Coyne 1991, 127.

²⁰⁵ Finney 2017, 397.

²⁰⁶ İmparatorun mali politikaları kendi ününü aşmıştır. Çeşitli vergileri kaldırmış olması, şehirlerarası ticaret hattını kuvvetlendirmesi, tutumlu politikalar izlemesi, doğuda ve batıda asayişin sağlanmasına dair aldığı kararlar imparatoru oldukça tedbirli göstermektedir. Bu haliyle I. Anastasius Döneminin, Iustinianus çağının hazırlayıcısı olacağını söylemek şartırcı olmasa gerektir.

²⁰⁷ Finney 2017, 397.

²⁰⁸ Grig 2015, 64.

²⁰⁹ Parnell 2017, 6-7.

²¹⁰ Askeri politikalarından dolayı, literati (=eğitilmiş) olmayan kimseler militer yollara başvurarak imparatorluk kudretini uzunca bir süredir devamlı olarak ele geçirmekteydiler.

yatıyorsa, okuryazarlığınız olmadan dahi imparatorluğu ele geçirme şansına sahiptir. İşte bu yıllarda genç bir isim olan Iustinianus doğrudan sarayın içerisinde kendini yetiştirebilme fırsatı bulmuştur. Hatta söylenen o ki, dayısının yönetimine ortak olmuş ve tahtın bazı işlerini o yürütmüştür. İşte böylesi bir dönemde imparator kendini geliştirme fırsatı bulmuş olmalıydı.

Akrabası olan Iustinus öldükten hemen sonra tahtın varisi olarak doğrudan iktidarı elde etmiştir. Hayatı soru işaretleriyle dolu olan Iustinianus döneminde tarihçilerin daha fazla faaliyet yürüttüğünü, Lydos, Prokopios, Agathias, Zosimos gibi tarihçiler üzerinden bilmekteyiz.²¹¹ Onun komutanı olan Belisarius'un Batı seferleri üzerine tarihçiliğini yapan Prokopios bize devletin yeniden fethetme politikası olan batı seferleri adına önemli bilgiler sunar. Iustinianus batıyı yeniden ele geçirip inşa ederek eski bir Romalı idealini canlı tutmak istemekteydi (Resim 6). Bu yönüyle onun evrensel bir tarafının olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan kent içerisinde kendi adına çok büyük bir yapı olan Ayasofya'yı inşa ederek dünyanın en büyük Hristiyan unvanı olan kişisi olmaya niyetliydi.²¹² Bu arada *hippodrom* takımlarından olan mavi ve yeşiller hizbinin Nika ayaklanmasıyla işleri aksasa da dönemin imparatoriçesi olan Theodora tarafından son kez cesaretlendirilmesiyle bu ayaklanmayı kanlı biçimde bastırmıştır.²¹³

Onun bu dönemdeki inşa faaliyetleri oldukça yüksekti. Prokopios'un çok spekülatif kitabı olan *Historia Arcana*'ya göre senatör ya da aristokrat her kimse onunla baş edemezdi ve o tüm servetlerin kendisinde birikmesini istediğinden bu tür güçlü ailelerin mallarını zorbalık ya da komplo yoluyla alıkoyardı.²¹⁴

Devlet açısından en büyük reformu ki bizi ilgilendiren kısmı en önemli haliye Tribonianus'a yaptırmış olduğu hukuk ve reform çalışmalarıdır.²¹⁵ Bu sayede batı hukuku olarak aldanlandırdığımız Roma hukukuna dâhil olabilecek onbinlerce kanunu bir araya toplayarak yeniden değerlendirilmesini sağlamış ve disipline

²¹¹ M.S. 6. yüzyıl tarihi üzerine gözatıldığında önceki dönemlerden çok daha fazla tarihçi olduğu görülmektedir. Doğrudan Iustinianus Dönemi ile ilişkilendirilebilecek tarihçi sayısı diğer periyodlara kıyasla fazladır, örneğin Agathias, Lydos, Prokopios, Malalas, Zosimos...vb.

²¹² "Geçtim seni Süleyman!", bkz. Wheeler 1993, 202.

²¹³ Nika Ayaklanması hakkında bkz. Atkinson 2016, 119-120.

²¹⁴ Procop. his. Arc. 124-125.

²¹⁵ Reform ve Tribonianus için bkz. Bonfante 1960, 1-5.

etmiştir. Bu sayede bugün batıdaki kıta Avrupa hukukunun en büyük kurucusu olmuştur diyebiliriz.²¹⁶

O da diğer imparatorlar gibi Hristiyanlık politikalarını devam ettirmiştir. Bu dönemde pagan gelenekleri sürdüren Atina Akademisi'ni kapatmıştır.²¹⁷ Eşi imparatoriçe Theodora dinsel anlamda bir monofizittir. Bilindiği üzere monofizitleri belli bir manastıra İstanbul çevresinde toplamıştır. Diğer yandan tövbe eden fahişeler için yeni bir mabed kurmuştur. Böylesi karmaşık bir dönemin imparatoru olan Iustinianus devleti tek başına yönetmeye inat etmiştir ve tüm enerjisini daha sonraki zamanların yaptığı fetihleri ayakta tutmaya çalışarak geçirmiştir.²¹⁸ Bundan dolayı kendisine uykusuz imparator sıfatı takılmıştır.

Ölümünden hemen sonra siyasi ve askeri bir çöküş gerçekleşmiştir. Bu dönemin bir sonraki yeniden ayaklandırıcısı II. Mavrikios'un ilk defa Ravenna ve Kartaca'da uyguladığı *exarkh* sistemidir.²¹⁹ Bu sistem daha sonra Heraklios dönemine örnek teşkil edecek ve tüm excharıklar bir thema sistemi adı altında toplanacaktır.

2.1.Fiziki Mekân Constantinopolis ve Büyük Saray

Coğrafi anlamda Constantinopolis kentinin topografyasına bakmak gerekirse, tüm kent merkezinin denizle ilişkisi olduğunu fark ederiz. Roma İmparatorluğu Byzantion kentini başkent ilan etmeden evvel kent sakinlerinin yerleşim alanı küçük bir topografyayı kapsamaktaydı. İşte bu kentin içerisine akan Lykos isminde bir deresi mevcuttu. Önceleri su ihtiyacını karşılayabileceğini düşündüğümüz bu dere, nüfus artışıyla tatlı su kaynağını karşılayamamış olsa gerektir. Bu duruma istinaden su ihtiyacını karşılamak için inşa edilmiş sarnıçlar ve su kemerleri bu arzın gerekliliğini bizlere aktaran ipuçlarıdır.²²⁰ Aynı zamanda batıdaki karasal sınırları ormanlarla kaplıydı. Kent kuzeyde Haliç ile olan ilişkisinin yanısıra doğu ve güney kısımlarında Marmara Denizine bakmaktaydı. Haliç coğrafi olarak hem doğal fırtınalara hem de askeri saldırılara karşı korunaklı doğal bir liman ve sınırdı. Tabiki

²¹⁶ Roma Hukukunu Tribonianus ile bir araya getirerek yaptığı çalışmalardan dolayı, imparatorun bu hizmetleri Kıta Avrupası hukukunun ilk temel çalışması olarak adlandırılmaktadır.

²¹⁷ Brumbaugh 1964, 206; Watts 2008, 131.

²¹⁸ Tarihçi Peter Brown imparator Iustinianus hakkında onun tüm idari devlet geleneğini yok sayarak, bir insanın tüm toprakları amansız bir enerjiyle yönetmeye çalışmasını bir hata olarak görmektedir. bkz. Brown 2000, 97.

²¹⁹ *Exarkh* 'lık sistemi ilk defa Kartaca ve Ravenna kentlerinde idari bir unsur olarak inşa edilir. Sistem kentlerin yerinden yönetilmesi gibi düşünülebilir. İmparatorun yerine yetkili bir *exarkh* bulunur. Bunun için bkz. Guillou 1970. 1.

²²⁰ Snyder 2012, 7.

Haliç harici limanları saymak gerekirse bugünlerde Yenikapı olarak adlandırılan bölgede kazıları gerçekleştirilmiş olan Theodosius Limanı da gümrük olarak kullanılıyordu.²²¹ Kentin konumuna daha geniş bir perspektiften bakmamız gerekirse, Byzantion kentinden yola çıkan bir gemi kuzey rotasını takip edersek, önce Boğaziçi'nden geçerek ardından Karadeniz'e ulaşabilirdi. Büyük Kolonizasyon hareketleri (M.Ö. 750-550) döneminde Hellenler tarafından Karadeniz'e kurulmuş olan kentlerle ticaret için bu konum oldukça avantajlıydı.²²² Güney yönüne ilerlemek isteyen bir gemi yine Byzantion limanlarından hareket ederek Çanakkale Boğazı (=Hellaspontus) , Abydos Liman Kentini geçerek Ege Denizine ulaşabilirdi. Bu sayede Makedonya kenti olan Thessalonike ya da Asia Minor'un en büyük cazibe merkezleri olan Efesos, Miletos kentlerine ulaşmak kolaylık sağlayacaktı. Aynı zamanda Byzantion Antik Kenti üzerinden karasal bir yol takip etmek istenirse Via Egnatia yolu üzerinden Balkanlara doğru hareket edilebilirdi.²²³ Byzantion antik kenti Hellen kolonicileri tarafından kurulmuştur. Her eski kent kuruluş mitolojisi gibi Byzantion antik kentinin de bir kuruluş öyküsü vardır.²²⁴ Ve kente adını veren, Bosphoros, Byzantion gibi yer adlarının bu mitlerle ilgisi mevcuttur.

Kente ilkin, Megara'lı Nysos soyundan gelenler, Hellas'tan yelken açarak Sarayburnu civarlarından karaya çıkmışlardır. İşte bu noktadan sonra kent devleti olarak kuruluşu gerçekleşmiş ve bir Hellen kenti görünümüne zaman içerisinde kavuşmuştur. Byzantion kenti tam anlamıyla Hellenler tarafından inşa edildiği bilinen Megaralı kolonicilerin bir polis devletidir.²²⁵ Küçük şehirler halinde örgütlenmiş olan bu kent devletleri vatandaşlık bağlarını oldukça önemseyen bir tavra sahip, kent sakinlerini içlerinde barındırmaktaydılar.²²⁶ Kendilerine özgü bir bouleterion, agorası, tiyatro binaları, tagları, hippodromu olan bu tür Hellen kentleri Roma dönemi fetihleri ile imparatorluğun birliği içerisinde kendilerine yer

²²¹ Perinçek 2010, 74-75.

²²² Gözülü 2015, 182-183.

²²³ Via Egnatia yolu, Mese Caddesi üzerinden başlayarak Balkanlara doğru uzanan imparatorluk için en önemli yollardan birisiydi. Doğu'nun Batı'ya uzanan ağı olarak görülebilir. Daha sonra Mese Caddesi Osmanlı İmparatorluğu döneminde Divan yolu olarak adlandırılacaktır. Via Egnatia yolu Osmanlı İmparatorluğu devrinde de aktif olarak kullanılacaktır.

²²⁴ Byzantion kuruluş miti için bkz. Arslan 2010, 5-6.

²²⁵ Arslan 2010, 13.

²²⁶ Memleketçilik bağlarından kastedilen şey, polis vatandaşı olmak ile ilişkilidir. Dönemin kültüründe bir şehir devletinin vatandaşı olmak övgü konusuydu. Ve kentler arası rekabet bunun üzerinden kurulmaktaydı. Örnelemek gerekirse, Khalkedon ve Byzantion kentlerinin anlatılarında bu rekabet oldukça sık ratlanan bir tutumdur.

buldular.²²⁷ Aynı zamanda merkezi politikalara karşın kendi kültürel geleneklerini muhafaza eden bir Hellen kenti olarak ta ki İmparator Constantinus'un başkent ilanına kadar bu durumu sürdürdüler. Başka bir biçimde Byzantion kentinin antik dönem siyasi, sosyal tarihini takip etmek isteyen araştırmacılar daha ziyade pagan dönemi İstanbul'u üzerinde araştırma yapmak zorundadırlar. Fakat biz kuruluş hikâyesine değindiğimiz bu kentin Byzantion dönemini mütevazı bir yüksek lisans tezi içerisinde anlatamayacağımızın farkında olduğundan doğrudan konumuzla ilişkili olan İmparator Constantinus döneminin izlerini sürmeyi arzu etmekteyiz.

2.2. Constantinopolis, Nuova Roma Kenti

İmparatorluk doğuda yeni bir kent kurmadan evvel İtalya Roma kentinde kendisine ait her türlü idari birimi kurmuştu (Resim 7). Fakat Byzantion antik kenti Roma'ya tabii olduğu yılların ardından imparatorluk içerisinde gerçekleşen siyasal sosyal dönüşümden payını almış en önemli kentlerden birisi durumuna gelmiştir. İmparator Constantinus *tetrarkhia* döneminin ardından kendi egemenlik sahasını kontrol etmek isterken akla yatkın bir şekilde Roma kentinin jeopolitik manada savunmasız durumda bulunduğunu, dolayısıyla imparatorluğun ikinci bir başkente ihtiyaç duyduğunu anlamış olmalıydı.²²⁸ Daha önce Keltler ve Kartacalılar tarafından istila teşebbüsleri bulunulmuştu yani Roma'nın tarihinde Constantinus'tan önceleri çeşitli istilalar gerçekleştiği bilinen bir gerçektir. İmparator Constantinus döneminde de kavimlerin devamlı olarak yer değiştirdiği, aynı zamanda devlet otoritesinde sürekli bir idari boşluk oluştuğu bilinen gerçeklerdendir.²²⁹ Büyük Constantinus bu öngörüsünden hareketle bir kent kurmak için arayış içerisine girmiş ve en sonunda bugünkü modern İstanbul'un Fatih semtini kastettiğimiz; kendi şahsi adıyla anılan, Constantinopolis kentini kurmuştur. Bu kentin kuruluşunda imparator şehre kendi ismini vermemiş fakat zamanla Constantinus'un adıyla anılagelmiştir. Bu kentin açılışı için 6-7 (baş. M.S. 324-bit. M.S. 11 Mayıs 330) sene mimarlar ve mühendisler çalışmış ve bir Roma kentinde olması gerekli görülen mimari unsurları bir araya getirerek yeni bir kenti inşa etmişlerdir.

²²⁷ Livius 29.10-11; Ergin 2013, 51.

²²⁸ Örneğin M. Ö. 387'deki Kelt istilasında olduğu üzere.

²²⁹ Kavimler Göçü, istilalar ve askeri imparatorlar dönemi.

Tarihsel coğrafya gelişim sürecine bir göz atmamız gerekirse; deyim yerindeyse Constantinopolis karasal sınırları bir apsis gibi deniz ortasına uzanan yarımada şeklini alır. Bu haliyle jeopolitik olarak karasal sınırlarının iki yarısında surların bulunması güvenlik avantajı sağlayacaktır. Mutlaka asayiş yoksunu unsurların hüküm sürdüğü 4. yüzyılda en önemli öncelikler düzen ve savunma olmalıydı. Kentin Trakya yönüne bakan kısmındaysa önceleri Byzas Surları ve ardından farklı bir savunma sistemi olarak Severuslar döneminden beri varolan bir sur yapısı mevcuttur.²³⁰ Daha ilerleyen zamanlardaki istilalara ve kale içerisindeki nüfusun yoğunlaşma beklentisine karşın karasal sur duvarları genişletilerek, kent hacimsel manada büyütülür.²³¹ Surların adları onları genişleten imparatorlarla birlikte anılır. Aynı zamanda karasal sınırların denize bakan çeperlerine de zaman içerisinde sur duvarları inşa edilir. Böylece İstanbul, bir üçgen misali her yanı surlarla çevrilmiş kapalı bir kent konumuna geçer.²³² Boğaziçinde karşılıklı iki yönde olan dalgalar, herhangi bir donanma kuvvetinin suyun üzerinde sabit kalmasını engelliyordu. Haliç gibi dingin bir noktada ise bir demir zincir çekilerek girişler kısıtlanmaktaydı. Constantinus'un seçtiği kent olan Byzantion her halükarda Roma'dan çok daha korunaklıydı.²³³

Başka bir tür özelliği ise; Constantinopolis'in coğrafyasının tıpkı Roma gibi yedi tepeye sahip olmasıdır. Sembolik bir değer olarak günümüzde dahi yeditepe ideası varlığını sürdürür. Romalılarca imparatorluk geleneği açısından bu benzerlik önemli sayılır Romalılarca(Resim 8). Diğer yandan kentin caddelerinin kesişme noktalarına büyük sütunlar ve bu sütunların üzerine imparatorların heykellerini koyma geleneği, Geç Antikçağ Constantinopolis'i için bir gelenek haline gelmişti. Kent sakinleri artık kendi boyutlarıyla eş insanı hacime sahip bir heykelle karşılaşmıyorlardı. Onlar kendisinden çok daha yüksek ve görkemli sayılabilecek noktalara yerleştirilen bu tür heykellerle karşılaşmaktaydılar. İmparatorluğun yeni dönem propagandasında, kent

²³⁰ Byzas'ın kurduğu sur duvarları araştırmacıların deyişiyle bugünkü Topkapı Sarayı civarında olmalıdır. Severus dönemi surları ise Mango tarafından Hellen dönemi surlarına yakın bir konumda olduğu söylenmiştir, bkz. Mango 1985, 14-18.

²³¹ Severus surlarının ardından Constantinus tarafından yeni sur duvarı inşa edilir. Nüfus yoğunluğu göz önünde bulunarak daha sonra II. Theodosius Surları (M.S. 412-413 başlangıç, 447 bitiş) inşa edilecektir, Mango 2000, 179.

²³² Bu tarihten sonra Constantinopolis kenti eskatolojik olarak işgal edilemez bir kent unvanı kazanır. Defalarca kez kuşatılmasına rağmen mağlubiyet almamış olması onun bu unvanını şehirliler arasında kuvvetli kılar.

²³³ Toplamda onbir yüzyıl kadar herhangi bir devlet ya da kavim tarafından kuşatmalar başarılı olamamıştır. İmparatorluğun başkentinin düşmeyeceğine dair eskatolojik inanç bile oluşmuştur. Konu hakkında bkz. Tunç 1999, 259-260.

vatandaşı kavramı yerine imparator tebaasından biri olarak bireyin ortaya çıkışı söz konusu olmaktaydı.²³⁴ Bu hususta örnek vermek gerekirse İmparator Constantinus Forumu ve sütunu ile Marcianus Sütunu (=kıztaşı) örnek gösterilebilir(Resim 9). Aynı zamanda Mısır'dan getirilen obelisk ve onun kaide kısmındaki Theodosius'un kathismada yarış başlatan rölyefi bir başka önemli örnektir (Resim 5).

İşte imparatorluğun böylesi bir kritik dönemden geçerken aynı zamanda kendi bekası için yeni bir başkent arayışı fikri, imparatorun aklında yer etmiş olmalıydı. Kente tıpkı eski Roma kentindeki gibi birtakım fiziki mekânlar getirilmeli yani yeniden inşa edilmeliydi. Bu sayede Romalıların düşünce dünyasındaki ihtiyaçları karşılayacak tapınaklar, forumlar, hippodrom ve tiyatro gibi yapılar kent içerisinde peydah edildi. Bu yapılardan bir kısmı değişen Romalı kimliğiyle birlikte uzun süre varlığını sürdüremedi. Örneğin varolduğu bilinen kentin tiyatrolarının izlerine günümüzde dahi ulaşılamamaktadır. Muhtemelen bunun sebebi tiyatro oyunlarının Bizans gündelik yaşamında hoşgörülle karşılanmaması olabilir. Roma İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu kültürel kimlik krizinde pagan inançlar ötekileştirildi ve zaman içerisinde yerlerini Hristiyanlık imgelerine bıraktılar. Kentin kamusal sayılabilecek alanlarında İmparatorluk ve Hristiyanlık adına anıtlar bir arada duruyordu (Resim 10).

İmparatorluk ve Hristiyanlık adına dikilmiş olan büyük anıtlar, binalar, kiliseler şüphesiz bu yeni kentin kimlik oluşumuna doğrudan etki ediyordu. Pagan mirasın reddedildiği ve Hristiyanlık müesseselerinin kuvvetlendiği imparatorlukta; yeni kent yeni bir kimliğin temsilcisi durumunda olmalıydı. Bunun için Constantinus Forumu, Augusteum, Hippodrom Kathisması, Marcianus Sütunu, Zafer takları gibi alanlar imparatorluk imgesinin kentin kamusal alanında cismanileşmiş hallerini yansıtıyordu. Halk bu tür alanlarda imparatorun gölgesindeydi. Sarayda ise bürokratlar harici kimse kabul edilmiyordu. Bu durumda kentin kamusal alanlarının imparatorların propaganda alanları olması rejimin devamlılığı açısından önemlidir. Yani sosyolog Pierre Bourdieu tanımıyla devletin sağ ve sol eli bir araya gelmişti. Yumuşak güç unsuru olan ideolojik aygıt Constantinopolis kentinde Hristiyanlık mekânları üzerinden tesis edilecekti.²³⁵ Yeni bir dünya düşüncesi yayılmaktaydı ve

²³⁴ Tipik dominatus dönemi propaganda programı için bkz. Sayar 2012, 68.

²³⁵ Sol el teorisi Fransız sosyoloji profesörü Pierre Bourdie'ye aittir. Devletin merhametli yanını temsil eden güç burada kiliseydi. Constantinopolis içerisinde Kilise; aşevi, yetimhane ve sağlık hizmetlerinden sorumlu olan kurumdu. İmparatorun mutlak gücünü kabul eden kilise bir nevi

eskinin tüm mirasını neredeyse reddetmekteydi. Eski kadim Roma kentinde dahi Zafer Sunağı kaldırılmıştı.²³⁶ Bu yeni bir devrin, yeni kimlikli kent yaşamını şekillendirmesi açısından, önemli bir gelişmedir.

Çevresi deniz ve kara surlarından oluştuğunu bildiğimiz Constantinopolis'in kent merkezi olan eski Hellenlerin deyimiyle Akropolis diyebileceğimiz yer bugünkü Sultan Ahmet Camii, Ayasofya, hippodrom ve Topkapı sarayının alt yamacındaki denize bakan kısımlar olarak sayılabilir. Eğer bir kent merkezi gibi konum almamız gerekirse öncelikle *Augusteum* meydanını saymamız gerekmektedir.²³⁷ *Augusteum* meydanı özellikle resmi devlet törenlerinde ve askeri nümayişler esnasında kullanılan bir meydandı. İmparator Iustinianus adına dikilmiş olan büyük bir sütun heykeli bu meydanın ortasında mevcuttu.²³⁸ Bu meydan belki de devletin kudretini kamu ile paylaştığı ve ona güven telkin ettiği noktaydı. Ve bu noktanın karşısında Via Egnatia yolunun başlangıcı olan Million taşı mevcuttu. Bu nokta o dönemin dünyası için sıfır noktası addedilir. Karasal bir yol üzerinden eski kadim Roma kentine ilerlemek istersendiğinde bu noktadan, Mese Yolu üzerinden imparatorluğun, eski başkentine, gidişatın başladığı noktadır. *Augusteum* meydan harabelerinin bugün dahi görülmekte olduğu yerdeyse Ayasofya Kilisesi vardır ve burası Hristiyanlık mensuplarının ibadetlerini bir araya gelerek gerçekleştirdikleri kentin en merkezi kilisesidir. *Augusteum* meydanının yanında bulunan Ayasofya çeşitli yangınlardan sonra birkaç defa yok olmuş en sonundaysa İmparator Iustinianus tarafından yeniden yaptırılmıştır. Ortodoks Hristiyan dünyası için en önemli mekândır. Çünkü imparatorlar dahi omphalion dediğimiz kilise ortasındaki mekânda başpiskopos tarafından iktidar sahibi olarak taçlandırılırlar. Kilise bu yönüyle dünyevi ve ruhani liderin seçildiği noktadır.

Augusteum ve Ayasofya'nın hemen yanından saraya girilen kısım olan Khalke Kapısı mevcuttu. Bu kapı sembolik olarak çok büyük anlamlara sahipti: İmparatorluk tarihinde sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan ikonaklazma (=ikonkırıcılık) hareketinin bu kapıdaki dini ikonaların indirilmesiyle başladığı bilinmektedir. Aynı zamanda Doğu Roma'nın idari elitleri açısından en önemli yerdirdi. Bizans bürokrasisinin şekilleneceği ve kendisini antik dünyadan yöntem olarak ayıracağı

imparatorluğun halk içerisindeki temsilcisi konumundaydı. Sağ ve Sol el teorisi için bkz. Bourdieu - Ferguson, 2012.

²³⁶ James 1966, 186-187.

²³⁷ Müller-Wiener 2007, 248-249.

²³⁸ Müller-Wiener 2007, 249.

konum burasıydı. Bir Bizanslı bürokrat kent içerisinde yaşasa dahi, sabahleyin çalışmaya giderken halkın sorularıyla bunalabilirdi. Fakat *Khalke* kapısından geçtikten hemen sonra halktan bağımsız bir alana girmiş olurdu. Prokopios anlatımlarında saraya girdikten sonra bürokratların bu yoğun ilgiden kurtulduğu yazılıdır.²³⁹

İmparatorluk Sarayı yani Büyük Saray, ilk akla geldiği biçimde imparatorun zevki için kurulmuş büyük bir kompleksler topluluğu olarak görülmemelidir.²⁴⁰ *Polis* kent devlet idaresinin aksine, burası tüm memur ofislerinin bulunduğu alandır. İmparatorluk idaresi burada bulunan salonlarda yapılırdı. Tüm fikir istişareleri, günlük evrak kayıtları ve idari kararlar bu büyük alan içerisindeki bürokratik ofislerde görüşülür ve karara bağlanırdı. Kent idarecileri, göç sorumluları, mimari işlere bakan şehirciler, askeri kararlar alan yöneticiler, posta teşkilatı, imparatorun yakın korumaları ve merkez ordusu, yine imparatorun gündelik işlerini düzenleyen hizmetliler, bayındırlık sorumluları, vergi tahsildarları ve danışmanlık görevlerini üstlenen senatörler gibi çeşitli idari birimler bu saray adı verilen kompleks yapılar bütününe içerisinde yer almaktaydı.²⁴¹ Tabiki bugün akla gelen ismiyle saray olabilmesi için imparatorun keyfine göre tasarlanmış mekânlar da mevcuttu. Fakat daha ziyade literatürden bildiğimiz şey, bu alanın imparatorun yabancı elçileri karşıladığı ve onlara kendi gücünü gösterdiği yer olduğuydu. Ortaçağ boyunca sarayın ve kentin göz önünde olmasının sebeplerinden biri bu tür nümayişlerin dilden dile yayılmasıydı. Yani işlevsel olarak bu devasal alan bir diplomasi mekânı olarak addedilmeliydi.

Geç Antikçağ Constantinopolis Büyük Saray'ındaki kısımlara gelecek olursak özellikle imparatorun oturduğu yer olan *palatium* (=Mega *Palatium*) önemli bir unsurdur. Bu kısımda ancak imparator ve imparatoriçe ile onların evlatları ikamet edebilmekteydi. İmparator ailesinin yakın akrabaları ise başka bir birimde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Saray ile özel ev arasındaki bu birimlerde imparatora yakın kişiler bulunmaktaydı. İzinler dâhilinde ikamet edilebilen bu birimlere *domus nobilissimae* ve *domus divanae Augustarum* gibi adlandırmalar yapılmıştır.²⁴² Constantinopolis şehrinin içerisinde Bizans imparatorluk konutları II. Theodosius

²³⁹ Procop. his. Arc. 166.

²⁴⁰ Bury 1912, 133.

²⁴¹ Bjornlie 2015, 53-54.

²⁴² Yalçın 2000, 85; Dagron 1974, 92-93.

(M.S. 408-450) ile birlikte artmaya başlarlar. Özellikle M.S. 6. yy.'da yüzyılda bu artış iyice pekişir. Dönemin imparatorluk saray konutlarını arasında Boukaleon civarındaki saray ile Blakhernai civarındaki sarayı zikredilebilir.²⁴³

Sarayı betimlerken birbiri ardına yekvücut olmuş halde bulunan yapılar topluluğu olarak kurulmuş yerler olduğunu ifade edebiliriz. Dönem kaynaklarının saray üzerine muğlak anlatımları, bizim bu bilgileri sarayın fiziki özellikleri ile örtüştürmemizde zorluklar çıkarmaktadır. Aynı zamanda yaşayan modern bir kent olan İstanbul şehrinin arkeolojik olarak saraya dair yeterli veri sunmamış olmasından dolayı Büyük Saray hakkında yeterince bilgi sağlayamamaktayız. Yine de şanlıyız ki, VII. Constantinus Porphyrogennitus'un *De Cerimoniis* isimli eserinde belirtmiş olduğu bir takım ifadeler mevcuttur. Fakat kaynak tam anlamıyla sarayı betimlemekten yoksundur.

Sarayın toplumsal mekânlarla ilişkisi mevcuttur. Revaklı meydan olarak bilinen Augusteum meydanına bir çıkış bulunmaktadır.²⁴⁴ Diğer taraftan *hippodrom* yarışlarını izlemek isteyen imparator *kathisma* (=imparator locası) kısmına saray içerisinden çeşitli geçitlerle ulaşmaktaydı. Prokopios'un *Anekdotia* isimli eserinde Iustinianus'un Nika isyanı sırasında saraya kathismadaki dehlizlerden kaçarak geldiği ve canını zor kurtardığı yazılıdır.²⁴⁵ Sarayın bu tür kamusal mekânlarla ilişki kurması dominatus dönemi imparatorları için iyi bir propaganda faaliyeti sayılmalıydı. Çünkü imparatorluk ve halk yan yana bir bütün imajı sağlayabilirdi. Ama unutulmamalı ki aynı zamanda halk ile idarenin iç içe bulunuyor oluşu, çeşitli güvenlik zafiyetlerine davetiye çıkarabilirdi. Nitekim bu durum Nika isyanı esnasında somutlaşmıştır.

Saray içerisinde doğuda elçilerin karşılandığı Magnaura(büyük taht sarayı), güneyde scholae muhafız birliğinin konutları, *oktagonon* ve *Augusteius* odaları, çeşitli bürokratik daireler ve Aziz Stephanos Kilisesi mevcuttu. Sarayın inşasına dair Constantinus dönemi kaynaklarında kendisine ithafen bir kanıt yoktur. Fakat Yalçın'a göre M.S. 10. yüzyıl kaynakları sarayın pek çok kısmını kentin kurucu imparatoru Constantinus ile bağdaştırırlar.²⁴⁶ Yine ancak tahmini yorumlara göre sarayın kuzey kısmı M.S. 532 yılındaki Nika İsyanı sırasında yanmıştır. Mavi ve

²⁴³ Yalçın 2000, 85.

²⁴⁴ Müller-Wiener 2007, 248-249.

²⁴⁵ MacCormick 1990, 94.

²⁴⁶ Yalçın 2000, 87.

Yeşil takımların taraftar saldırıları doğrudan imparatorluk sarayını hedef aldığı için, sarayın kuzey kısmı olaylar esnasında tahrip edilmiştir.

Bizans'ın ilerleyen sürecinde Marmara Denizi'ne bakan bir set üzerine inşa edilen Büyük Saray'ın zaman içerisinde terk edildiğine şahit olmaktayız. Bunun asıl nedenleri imparatorların kendilerine ait yeni saraylar yaptırmaları olsa gerektir. Kullanım arzı giderek düşen M.S. 1261- 1453 Büyük Saray Paleologos döneminde neredeyse kullanılmaz hale gelmiştir. İstanbul'un fethi sonrasında yerleşime açılarak zaman içerisinde kaybolmuştur. Constantinopolis Saray topografyasının bu haliyle mutlaka kent içi arkeolojik bir çalışmaya ihtiyacı vardır.

3. BÜYÜK SARAYDA YAŞAM VE İMPARATORLUK HİZMETLİLERİ

Bizans başkentindeki bürokratik yapılanmaya bakacak olursak, bu minvalde, öncelikle imparator ve onun çeşitli unvanlarına bakmak şarttır. Bu sayede imparatorluk unvanının saraylı bürokratlar arasında ne anlam ifade ettiğini anlamak kolaylaşacaktır. Roma'nın en önemli kişinin varolan idari rejime göre, kuruluş tarihinden itibaren *tiran*, *diktatör*, *imparator*, *otokrat*, *basileus*, *despot* gibi çeşitli unvanlar ve memuriyetlerle anıldığına tarihi belgeler tanıklık etmektedir.²⁴⁷ Bu türden isim ve unvanların değişmesi, Roma'nın içerisinde bulunduğu siyasal ve kültürel yapı ile ilişkilendirilebilir. Örneğin *kral* unvanı, kuruluş döneminde Etrüsk kralları olarak adlandırılan dönem içerisinde idari erkin başına verilen unvandır.²⁴⁸ Fakat *tiran*, *diktatör* gibi kavramlar daha ziyade Roma Cumhuriyet Döneminin siyasal unvanlarıdır.²⁴⁹

Eğer Roma'nın tüm siyasal ilerleyiş çizgisinde tezimizi ilgilendiren dönem olarak Geç Antikçağ dönemindeki ahvale bakacak olursak, burada kaynak olarak karşımıza doğrudan Iohannes Lydos'un *De Magistrabus Rei Publicae Romanae* ismini taşıyan birincil kaynak tezimize destek sağlayacaktır.²⁵⁰ Kaynak Lydos tarafından imparatorun sıfatlarına değinen çeşitli tartışmalar yürütülmüştür.²⁵¹ M.S. 6. yüzyılda imparator Iustinianus Çağı memurlarından olan Lydos'un siyasi gözlemlerini kiritik etmek gerekirse; Lydos metinlerinde *kral* kendi toplumu tarafından birinci kişi olarak seçilerek görev alan kişi addedilir.²⁵² İyi bir kraldan söz edilirken de Lydos tarafından "*tanrının ve saadet çağının lütfettiği gibi, uyruklarına karşı hem baba hem de hükümran şefkati*" taşıması gerektiği önemli bir sav olarak görülür.²⁵³ Yazar makul bir idari erki anlatırken dahi ilk başta söylediği *kral* unvanını; iyilik ve şefkate mazhar kişiler olarak yazmaktadır. Fakat Roma siyasal adetleri gereği *kral* unvanı kabul edilebilir bir unvan değildir. Iohannes Lydos bu tür unvanlara tipik bir Romalı gibi tepki vermiştir. Tek başına dahi olsa *kral* ona göre kendi toplumu tarafından

²⁴⁷ Geç Antikçağ'dan Ortaçağ sonuna kadar süren devlet düzeninde imparatorun dönemsel unvan ve sıfatları farklılıklar göstermektedir.

²⁴⁸ Lydos, mag. 1. 3. 1-3.

²⁴⁹ Lydos, mag. 1. 3. 6.

²⁵⁰ Lydos hakkında yazılmış modern literatür kritikleri için bkz. Onur 2013, xiii; Maas 1992. 1-5.

²⁵¹ Özellikle Lydos'un *Peri Arkhon*'undaki I. Bölüm, Roma Devlet Makamlarından imparator ve onun unvanlarını açıklamak üzerinedir. Bu kısımda antik yazar daha çok Rhemus- Rhomulus döneminde başlayarak Roma idarecilerinin *kral*, *imparator* ve *usurpator* gibi unvanları üzerinde durmuştur, Lydos, mag. 1.1.

²⁵² Lydos, mag. 1. 3. 4-5.

²⁵³ Lydos, mag. 1. 3. 5.

seçilmiş ve toplumunu korumak adına göreve gelmiş kişidir. *Dictator* memuriyeti unvanını Caesar'ın ömür boyu hükmünün ilan edilmesiyle açıklamak mümkündür.²⁵⁴ Tabi ki bu unvan Roma'daki siyasal sorunlara göre Caesar öncesinde başka *consul*'lere de verilmiştir. Caesar döneminde vuku bulan bir olayı aktarırken Caesar'ın Alba'dan (=İtalya'da bir yerleşim) döndüğü esnada kral olarak selamlanması onun dahi zoruna gitmiş ve şu sözleri söylemiştir “*Benim adım kral değil, Caesar'dır.*”²⁵⁵ Bu durumda Caesar'ın senatör rakipleri kimileri tarafından bir *kral* olarak görülen kişiye karşı mücadele etmek için kendi yandaşlarına meşru sebepler sundular.²⁵⁶ Böylece en baştaki *kral* unvanında dahi iyi bir yönetim arzusunun ihtiyacı yazar tarafından dile getirilmiş olur.

Romalılarca kullanılan *imperator* terimiye “*imperare*” fiilinden kaynaklıdır.²⁵⁷ Başka bir tür idari erk olan *krallık* unvanında olduğundan çok daha farklı biçim ve manada kullanılır. Şöyle ki, imparator *senatus* içerisinde *consul*'ler ya da askerlerin yöneticisi olarak mevcuttur. Onları devletin çıkarları doğrultusunda iyiye yönlendiren kişidir. Bundan dolayı Romalılarca eşitler arasında birinci (= *primus inter pares*) manasına gelen *princeps* sıfatı imparatorlar için kullanılmaya başlanmıştır.²⁵⁸ Aynı zamanda *caesar* unvanı tıpkı Mısırlılarda görüldüğü gibi firavunvari özel isimden türemiştir. Özellikle mor elbiseler giyerek kendisini *senatus* içerisinde temsil eden imparator, *principatus* döneminin en öndeki siyasal figürüdür.²⁵⁹ Iohannes Lydos tüm bunları aktardıktan hemen sonra satır aralarında Diocletianus döneminde gerçekleşen bir bozulmadan, devlet gelenekleri içerisinde oluşan bir değişimden söz etmektedir. Şöyle ki doğulu *despotlar* gibi ifadesiyle, imparator Diocletianus'un Pers tarzı bir tavırda bulunduğunu, pahalı taşlarla bezenmiş bir taç ve ayağına yine doğulu bir mücevher olan halhal taktığını anlatmaktadır.²⁶⁰ Bunu devlet geleneğinde bir bozulma olarak aktarır. Kaldı ki *tiranlar* kendilerinin kölelerin efendisi gibi adlandırılmasından hoşlanırlar. Kelime karşılığı Hellencede *despotes* olan bu kavram

²⁵⁴ Plut. Caes. 57.1.

²⁵⁵ Plut. Caes. 60. 2.

²⁵⁶ Plut. Caes. 60.1.

²⁵⁷ Lydos, mag. 1. 4. 2.

²⁵⁸ Lydos, mag. 1. 4. 5.

²⁵⁹ Mor rengi imparatorluk için ulvi sayılan bir renktir. Πορφυρογέννητη (= *porphyrogenete*) kelime manası olarak “mor ‘oda’ doğumlu” yani imparator soylu anlamına gelmektedir. Dönem içerisinde mor rengi ancak imparatorlar giyebiliyordu. Ve onlara ait lahitler de mor renkte İassos kentinden çıkarılan mermerlerdi. Bugün mor renkli bu lahitleri İstanbul Arkeoloji Müzesinde görmek mümkündür.

²⁶⁰ İlgili pasajda Diocletianus'u bir *tirana* ve doğulu bir Pers'e benzetiyor. İmparatorun barbar özentisi olduğu kastediliyor. bkz. Lydos, mag. 1. 4. 8.

Roma İmparatorluk adetleri gereğince uygun görülmez. Daha sonraki yüzyıllarda imparatorluk içerisinde Hellen kültürü arttıkça Orta Bizans ve sonrasında *despot* kavramı kalıcı bir hal alacaktır.

Diğer yandan Lydos'un bahsetmiş olduğu gibi bir *senatus* işlevinden Geç Antikçağ özelinde artık söz edilemez. İmparator Diocletianus dönemiyle başlayan *tetrarkhia* döneminden sonra ortaya *dominatus* dönemi çıkmıştır.²⁶¹ Bu dönemin önceki Roma devirlerine göre kendisine özgü bir takım yeni olguları mevcuttu. Şöyle ki bu dönem içerisinde kuvvetli bir *senatus* artık yoktur. O dönemde daha ziyade *senatörler* danışmanlık üstlenen kişiler gibi, devlet politikaları üzerinde söz sahibiydiler. Senatör sınıfının kendi menfaatleri gereği idare ettikleri hiçbir Roma eyaleti de yoktu. Hatta Büyük Saray içerisinde dahi fiziki olarak belirgin bir *senatus*dan söz edilmemektedir. *Consistorion* ismi verilen bir alandan kaynaklar söz etmektedir. Burada eski gelenek olan *consilium* tartışmaları yapılarak ülke meseleleri görüşülürdü. Fakat karar çıkarma yetkisi olmayan bir mekân olarak bilinmektedir. Tarihsel yazın bağlamında ayırt edici bir anlatı görülmemiştir.²⁶²

Aynı zamanda *sacerdatum/imperium* ilkesi gereği, imparator artık tek bir tanrının hizmetinde ve onun yeryüzündeki seçilmiş temsilcisi konumundadır.²⁶³ Erken Bizans Dönemi içerisinde tanrısal erkin Hristiyan bir imparator tarafından korunması söz konusu olmaktadır. Eski Roma devlet geleneğinde bulunan *pontifex maximus* kavramı artık ortadan kalkmıştır.²⁶⁴ Roma'daki Zafer Altar Panosu pagan kimlikli bulunduğu ve pagan değerleri temsil ettiği için kaldırılır.²⁶⁵ Diğer yandan artık imparatorlar taç takma törenini dahi Ayasofya içerisinde gerçekleştirerek halkının ağırlıklı olarak mensubu olduğu Hristiyanlık dininin başlıca temsilcisi konumunu edineceklerdir.²⁶⁶

İmparatorluk dönüşümlerinin M.S. 6. Yüzyılda bir restorasyona girdiğini bilmekteyiz. Aşağıdaki pasajdan işaretlerle imparatorun sözleri bizi aydınlatıyor;

²⁶¹ Seidler 1999, 10.

²⁶² Yalçın 2000, 161.

²⁶³ Ayasofya Diakonos Agapetos (=διάκονος) tarafından dile getirildiği gibi; tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan imparator için bkz. Agap. 1; Barker 1995, 79.

²⁶⁴ Kazhdan 1991, 1697.

²⁶⁵ Zos. 4. 59; Sheridan 1966, 189.

²⁶⁶ Boak 1919, 37.

“Mazide var olan her şeyi değeri azalsa dahi yeniden kuruyoruz. Romalıların adını saymakla devletimizde geçmişin daha büyük bir ölçüde canlanmasını sağlayacağız”²⁶⁷

Yukarda dahi Roma İmparatorluğu içerisindeki siyasal bunalımın izi görülmektedir. Geçmiş dönem Roma kenti idaresine göre yeni sayılabilecek olan Büyük Saray'ın idari sistemi o yıllarda henüz hâlâ değişmekteydi. İmparator Iustinianus bir restorasyon gerçekleştirmek adına Roma ideallerini yeniden canlandırmayı arzu eder.²⁶⁸ Böylesi bir ortamda bürokrasi yeniden dizayn edilecektir. Dönem içerisinde yaşanan imparatorluk unvanları ya da diğer bürokratik sıfatlardaki değişimler üzerine, dönemin tarihçilerinin metinleri içerisinde bulunan çeşitli eleştiriler, değişen yeni usüllerden kaynaklanmaktaydı. İmparatorluk adına eski unvanlar geçmişin kudretini yansıtmak için kuvvetli bir biçimde kullanılmış olabilir. Fakat yeni idare anlayışı, *senatör* sınıfının içerisinde yükselen imparatorlardan ziyade, M.S. 3. yy. krizinden beri, askerlerin arasından yükselen imparatorlardan kaynaklanmaktaydı. Bu durumda devlet yönetme becerisini politik deneyimlerle kazanmış bireylerine aksine yeni bir durum doğdu. Artık okuma yazma dahi bilmeyen, klasik edebiyattan habersiz bazı imparatorlar iktidar sahibi olabildiler. Bunun gibi bir durumda sıkça tekrarlanmış olduğumuz üzere, imparatorun kılıçla karar verdiğini kılıçla yönetmesi kaçınılmaz olsa gerektir.

İmparatorluğun dinsel anlamda meşruiyetini ne denli aldığı Doğu Roma için erken dönemden itibaren belirlenmiş bir şey olarak görülüyor. İmparator Constantinus'un Nikaia Konsili'ne (M.S. 325) hamilik etmesi, Hristiyanlık dininin şefi olduğu anlamına gelen bir olay olarak algılanabilir.²⁶⁹ Fakat koyu bir Hristiyan olan Kilise Tarihçisi Eusebios yazını içerisinde Hristiyanlık ve imparatorluk arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak oldukça güçtür. Diğer yandan Hristiyan dini resmiyet kazandıktan çok sonraları bir Ayasofya *diyakonoz*'u olan Agapetos'un imparator Iustinianus

²⁶⁷ İmparator Iustinianus tarafından söylenmiştir, bkz. Nov. 17.

²⁶⁸ Bu bağlamda imparator Iustinianus'un restorasyon hamlesi oldukça ilginçtir. Zira son pagan unsurlardan sayılan Atina Akademisini kapatır. *Senatus* namına herhangi bir işbirliğinden tarihi kaynaklarda söz edilmez. Prokopios'a göre, o ve *sacri cubiculi* (=hadım) Narses ve *quaestor* Tribonianus gibi arkadaşları ülkede zengin olan ne kadar insan varsa mülklerini gasp etmeye uğraşırlar. Bu haliyle uykusuz geceler boyu çalışmalarından dolayı 'uykusuz' İmparator mahlasını almıştır. Modern dönem tarihçilerinden Peter Brown onun hakkında şöyle demiştir; “*bu uykusuz adam, bir insanın imparatorluğun tüm problemlerini çözebileceği gibi bir ham hayali besledi*” ilgili kaynak için bkz. Brown 2000, 97.

²⁶⁹ Aur. Vict. Caes. 41.12; Bird 1984, 50.

adına M.S. 530 yılları civarında söylediği sözler dönemin ruhunu anlamak açısından kıymetlidir;

*“Bütün öteki şereflerden daha yüksek bir saygınlığınız olmakla beraber, Efendimiz, her şeyden çok, o saygınlığı size veren Tanrı’ya şeref getiriyorsunuz. Değil mi ki, O size, insanlar adalet yolundan ayrılmasın diye uyarmanız ve buna aykırı gidenlerin ulumalarını cezalandırmanız için, gökyüzü krallığının bir benzeri olarak dünya erkinin esasını verdi; siz kendiniz de adalet yasasının hükümranlığı altındasınız ve size uyruk olanların yasal hükümdarisiniz.”*²⁷⁰

Yukarıda geçen anlatımda *diyakonoz* Agapetos, imparatorluk mefhumunun nasıl da tanrı tarafından imparatorun şahsına terkedildiğini bizlere anlatır. Bu kilisenin devlet idaresine bakışını resmeder. Diğer yandan imparatorluğun kullanmış olduğu bir dinsel sıfat mevcut değildir. Agapetos’un zihninde gökyüzünün filozof Platon vari bir benzeri olan yeryüzü yansıması (=mimesis), tanrısal bir idari görevli olan imparator tarafından yönetilmektedir.²⁷¹ Böylece tanrının arzusuna denk düşen dünyevi bir yaşamın muhafazası imparatorun görevlerinden biri olarak ortaya çıkar. İşte kilisenin saraya ve imparatora bakışı kısaca ifade etmek gerekirse bu perspektiftedir. Dünyevi iktidara uhrevi bir boyut bu usülle kazandırılır. Deyim yerindeyse inançlı olan herkes, imparatorun şahsının yeryüzünde tanrının bir gölgesi olduğuna kanaat getirir.

Erken Bizans Dönemi içerisinde imparatorlar ile birlikte imparatoriçelerin dönem dönem güç kazandığına şahit olmak mümkündür. Tüm idari kadro için önemli bir kişi olarak düşünebileceğimiz imparator eşleri, gücü bazen kendi ellerine geçirebilmişler ya da perde arkasında imparatorlara siyasal yön vermeyi başarmışlardır. *Palatium* içerisindeki bu güçlü kadınlara değinmek gerekirse; bir azize olarak onurlandırılan Helena bu isimlerin ilkidir. Ardından I. Theodosius’un eşi olan Aelia Flacilla tarihsel manada ilkleri gerçekleştiren önemli imparatoriçelerdendir. İlk defa bir sikkenin üzerinde kadın figürü Aelia Flacilla adına eşinin iktidar döneminde rastlanılmıştır. İmparatoriçe Eudoksia ve Iustinianus’un eşi pek ünlü monofizit Theodora da sarayın kadınlarına dair önemli figürlerdir.²⁷² Bunun

²⁷⁰Agap. 1; Barker 1995, 79.

²⁷¹Platon’un *mimesis* kavramı ve devlet anlayışı üzerine ilgili kaynaklar için bkz. Melberg 1995, 44.

²⁷²Bizans ve kadınlar hakkında genel kaynakça için bkz. Nasaina 2018, 29-38; Garland 1999, 1-5.

yanında aynı dönem kadınlarından imparator Iustinianus'un *strategos*'u olan Belisarius'un karısı Antonina önemli kadın figürlerden biri olarak tarihin sayfalarında kendisine yer bulabilmiştir.²⁷³

İmparatorun kendi ailesinin üzerine düşünmek gerekirse: İmparatorun ailesinden olan üyeler sadece hanedan üyesi olarak görülmemektedir. Örneğin imparatorların kendisinden sonraki varisleri için yüksek rütbeli manasına gelen *nobilissimus* (*femm.=nobilissima*) kavramı Geç Antikçağ'dan daha önce de var olan bir kavram olarak görünmektedir (Resim11). Konumuz gereği bu kavramın, öncelikle imparator Büyük Constantinus ve onun ailesinden itibaren yeni Roma adetlerinde de sürdürüldüğünü bilmekteyiz.²⁷⁴ Tarihsel anlamda bu unvan imparatorluk ailesinde, halef-selef ilişkisini adlandırmak için kullanılıyor olsa gerektir. Çünkü yakın akrabası olarak İmparator Iustinus kendi ardından gelen ve yeğeni olan Iustinianus'u *nobilissimus* olarak görmektedir. En nihayetinde akrabasından boşalan koltuğa Iustinianus oturacaktır. Başka bir örnekte Pers seferine çıkacak olan İmparator Herakleios oğlu olan III. Constantinus'a Constantinopolis kentini yönetmesi için görev vermektedir.²⁷⁵ Aynı zamanda sikkelerde *nobilissimus* olan oğluyla birlikte yer alır.²⁷⁶ Bu Latince kökene sahip olan unvanı Diocletianus dönemine özgü *tetrarkhia*'nın unvanlarından olan *caesar* unvanıyla eş tutmamak gerekir. *Caesar* dörtlü yönetim içerisinde *Augustus* unvanından sonraki en önemli unvandır.²⁷⁷ *Caesar* o dönemki anlamı bakımından *genç imparator* manasına gelir. Fakat *nobilissimus* anlamı bakımından sadece yüksek rütbeli bir aile ferdini işaret etmektedir. Ast ilişkisinde *Caesar*'dan aşağıdadır. Fakat Kazhdan tarafından yazıldığı gibi antik kaynaklar içerisinde her dönem baba-oğul ilişkisinde bir *nobilissimus* kavramından söz edilmemektedir. Bu adlandırmanın ilkin tarihçi Zosimos tarafından Constantinus dönemine ilişkin yapıldığını bilmekteyiz.²⁷⁸ Yine Geç Antik dönem içerisinde kullanılan bu unvan için *caesar* ve *nobilissimus* farkına dair çeşitli araştırmalar yapılmıştır.²⁷⁹

²⁷³ Belisarius-Antonina ilgili kısım için bkz. Procop. his. Arc. 31, 57.

²⁷⁴ Zos. 2.39.2; Kazhdan 1991k, 1490.

²⁷⁵ Dönem soliduslarına İmparator Herakleios ve oğlu III. Constantinus birlikte ortak imparator olarak darp edilmişlerdir, bkz. Kaegi 2007, 262.

²⁷⁶ Kaegi 2007, 223.

²⁷⁷ *Caesar* ve *Augustus* gibi unvanlar *principatus* dönemi gelenekleri olarak devlet rütbeleridir.

²⁷⁸ Zos. 2.39. 2.

²⁷⁹ Mitthof 1993, 99.

Roma imparatorlarının çok eski tarihlerden itibaren güçlü bir aileye sahip olması önemli bir gelenektir.²⁸⁰ Mutlaka kendilerini soylu bir aile içerisinde tanımlayarak ve onun üyesi olarak itibar kazanmayı arzu etmekteydiler. Bu noktada imparatorun kendi ailesinin üzerindeki gücü ve yetkileri, hanedanlığın bekası için önemli olsa gerektir. Roma dünyası için eski bir terim olan *pater familias* ile kastedilen şey, aileye üyelerine dâhil olan kadın, çocuklar ve tüm torunlarla, kölelerin bir aile ferdi olarak kabul edilmesiydi (=köleler ailenin malı).²⁸¹ Yine bu noktada *pater familias*'ın (=ailenin erkek lideri) üzerinde tek yetkili isim olan baba *patria potestas* (=babalık hakkı, gücü) yetkisiyle kuşanmıştı.²⁸² Bu yetki ona aile üzerinde sınırsız karar verme hakkını vermektedir. *Pater familias*'ın karısı üzerindeki yetkiye *manus*, köleler üzerindeki yetkisine ise *dominium* (=mülkiyet, efendilik) hakkı denilmekteydi.²⁸³ Doğu Roma imparatorluğu içerisinde aileyle olan ilişkisinde imparatora, bir de *patria potestas*'ın sağlamış olduğu sınırsız yetkilerle de bakmak gerekir. Bu sayede kendi ailesi üzerinde geniş haklara sahip olan bir imparator tipi ortaya çıkar. Ayrıca eklemek gerekir ki *adoptif* (=evlatlık) olarak alınan çocuklar için de tahakküm hakkı olan *patria potestas* mevcuttu.²⁸⁴ Eğer bir imparator tahtına erken tarihte veda edip kendi çocuğunu varisi belirlediyse çocuk siyasal meseleleri idrak edemeyecek düzeydeyse imparator onun koruyucusu olarak kendisini *basilepator* olarak ilan edebilirdi.²⁸⁵ Bu sayede evladını tahta hazırlar ve onun koruyucusu olarak oğlunun iktidar yaşamında yardımcısı olur, evladının hükmetmesini sağlardı. *Basileus* ve *basilepator* gibi uygulamalar daha çok M.S. 7. yüzyıl ve sonrasında ortaya çıkmış olan kavram ve uygulamalardır.²⁸⁶

3.1. İmparator ve İktidar Sereyonileri

Roma devletinin en tepesindeki kişiler olan imparatorluk ailesi mutlaka halk, saray, ordu ve kilise tarafından sayılıyor olmak durumundaydı. Zaman zaman imparatorun çeşitli ritüeller ile halkın arasına çıkarak onlara karışması ya da iktidarını vurgulayacak çeşitli davranışlar ile kudretini şehre ve tebaasına göstermek

²⁸⁰ Verg. Aen. 30.

²⁸¹ Doğançlı-Kocakuşak 2014, 236; Nicholas 1970, 789.

²⁸² Doğançlı-Kocakuşak 2014, 235.

²⁸³ Gardner 1986, 12.

²⁸⁴ *Patria potestas* hakkı bütün aile üzerindeki eril bir tahakkümü işaret eder. Hakkın sınırı neredeyse yoktur.

²⁸⁵ İmparator Herakleios ve oğlu III. Constantinus örneğinde olduğu gibi.

²⁸⁶ Spain 1977, 232.

durumundaydı. İhtişam ve görkemini sergilemek iktidarın olmazsa olmazı olarak, tarih boyunca varlığını sürdüren bir olgudur. Bu sayede imparator kendi gücünü kitlelere gösterebilir ve buyruğundakilere planladığı ve istediği gibi bir imaj çizebilirdi. Modern dönemler öncesine kadar sanat ve gösteri doğrudan iktidarın propaganda alanı olarak faaliyet yürüttüğü mecralardı.²⁸⁷ Dolayısıyla herhangi biçimde sanatçılar protestocu bir tavır takınamazdı. Ortaçağ boyunca kilise ve devlet sanatı tam manasıyla kendi ideolojik felsefesi doğrultusunda biçimlendirmiştir. Öyle ki sanatçı yapıtına kendi ismini veremedi, anonim bir şekilde yaşamını sürdürmekteydi. Mimar çizdiği yapı planlarını yakmak durumundaydı ve ödemelerde dahi adı anılmazdı. Ortaçağ'ın bu anonimlik ilkesi sanatın biraz da zanaata yakın oluşuyla ilgilidir ve de tanrının yeryüzündeki paydaşı olan imparatorun ya da kilise ikonalarının altına bir inançlının imzasının atılması dahi düşünülemezdi. Bu doğrultuda propaganda, sanatta ve ritüelde kendi başına bir şeymiş gibi algılanırdı. İnsanı ölçütlere göre yapılan işler devamlı görmezden gelinmekteydi. Hatta öyle ki hellence bir kavram olan *akheiropoieta* (=insan eli değmeden) eserin tanrı tarafından bahşedildiğine, bir insan eli tarafından yapılamayacağı, bir insan tarafından söylenemeyeceği anlamına gelen bir sıfat olarak kullanılır.

Seremoniler de imparatora hizmet eden koreografik ritüeller olarak görülmelidir. Bunların bir kısmı kent içerisindeki kamusal alanlarda gerçekleşir. Halk, askerler ve kilise imparatoru bu törenler esnasında yüceltir ve onaylar.²⁸⁸ Bu imparatorun buyruğuna girmek ve onu onaylamak gibidir, onun tüm otoritesi bu biçimde ulvileştirilir. Diğer taraftan sarayın içerisinde bulunan bazı seremoniler esnasında yabancı elçiler ağırlanarak Roma devletinin ve onun hâkimi olan imparatorun gücü sergilenir.²⁸⁹ Dışarıya karşı yapılan siyasi propoganda örneği olarak büyükelçi karşılımları çeşitli törenler içerir. Bu sayede elçilik görevinde bulunan yabancı devlet bürokrati kendi ülkesine gördükleriyle dönecek ve imparatorun gücünü anlatacaktır.

İmparatorun kent içerisinde halkıyla bütünleşik kamusal alanlarda gerçekleştirmiş olduğu ritüellere bakmak gerekirse bunları şu şekilde sayabiliriz. *Taç takma töreni* (=coronatio), *adventus*, *processio*, *aclamatio*, *esir liderin sergilenmesi* ya da

²⁸⁷ Gearhart 2010, 51.

²⁸⁸ McCormick 1991, 10.

²⁸⁹ 10. yüzyıl resmi imparatorluk seremonileri için Liutprand'ın eseri örnek verilebilir, bunun için bkz; Squatriti 2007, 3-10.

hippodrom seremonileri bunlardan bazılarıdır. İşte tüm bu seremoniler halkın içerisinde imparatorun gücünü gösteren ve halkın sevgisini ona anlatan çeşitli uygulamalardır. Farklı mekân ve zamanlarda iktidara hizmet eden törenler olarak karşımıza çıkarlar.

Eski dönem pagan Roma İmparatorluğunda imparatorun dinsel kimliği *pontifex maximus* unvanıyla anılmaktaydı.²⁹⁰ Latince'deki karşılığında çeviriyle bu terim Zosimos'a göre Hellence'deki γέφυρα (=köprü) anlamına gelmektedir. Bu imparatora rahiplerin başı anlamına gelen bir sıfat ekliyordu. Eğer benzetmek gerekirse yeryüzü ile uhrevi dünya arasında elçi olan kişiye karşılıktır diyebiliriz. Fakat Roma İmparatorluğu Hristiyanlığı resmi din haline getirip devleti bunun bir parçası haline getirdikten sonra, dinsel bir onayı Hristiyanlık makamlarından alması gerekli görülmüş olsa gerektir. Bir imparatorun gücünü eline geçirdiği ilk an olarak bahsedebileceğimiz tören, *taç giyme seremonisi* törenleridir.²⁹¹ Tören esnasında imparator bir başpiskopos tarafından onurlandırılarak taç giydirilirdi. Fakat önceleri bunun için mekânsal manada kentin sportif faaliyetlerinin olduğu yer olan hippodrom uygun görülmüştür.²⁹² Daha sonralarıysa zamanla ritüel mekanı değişim göstermiş ve Ayasofya Kilisesi kent içerisinde taç giyme seremonisine ev sahipliği yapmıştır (Resim 12). Doğu Roma İmparatorluğunda, ilk defa bir piskopos tarafından taçlandırılan kişi olarak İmparator I. Leo tarihe geçmiştir.²⁹³ Bu sayede ruhani lider tarafından dünyevi inanç önderi belirlenerek imparatorun yeryüzü hâkimi olarak addedilmesi sağlanmıştır.²⁹⁴ Kilise ve seküler bürokrasinin buluşması olarak adlandırılacak olan bu törenler esnasında, özellikle baş mabed sayılabilecek Ayasofya Kilisesi uygun görülmüştür.²⁹⁵ Hatta bugün bile *omphalion* dediğimiz fiziki mekân, bu büyük katedralin tam ortasındaki alanda imparatorun taçlandırıldığı yer mevcuttur (Resim 12).²⁹⁶ Bu sayede Bizans'ın dönem imparatorları varsayılan dünyanın en orta yerinde, kendi iktidarlarını tanrısal bir din görevlisinden almış ve tüm Hristiyanların koruyucusu konumuna ulaşmıştır.²⁹⁷ Doğu ve Batı kilisesinin ayrılarak kendi imparatorlarını taçlandırmaları ilk defa M.S. 800 yılında

²⁹⁰ Zos. 4. 37; Cameron 2007, 356.

²⁹¹ Boak 1919, 37-39.

²⁹² Kuban 2012, 105.

²⁹³ Brightman 1901, 368.

²⁹⁴ Leo için "Tanrı'nın koruyuculuğunda" ibaresi kullanılmıştır.

²⁹⁵ Taraz 2014, 42.

²⁹⁶ Hl. ὀμφᾶλός (=göbek), Omphalion kelime anlamı olarak dünyanın ortası manasını taşır.

²⁹⁷ Agap. 1; Barker 1995, 79.

imparator Charlamagne'nın Roma Papalığı tarafından Papa III. Leo'nun teşebbüsü sayesinde taçlandırılmasıyla olmuştur. Böylece Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ile asıl varis Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu arasında kadim ayrılıklar başlamış ve siyasal çekinceler hızlanmıştır. Çünkü artık iki kilise Roma ve Constantinopolis olarak farklı mezhepleri temsil eder hale gelmiş, kendi dinsel dogmalarına uygun olarak iki ayrı imparatoru Hristiyanların lideri olarak seçmişlerdir.²⁹⁸ Böylece taç giyme seremonileri birbirinden farklılık göstererek gelişmiştir.

İmparatorun yüksek bir uyum ve başarı gösterisi olarak kilise, asker, halk ve bürokrasi birlikteliğinde başarıları sebebiyle alkışlanması demek olan *acclamatio seremonisi* ritüelinden de bahsetmek gerekir. İyi ve idari anlamda başarılı bir imparatorun devlet içerisindeki tüm büyük idari mekanizmaların bir araya gelerek onurlandırılmasına *acclamatio* denmektedir.²⁹⁹ Böylece imparatorun başarıları övülerek devletin tam manasıyla onun iktidarında birlik olduğu mesajı verilir. Bu sayede hem onun kendi iktidarı kuvvetlenir hem de ortak saadeti sağladığına dair resmi bir tutum geliştirilir. *Acclamatio* kavramı Türkçe olarak tezahüratla ilan etmek anlamında kullanılabilir. Önceleri atletizm ve gladyatör oyunlarında bu başarı seremonisi daha fazla yer tutmaktaydı. Fakat daha sonraları bu ritüelin yeri ve mekânı devlet idaresinde de görülmüştür. Roma *principatus* döneminde *acclamatio* yapılması imparator ya da kamu idarecisinin şanına işaret etmekteydi.³⁰⁰ Yani imparatorun kaç defa *acclamatio* aldığı sayılır ve *referendarius* memurları tarafından kayıt edilirdi. Bu bir şeref göstergesi olarak kullanılırdı. Aynı zamanda bu ritüelin daha sonraları kilise içerisinde de ortaya çıktığı görülmüştür. Aynı yöntem kilise tarafından kullanılarak, Roma devlet geleneğinin yeni bir tezahürü oluşmuştur.³⁰¹

İmparatorun *adlocutio* (=adres) yeri ile ilgili olarak bilinen seremonilerden bir diğeryse *adventus* nümayışidir. Kente ait olan bir imparatorun yeniden başkente dönmesiyle ilişkili olarak düzenlenen bu *adventus* törenleri karşılama, sevgi göstergesi olarak algılanabilir (Resim 4)³⁰². *Adventus* seremonisi *acclamatio* ile ilişkili olarak görülebilir ve bir hoş geldin töreni gibi düşünülmelidir. Özellikle imparatorun askeri bir sefer için bir başka bölgeye gitmesi ve sefer sonucu kente

²⁹⁸ Philip 1952, 825; Walter 1965, 1074.

²⁹⁹ Cod. Theod. 1.16.6.

³⁰⁰ McCormick 1991, 10.

³⁰¹ *Acclamatio*; önceleri daha ziyade sporcular tarafından kullanılan bu gelenek pagan adetlerin sona ermesiyle birlikte önce sivil idareye ardından zaman içerisinde kilise geleneklerine katkıda bulunan bir ritüele dönüşmüştür.

³⁰² Diocletianus'un *tetrarkhia* dönemi karşılama sahnesi için bkz. Ağtürk 2018, 414.

dönmesiyle ilişkili olarak bu tür törenler düzenlenmektedir (Resim 13). *Adventus* töreninde tüm kent sakinleri ve idari bürokratik makamlar hazır bulunur, şehrin kapısından geçişler kutlanır. Daha çok antik döneme özgü gibi görülen bu gelenek Ortaçağ boyunca da devam etmiştir. Geç Antikçağ içerisinde imparatorun Roma'ya gidişi de Romalılar tarafından büyük bir sevinçle kutlanmaktaydı. Buradan anlaşılacağı üzere sadece bir askeri sefer sonrası dönen imparator için *adventus* düzenlenmemektedir. Devletin merkezi otoritesinin başının yeniden başkentte olması Roma dünyası için bir sevinç kaynağıdır. Bu türden bir durumu imparatoru şerefliendirerek kutlarlar. Bu tür *adventus* törenleri için özel olarak hazırlanan sikkeler darbedilir. Aynı zamanda Roma ikonografisi için imparator karşılama törenleri önemli bir görsel materyaldir. Bu imparatorluk ikonografisinin konusu aynı zamanda iktidarın propogandasının kalıcı olmasını sağlamıştır. *Adventus* törenlerine ilişkin çeşitli rölyefler kamusal alanlara yerleştirilir.³⁰³ Bu tür bir tören kentin ahalisinin imparatora olan sadakatinin de bir tezahürüdür.³⁰⁴

Yukarıda bahsettiğimiz gibi *adventus* törenleri imparatorun şehre gelişiyle ilgili olarak “hoş geldin” törenleriydi. Ama buna zıt olarak imparatorun kentten herhangi bir askeri sefer ya da gezi için ayrılışına dair yapılan bir tören olan *profectio* (=uğurlama) seremonisi de mevcuttur.³⁰⁵ Burada imparatorun kentten ayrılışına dair resmi bir geçit töreni düzenlenmekte ve her zamanki gibi dini, siyasi, askeri yetkililer bu uğurlama törenine katılmakla mükellefi. Bu tür *profectio* seremonilerinin de dönem sanatına yansıdığı bilinmektedir zira sikke ve rölyefler üzerine işlenmiştir. İmparatorların şehirden çıkışları çeşitli sebeplerle olabilir. Bu gibi *çıkış törenleri* (= *profectio*) dönem içerisinde *adventusun* zıttı bir anlamda törenlerle gerçekleştirilirdi.³⁰⁶

Resmigeçit töreni olarak algılayabileceğimiz bu törenler her daim *processio* adı altında anılmıştır. İmparator kendine özgü tören giysilerini giyerek bu törenlere katılır. Onun görkemli geçit resmi çevresinde olması gereken yetkili kişiler ve tören alay sırası her zaman belirgindir. *Processio* bazen *adventus- profectio*, kimi zaman *acclamatio*, bazen de evlilik ve cenaze törenlerinde uygulanabilirdi.³⁰⁷ Bu alay

³⁰³ Galerius ve Constantinus takları hakkında araştırma eserleri için bkz. Berenson 1954. 1-v; Pond 1980, 1-5.

³⁰⁴ Mese Yolu üzerinde bulunan Theodosius Takı ile ilgili kaynak bkz. Bardill 1999, 671.

³⁰⁵ McCormick 1991, 1728.

³⁰⁶ Meister 2013, 51.

³⁰⁷ Ramsay-Wilson 2013, 81-82.

törenlerinin konusu eğer bir savaştan dönülüyorsa, elde edilen başarıları temsilen gerçekleştirilebilirdi. Çok eski bir gelenek olan savaşta esir düşen kralın Roma imparatorunun önünde yürütülerek halka teşhir edilmesi, imparatorun kudretini simgeleyen önemli olaylardandır. Caesar'ın M.Ö.58-50 yıllarındaki Galya seferlerinin birinde ele geçirdiği Vercingetorix isimli Gal lideri kendi önünde yürütmesi ile daha sonraki tarihlerde yaşanmış Iustinianus'un komutanı Belisarius tarafından getirilen Vandal kabile liderinin hippodromda, imparatorun önünde yürütülmesi hadisesi, tarihsel olarak farklı olsa da aynı uygulamanın devam ettiğini bizlere kanıtlar.³⁰⁸ Geç Antikçağ Roma Dünyası çoğu zaman kendisinden önceki imparatorluk geleneklerini revize ederek sürdürmüştür.³⁰⁹ İmparator bu tür törenler esnasında nümayişin olağanüstülüğünü arttırabilmek adına kendi gücünü temsil eden mor rengi mutlaka kullanırdı. Aynı zamanda elbiselerini seremoninin sırasına göre değiştirebilirdi. Mahrem hayatının içerisinde yer almakta olan hadımlardan gardirop sorumlularını bu elbise değiştirme hadisesiyle ilgili olan kişiydi.³¹⁰ İmparatorun kıyafet değiştirme hadisesine *allaximoi* ismi verilmiştir.³¹¹ Özellikle bu adlandırma M.S. 10. yüzyıl sonrası yapılmıştır. Bu kıyafet değiştirme işinden sorumlu kişiye *hoi epi ton allaximon* adı verilmiştir.³¹²

İmparatorlar büyük seferlere çıktıklarında askeri ve sivil anlamda kendilerini sembolik olarak bir adreste temsil etmesi için *adlocutio* uygulaması geliştirmişlerdi. Bu adres sistemi imparatora duyulan sevgiyle ilgili soyut bir anlam taşır. *Adlocutio* imparator Diocletinus *tetrarkhiasi* boyunca uygulamada kalmıştır.³¹³ Daha sonraları imparator Constantinus tarafından Roma Takı olarak gösterilmiştir.³¹⁴ Bu bir manevi imparatorluk adresidir. Bu tür uygulamalar Geç Antikçağ sanatına yansımıştır.

³⁰⁸ Plut. Caes. 27. 5; Procop. his. Arc. 20.

³⁰⁹ Nov. 17.

³¹⁰ *Sacra Vestis* kişinin görevi için bkz. Bury 2015, 97.

³¹¹ De Cer. 7. 1-6.

³¹² Kletorogion idari kitabı hakkında modern bir çalışma için bkz. Bury 2016.

³¹³ Kalavrezou 1991, 20.

³¹⁴ Elsner 2000, 149.

3.2. İmparatorun Özel Hizmetlileri

İmparatorluk Sarayının tam anlamıyla çözümlenebilmesi oldukça zor görünmektedir zira sarayın farklı dönemlerde yeni fiziki birimler eklenmesi³¹⁵ ya da Nika İsyanında görüldüğü gibi kuzey kısmının büyük bir zarar görmesi gibi durumlar da sözkonusu olmuştur.³¹⁶ Buna karşılık fiziki mekânı tanımlamak için tarihsel kaynaklar ve yirminci yüzyıl içerisinde dönem dönem yapılmış arkeolojik kazılar bizlere birtakım veriler sunmaktadır.³¹⁷ Bu arkeolojik kazılarda bulunmuş olan Büyük Saray'a dair gündelik yaşam ve hayvan mücadeleleri konulu mozaiklere sahip bir birim oldukça kıymetlidir (Resim 2-3). Burası günümüzde Büyük Saray Mozaikleri müzesi olarak ziyarete açıktır. Buradan hareketle mekânın ruhunu anlayabilmek adına, Büyük Saray yapılar topluluğunun imparatorluk ailesi haricindeki bürokratlarını ve saray hizmetlilerini tanıtmak anlamlı olsa gerektir. İmparatorun sıfatları ve onun adına düzenlenen iktidar seremonileri olan önceki konunun devamında, imparatora özel olarak kişisel hizmetler veren görevlileri anlatmayı uygun buluyoruz. İmparatorun en yakınında bulunan bu şahsi hizmetkârları anlatmamız, hiyerarşik açıdan büyükten küçüğe doğru bir sıralama yapmak yerine, imparatorun özelinden bürokrasinin geneline doğru bir tasnif yapmayı amaçlamaktadır. Ancak imparator ve ailesinin yaşayışına katkı sunan bu görevlileri anlattıktan sonra ancak asıl merkezi idare organlarını anlatmayı uygun bulmaktayız.

Öncelikle belirtmeliyiz ki sarayda imparatora en mahrem konularda danışmanlık, hizmet ve destek sunan bu görevliler oldukça hayati bir konumda oldukları için şüphesiz güvenilir hizmetliler olmak durumundaydılar. Zira saraylı olmak, davranış bakımından, bir manifaktür meslek ustalığı ya da askeri bir unvana sahip olmakla eş tutulacak bir meslek biçimi değildir. Sanatın, kudretin, imajın ve ağdalı davranışların söz konusu olduğu bu alan içerisinde *habitus* (= edinilmiş davranış) gereği kişiler sarayın adabına uymakla yükümlüydüler.³¹⁸ Şüphesiz bütün bir Roma İmparatorluğu'nun örnek kişisi olan imparator ve onun bürokratları işlerini layığıyla

³¹⁵ Yalçın 2000, 85- 86.

³¹⁶ Evans 1980, 380.

³¹⁷ 1912 yılında İshakpaşa Mahallesinde büyük bir yangında saray kalıntıları yeniden ortaya çıkmıştır. Ve ardı sıra İngiliz ve Fransız ekipler çeşitli kazılar düzenlemiştir. Son olarak Avusturya Bilimler Akademisi ortak girişimiyle mozaikler restore edilmiştir, bkz. Erkan 2006, 64.

³¹⁸ Habitus kavramı, Pierre Bourdieu tarafından ortaya atılmıştır. Kavram kısaca “kazanılmış eğilimler toplamı” anlamına gelir. Kavram hakkındaki kaynakça için bkz. Bourdieu Karşı Ateşler 2006, 5-8.

yerine getirmeliydiler. Diğer yandan Constantinopolis'in Dünya'ya nam salabilmesi için gelecek olan yabancı elçilere imparatorluğun kusursuz bir bütün olduğu imajını vermek durumundaydılar. İşte bu noktada tüm görevlileriyle ve çalışma yapısıyla bir Bizans sarayını kabul edilen yabancı elçiler için uyumlu bir gösteri dünyası olarak tahayyül etmek gayet mümkündür.³¹⁹

İmparator Constantinus zamanında yaptırılmış olan Magnaura, sarayın belki de en önemli kısmıydı.³²⁰ Arkeolojik manada lokalizasyonu belirsizdir. Saraya adını vermiş olmasından anlaşılacağı üzere imparatorluğun temsilinde en kıdemli ve güçlü yerdirdi. Tarihi anlatılar içerisinde M.S. 10. yüzyılda diplomat Liutprand'ın sarayı ziyaretinde iki altın kaplamalı aslanı tahtın iki yanında görüp imparatorun kudretine hayran kalacağı yer işte tam da burasıydı.³²¹ Magnaura Sarayı içerisinde bunun gibi bir başka hadiseyi tarihi kaynaklar bize Rusya Prensesi Olga'nın M.S. 957 yılında sarayı ziyareti olarak söz eder.³²² Bu iki farklı davetli sayesinde imparatorun Süleyman tahtının haşmetini ve içeriye alınan davetlilerin saygın bir şekilde imparatorun önünde üç defa secde ettiklerini (=proskynesis) bilmekteyiz (Resim 14).³²³ İşte tam bu noktada yukarıda bahsedilen törenlerin ve çeşitli seremonilerin düzenleyicisinin kim olduğu veya imparatorun yatak odasından sorumlu olan kişilerin, onun elbiselerinin temizliği, ortalığın sessiz ve sakin olmasını düzenleyen hizmetçilerin unvanlarının neler olduğuna aşağıdaki bölümde cevaplar aranmaktadır.

3.2.1.Praepositus Sacri Cubiculi

Dünya hâkimi iddiasını taşıyan imparatorun kendi kişisel işleri de her zaman ince ve detaylıca düzenlenmeliydi. Bunun için çeşitli birimler halinde en mahrem alanından, protokol gibi karşılama törenlerine kadar titiz bir saray çalışması ve iş düzeni olmuş olmalıydı. Bu hizmetliler teşkilatı imparatorluk için en az *magister officiorum* (=merkezi idarenin başı) ya da *praefectus praetorio* (=süvari kökenli idare birimi) kadar önemli bir yer teşkil etmekteydi.³²⁴ Bunu dönemin bürokratlar listesi olan *Notitia Dignitatum* sıralamalarındaki *vir illustris* (=ünlü kişiler) yüksek rütbeleri

³¹⁹ Tüm saray idari mekanizmalardan oluşan bir kompleksler bütünüdür, Procop. his. Arc. 97.

³²⁰ Preger 1895, 144, 271.

³²¹ Antopodosis 6. 5.

³²² Featherstone 2003, 241.

³²³ Yalçın 2000, 164.

³²⁴ Cod. Iust. 12. 5. 3.

kısmından da anlayabiliriz.³²⁵ Resmi kayıtları ve ilgili unvanları bir araya getiren bu liste bize en önemli idarecilerin isimlerini vermektedir.

İmparatorun tüm özel işleriyle ilgilenilmesi için *Praepositus Sacri Cubiculi* (=hadımlar) adında bir birim M.S. 318 yılında görevlendirilmiştir ve erken dönem görevlerini *Codex Theodosius* içerisinde bulabilmekteyiz.³²⁶ Özellikle bu birimde imparatora ait giysilerden sorumlu *sacra vestis* (=gardrop hizmetlisi) ya da imparatorun yatak odasına hizmet eden birim olarak *parakoimomenos* (=yatak odası hizmetlisi) mevcuttu.³²⁷ Parakoimomenos tabiri özellikle M.S. 9.-10. yüzyıllarda tarihi kaynaklarca anılır. Sarayın bu kısmına seçilecek olan kişiler özellikle saray içinde imparatoriçe, prens ve prenseslerle muhatap olmaktaydılar. Bir nevi köle gibi de algılayabileceğimiz bu topluluk üyeleri hadımlardan oluşuyordu. Fakat onların tam manasıyla köle olmadığını söylemek gerekir çünkü bu hizmetli grubuna mensup olan hadımlar dönem dönem imparatorluk içerisinde güç edinirlerdi.³²⁸ Sarayda M.S. 4. ve M.S. 6. yüzyıllar arasında bir sakal bırakma modası başlamıştı. Öyle ki pagan dünyada sakal bir felsefeci imajıyken, imparatorlar dördüncü yüzyıldan itibaren kudretlerinin ispatı olarak sakal bırakma modasına tutulmuşlardı. Hatta bilindiği üzere 10. yüzyıldan sonra sakal bırakmak, tıraşlı Latin birliklerine karşı Doğu Roma İmparatorluğu'nun farklı bir güç imajını yansıtıyordu.³²⁹ Bu noktada imparatorun yaşam alanı olan sarayda sadece hadımlar sakal bırakamıyorlardı. Bu sebebin tıraş olmakla ilişkili olabileceği gibi biyolojik manada hormon değerleriyle de ilişkilendirilmesi doğru olabilir.

Bu noktada *praepositus sacri cubiculi* birimi *cubicularius* odasında faaliyetlerini sürdürerek, imparatora en yakın hizmetliler olarak yaşayışlarını Bizans'ın son gününe kadar sürdürebildiler.³³⁰ İmparatorun törenlerde, protokolde ve dini ayinlerde giyeceği kıyafetlerin imtina ile düzenlenmesi gerektiğinde bu işten sorumlu kişinin *sacra vestis* unvanına sahip hadım olduğu bilinmektedir.³³¹ Bu gruba *vestiarius* adı verilir. *Khithon*, *khimation*, *khlayms* gibi kıyafetlerin tamamından *sacra vestis*

³²⁵ *Vir Illustris* dönem içerisindeki bürokratik pozisyonlarını kaydetmek amacıyla *Notitia Dignitatum* eserinde geçmektedir.

³²⁶ Cod. Theod. 8. 7. 5.

³²⁷ Kazhdan 1991, 722-723.

³²⁸ Bu duruma örnek olarak hadım Narses'in imparator Iustinianus döneminde oldukça güçlü bir figür haline geldiğini gösterebiliriz. Aynı zamanda *praepositus sacri cubiculi*ler Kapadokya bölgesinin idaresini yapmaktaydılar.

³²⁹ Cutler-Karpozilos 1991, 274.

³³⁰ Costa 1972, 358.

³³¹ Bury 2015, 97.

unvanıyla anılan hadım sorumludur.³³² Erken Bizans Dönemi imparatorlarının giysilerine dair bir belge olarak Ravenna St. Vitale Kilisesi tavan mozaikleri önemli bir örnektir. Gardrop sorumlularından hariç imparatorun muhtelif törenlerde giyeceği elbiselerin değişimini sağlayan kişilere *allaximoi* (=vestiyer) unvanı verilir.³³³ Onlar doğrudan gardrop sorumlusu olan kişilerdendirler. Yine aynı işlevi gören fakat imparatorun nişanlarını taşımak ve törenlerin niteliğine göre nişanları değiştirmekle yükümlü bir başka hadım kişi ise *deuteros* (=nişancı) unvanına sahip olan hizmetlidir.³³⁴ Bu kişi imparatorun alametlerini taşır ve törenlere göre bu nişanlarını imparatora ulaştırırdı.

Diğer yandan tahmin edileceği üzere imparatorun en mahrem yeri olan yatak odasından *parakoimomenos* sorumludur.³³⁵ Bu unvana sahip olan hadım kişi, imparatorun odasını düzenler ve imparatorun yakınında uyur. Bu sayede huzur ve güvenlik içerisinde bir uyku çekilmesini hedefler. Şüphesiz böylesine büyük ve idari organların bu kadar biriktiği bir ortamda imparatorun kendini güvende hissetmesi önemli bir iştir. Aynı zamanda *parakoimomenos* imparatorun en yakın sırdaşı gibi de görülebilir. İmparatorların kimileri zayıf bir karaktere sahip olduğunda, imparatora çeşitli öğütler bu unvan sahibi tarafından verilebilmekteydi.³³⁶

Praepositus Sacri Cubiculi hizmetlilerine bağlı olan bir başka birim olarak, sarayda sessizliği ve güvenliği sağlamakla yükümlü olan hadımları saymak şarttır. Bu grubun adına *silentarios* (=bekçi) adı verilmektedir.³³⁷ Asli görevleri olan sarayın güvenliğine dair emirler vermek onların işidir. Bu sayede imparatora en yakın olan hadımlar aynı zamanda saray içerisinde onun gözü kulağı gibi olurlar. Diğer bir asli görevleri ise çok kalabalık olabilen sarayın sessizliğini sağlamaktır. Bundan dolayı da kendilerine *silentarios* adlandırması yapılmış olsa gerektir.

İmparatorun hamamından sorumlu olan hadımlarla ilgili çeşitli tartışmalar mevcuttur. Memur mühürlerinden ele geçen haliyle *balnitor* (=hamamcı) unvanı için yine bir hadım saray hizmetlisi olarak varolduğu kanısı mevcuttur. Fakat imparatorun

³³² *Khiton, khimation, khlayms* gibi elbiseler Antik Çağ'dan Bizansa miras kalmıştır. Fakat özellikle mor rengin imparatorlar tarafından giyilmesine karar verilmiştir.

³³³ Kazhdan 1991c, 68; Bury 1923, 127.

³³⁴ Kazhdan 1991g, 615.

³³⁵ Holmes 2010, 70.

³³⁶ Jones 1964, 745.

³³⁷ Cod. Iust. 12. 16. 4.

hamamının *silentarios* 'un sorumlulukları ile ilişkili bir kavram olup olmadığına dair tartışmalar vardır.³³⁸

3.3.2. Comesler

Çoğu zaman bir imparatorun yönetimindeki bir devlete ait olan toprakların aynı zamanda kral ya da imparatorun doğrudan kendi mülkiyetinde olduğu düşünülmektedir. Sanıldığı gibi aksine Roma'da principatus döneminden itibaren sınırları pek belirgin olmasa da imparatorluk ve imparatorun kendi şahsi mülkü birbirinden ayrıdır.³³⁹ Bu sayede bürokratlar, aristokratlar, özgür köylüler ve kilise kurumu kendine ait toprağını yasalar yoluyla imparatora karşı koruma hakkına sahiptir.³⁴⁰ Özellikle bu durumlara örnek göstermek gerekirse, Bizans'ın 6. yüzyıl tarihçilerinden Prokopios'un, *Historia Arcana* eserinde imparator Iustinianus'un icraatları anlatılırken, imparatorun, ölüm döşeginde olan miras bırakacak insanlara ya da herhangi bir sebeple mülküne sahip olmak istedikleri zenginlere karşı; zorla imparatorun o rakip görülen kişinin mirasçısı olduğunu kabul ettirmeyi sağlaması söz konusudur.³⁴¹ Bu haliyle ne kadar doğru ya da gerçek olmadığını bilmediğimiz bu iddia, her ne olursa olsun bize bir tarihçi bakış açısı sunar; şöyle ki, imparator dahi olsanız yaptığınız mülki gaspı meşru bir hale getirmelisiniz. Buradan anlaşılacağı üzere imparatorun dahi uyması gereken bazı özel mülkiyet kanunları dönem Roması'nın içerisinde mevcuttu.

Bu gibi durumlara bağlı olarak imparatorun devletten ayrı biçimde kendi mülklerini yönetmesine ihtiyacı vardır. Genelde karıştırılan bir şey olarak; imparatorların her kararı kendisinin verdiği, her savaşta ordularını bizzat düzene soktuğu gibi yanlış bir kanı vardır. Fakat imparatorlar hükümet etmekle değil daha ziyade saltanat etmekle mükelleftirler. Bu noktada onların mülklerini yönetecek idarecilere ihtiyaçları vardır. İşte *comes* adı verilen bürokratik organizasyon burada bir fonksiyon kazanacaktır. *Comes*'ler yapısal manada ikiye ayrılırlar. Bunlardan birisinin adı *comes rerum privatarum* diğer bir ötekinin ismiyse *comes sacrarum largitionum*'dur. Bu adlarla anılan özel idare birimleri, devlet mülkünü değil daha ziyade imparator mülkünü

³³⁸ Kazhdan 1991e, 249.

³³⁹ *Quaestor* ve *notarii* sınıfı devletin hukuki düzenlemelerine bakar. Finansal yükümlülükler *praefectus praetorio* memuriyetlerinin üzerindedir. Fakat *comes sacrarum largitionum* ve *comes rerum privatarum* ofisleri imparatorun mallarına ve bağışlarına bakarlar. Gruplar devlet ve imparatorluk özel mülkü olarak ayrılmaktadırlar.

³⁴⁰ *Quaestor* ve *notarii* görevleri.

³⁴¹ Procop. his. Arc. 86.

yönetmekle mükelleftirler. Iohannes Lydos bu iki hizmetli birimi anlatırken onların magistratus olmadıklarını, ancak imparatorun hizmetlisi olabileceklerinden bahseder.³⁴² Böylece devlete hizmet ile imparatora hizmeti ayırmış olur.

3.2.3. Comes Rerum Privatarum

Bunlardan ilkin *comes rerum privatarum* ile başlamamız gerekirse, burada görevli olan bürokratlar tam anlamıyla imparatora ait olan serveti ve onun ülke çapına dağılmış olan mülklerini kontrol etmekle mükelleftiler.³⁴³ Bu memurlar tam anlamıyla imparatorun özel hizmetlileri olarak görülebilir. Bu ofis de başka bir sorumluluğa sahip olan *comes sacrarum largitionum* ofisi gibi imparatorun şahsi ihtiyacına karşılık olarak M.S. 318 yılında kurulmuştur.³⁴⁴ Bu *comes* için söylenebilir ki asli görevleri arasında imparatorun mülkünü devletin mülkünden ayırmak vardır. Çoğu zaman imparatorluk kamusal alanı ile imparatorun kişisel mülkü birbirine karışabilmekteydi. Özellikle modern dönem öncesi geleneksel toplumda bu ayrılık çizgisi günümüzdeki kadar belirgin değildi.³⁴⁵ Konuyu somutlaştırmak icap ederse *comes rerum privatarum* bürokratları imparatora ait olan arazilerin kira gelirlerini toplamaktaydılar.³⁴⁶ Diğer yandan imparatorun uğradığı hak kayıplarına karşı çalışmaktaydılar. Sahipsiz sanılan mülklerin imparatora aitse, devletin malı olarak addedilmesini engelliyorlardı. İşte bu yönüyle imparatora hizmet eden bu *comes* onun iktidarının kaynaklarından bir tanesidir. Bu ofisin memurlarına *palatini rerum privatarum* adı verilmiştir.³⁴⁷

Tüm bu belirginliğe rağmen Geç Antikçağ idare sistemi içerisinde sürekli değişimler gerçekleştiği için M.S. 4. yüzyılın sonunda bu ofis kendi himayesinde olan imparatorun Kappadokia bölgesi topraklarının mülklerini, *praepositus sacri cubiculi* olan hadımlara devretmiştir.³⁴⁸ Daha sonraki dönemlerde gerçekleşen diğer bir yenileme olarak I. Anastasius *comes*'i ikiye ayırarak, mülkleri yönetmesi için *comes patrimonii* bürosunu kurmuştur.³⁴⁹ Böylece I. Anastasius döneminden itibaren

³⁴² Lydos, mag. 2. 27. 2-3.

³⁴³ Lydos, mag. 2. 27. 2.

³⁴⁴ Boak 1969, 21-29.

³⁴⁵ Modern devletin temelini oluşturulan çeşitli teknolojik icatların yokluğundan dolayı idari işlemlerin bazı farklı yöntemler içermesi söz konusu olmalıdır.

³⁴⁶ Boak 1996, 21-22.

³⁴⁷ Cod Theod. 7. 30.16.

³⁴⁸ Notitia Dignitatum'a göre *saray hadımlarının* bu mülkü kendi idareleri altına almış olmaları, onların ne denli kuvvetli olduğuna dair bir emare olarak okunabilir, bkz. Jones 1964, 426.

³⁴⁹ Lydos, mag. 2. 27. 3; Momsen 2005, 332.

comes rerum privatarum memurları sadece imparatora ait olan vakıfları idare etmiştir. Aynı zamanda hak kayıplarını önlemek için gerekli denetimleri sürdürmüşlerdir. I. Anastasius devrinden itibaren daha çok hukuki işlerle ilgilenen bir ofis halini almıştır. Böylece ofis M.S. 7. yüzyıla doğru literatürde bir daha anılmamış yüksek ihtimalle kaldırılmıştır.

3.2.4. Comes Sacrarum Largitionum

Bu başlık altında bahsi geçen *comes* de diğeri gibi imparatorun şahsi mülkünün korunması amacıyla hizmet etmekteydi. Özellikle imparatora ait olan birtakım ödemeler üzerine çalışmalar yürütmekteydiler. Bunların arasında gümrük vergilerinden imparatora ayrılacak olan pay, imparatora verilen özel bağışlar, senatörlerin hediyeleri gibi gönüllü ödemeler toplanılmaktaydı.³⁵⁰ Tıpkı diğeri *comes* gibi kuruluşu M.S. 318 yılı tarihine denk gelen bu büronun birbirinden ayrı *scirinium*ları mevcuttu(=yazhane ofisi).³⁵¹ Bu sayede imparatora yapılan ödemeler ve bu meblağların bilançosu birbirine karışmamaktaydı. Üstelik çevre bölgelerden yani *diocesis* ve eyaletlerden gelen ödemeler için bu tür kalem ayrılıkları önemliydi.³⁵² İmparatorun hayırseverlik faaliyetleri için oluşturulmuş olan *largitio* birimi; imparatorun ulusuna ve diğeri ihtiyaç sahiplerine dağıttığı armağanları tertipleyen bir memuriyetti.³⁵³ Bu bir kanun olarak I. Constantinus döneminde yasalara girmiştir.³⁵⁴ Bahsi geçen bu yasal düzenlemenin uygulamasını *largitio* birimi üstlenmektedir. Görüldüğü gibi *comes* birim sistemi içerisinde, müstakil farklı birimlerin oluşu ancak bu şekilde açıklanabilir. Vergilerle ilgili birtakım hukuki davalara imparator adına doğrudan müdahil olması gerekebilmekteydi. Bundan dolayı *Consistorium* forumunun doğal üyesi *comes sacrarum largitionum*'un *domestiko*'suydu (=yönetici).³⁵⁵

Daha sonraki yüzyıllarda Bizans İmparatorluk Bürokrasisi içerisindeki başlayan Hellenleşme süreciyle birlikte buradaki ofislerin de isimleri değiştirilmiştir. Bunun yanı sıra İmparatorluk *praefectus praetorio* sisteminden *thema* sistemine (=yerel askeri idareler) geçmesiyle birlikte, tüm siyasal yapı gibi merkezdeki dönüşümler de

³⁵⁰ Cutler- Kazhdan 1991, 486.

³⁵¹ *Scrina* (=yazhane, büro).

³⁵² *Diocesis, praefectus* makamında eyaleti temsil eden *praefectus praetorio*'dur.

³⁵³ Cod. Iust. 12.19,10; Boak 1919, 44; Cutler-Kazhdan 1991, 486.

³⁵⁴ Cod. Ius. 5.16. 24.

³⁵⁵ Boak 1919, 44, 92.

kaçınılmaz olsa gerektir. Geç Antik dönem sonrasında ortaya çıkan unvanlara örnekler vermek gerekirse: *Eidikion* (=özel sekreter, muhasebeci) olarak bilinen unvan, imparatorun özel hazinesini koruyup kollayan memur olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵⁶ Büyük İhtimalle *comes rerum privatarum* bürokratlarının içinden evrilen bu sıfat Bizans'ın egemen yeni bürokratik sıfatlarından birisi haline gelir. Yine *eidikion* memuriyetine benzer bir ofis daha hâsıl olmuştur. *Sakellarios* adı verilen bir başka ofis M.S. 7. yü yıldan itibaren *comes rerum privatarum* ofisinin lağvedilmesiyle birlikte onun çeşitli mülki idare işlemlerini üstlenmiş gibi gözükmektedir.³⁵⁷ İmparatorun kendi resmi sıfatları, iktidarını perçinleyen seremonilerinin akabinde bizzat kendi bünyesinde toplanmış olan saray hizmetlisi hadımları ve mali yapı memurlarını kısaca incelemiş bulunduk. Bu kısımda bahsi geçmeyen bazı memuriyetler mutlaka mevcut olabilir. Fakat gerek kaynakların onlardan söz etmeyişi gerekse en önemli idari bürolardan sayılmayışları nedeniyle sözü burada tamamlıyoruz. Bundan sonraki kısımda doğrudan devletin idari mekanizmaları olan diğer idari unsurları incelemek yerinde olacaktır. Çünkü bu unsurlar devlet mekanizmasında önemli görevlere sahiptirler. En temel idari yapıyı bu makamlardan hareketle anlamlandırmak yerinde olabilir.

³⁵⁶ Kletorologion adlı eser içeriğinden sebeple ortaya atılan bir unvandır; Bury 1911, 98; Kazhdan 1991h, 681.

³⁵⁷ Daha sonra *logethetes* unvanı altında tüm mali işler bir araya getirilecektir.

4. BÜYÜK SARAYIN İDARİ OFİSLERİ ve BÜROKRATLARI

Roma İmparatorluğu'nun genel kapsamıyla M.S. 3.-7. yüzyıl arasında yaşadığı büyük problemleri tezimizin başlangıcında genel itibariyle anlatma fırsatımız olmuştu. Böylesi bir ortamda imparatorluk sürekli yeni bir siyasal şok yaşarken, idari mekanizmalar da bu problemlere göre refleksiv biçimde şekillenmekteydi. Bunlardan bir tanesi jeopolitik manada imparatorluğun Constantinopolis kentini yeni bir başkent olarak ilan etme çabasıdır. İşte bu noktadan itibaren burada oluşan yeni siyasi temayüller ve yapılar, Geç Antikçağ dönemi Roması'nın, Bizanslaşma sürecine köprü olmuştur diyebiliriz.³⁵⁸

Siyasetin idareyi zaman içerisinde dönüştürdüğü bilinmektedir. Burada hareketle, eski *principatus* dönemi idaresiyle yeni *dominatus* dönemi kamu idaresi zaman içerisinde giderek birbirinden farklılaşacaktır. Fakat burada bahsedilen siyasal değişim daha önceleri yaşanmış olan cumhuriyetten *principatus* dönemine geçiş dönemi gibi iç savaş merhalelerinden meydana gelmeyecektir. Bu seferki idari mekanizma bir devrim gibi değil, zaman içerisinde kendi yenini bulan bir yelkovan misali yavaşça gerçekleşecektir. İdari sistemler değişirken oluşan bu tür revizyonlar, Roma siyasal sistemi içerisinde kanlı dövüslere sahne olmamıştır. Fakat uzun ve çetrefilli bir dönem sonucunda Antikçağ Roma'sından Ortaçağ Roması yani Bizans'a miras kalan kurumlar önemli ölçüde değişiklikler geçireceklerdir.³⁵⁹ Bu tür değişimlerin yapısını anlamak için öncesinde ve sonrasında imparatorluğun başından geçen askeri ve siyasal olaylara bakmak, problemin nasıl tepkilerle çözüldüğünü anlamak için bize ışık tutabilir.

Yeni kurulmuş olan Constantinopolis kenti içerisinde oluşturulan saray düzeni, yeni imparatorluk siyasal çizgisini bizlere anlatmak için önemlidir. Burada eskinin kurumları da mevcuttur. Bunlardan birkaçını saymak gerekirse şövalye takımından meydana gelen *praefectuslar* ve posta teşkilatını oluşturan *cursus publicus* ofisleri

³⁵⁸ Ostrogorski 1985, 25.

³⁵⁹ Tüm toplumlar, idari ve kültürel dönüşümleri anlamak için ilgili araştırma eseri için bkz. Brown 2000, 19.

imparatorluğun antik döneminden kalan yadigârlardır.³⁶⁰ Fakat zamanla ortaya çıkan *prepositus sacri cubiculi* ya da *magister officiorum* gibi kurumları tanımlamak imparatorluğun antikçağına göre bambaşka bir serüvendir. Artık koşullar çok değişmiş ve başkent dahi Constantinopolis olmuştur. Yeni düzen ancak yeni hayatla varolacaktır.

4.1. Praefectus Praetorio

Praefectus praetorio kavramı hali hazırda Caesar ve Augustus ile ilişkilendirilmektedir. İmparatorluk yapısını inşa ederken, cumhuriyet döneminin en güçlü sıfatı olan *consul*'lük görevini giderek zayıflatıp yerine süvari komutanı anlamına gelen *praefectus* unvanını güçlendirmişlerdir.³⁶¹ Böylece en başlarda imparatorluk *castrum* (=ordugâh) kentlerinde *praefectus*lara mahsus olarak *praefectus praetorio* adlandırması yapılmıştır.³⁶² Fakat daha sonra bu unvan genel olarak süvarilere addedilmiştir. Bu unvanın sahiplerinin güçleri, şövalye olduklarından dolayı asaletlerinden kaynaklanmaktaydı. Caesar'ın uzun savaşları ve seferleri boyunca yanında olan bu onurlu askerlere iadei itibar etmesinden dolayı Augustus döneminde makamları devletin *princeps*'ten sonraki ikinci kişisi olarak yükseltilmiştir.³⁶³ O dönemde varolan yetkili bürokratlar içerisindeyse en üst pozisyondaki kişidir. Cumhuriyet devri geleneklerinden kalmış olup Roma'nın mazisinin bir temsilcisiydiler. Askeri kıyafet yerine yegâne Romalı togası taşıyan kişiler olarak anılmaktaydılar.³⁶⁴

Praefectus praetorio hali hazırda askeri bir görevken bu revizyon sayesinde sivil, mali, asayiş gibi konularla da ilgilenir olmuştur.³⁶⁵ İmparatorluğun en büyük mali idaresini sağlayan ofis olarak uzun zaman boyunca her bir *diocesis* üzerinden gelen gelirleri kullanmışlardır.³⁶⁶ Onların tasarrufuna verilen mali işlerde imparatorun öz gelirlerini ayıran *comes rerum privatarum* ve *comes sacrarum largitionum* birimleri bu mali düzenlemede *praefectus praetorio* ofisinin tek rakibi olarak

³⁶⁰ Cod. Iust. 12. 50; Lydus, mag. 2.10; 3.40; Boak 1919, 32, 68.

³⁶¹ Lydus, mag. 2. 19. 1-2.

³⁶² *Castruma* örnek vermek gerekirse Thrakia'daki Adrianople kentini örnek verebiliriz. Bu tip kentler kare mazgal planlı askeri yerleşim kentleridir. bkz. Arvites 1981, 30-35.

³⁶³ Lydus, mag. 2. 13.1.

³⁶⁴ Ostrogorski 1985, 33.

³⁶⁵ Lydus, mag. 2. 15. 2-4.

³⁶⁶ Lydus, mag. 2. 15. 2.

adlandırılabilir.³⁶⁷ *Praefectus praetorio* devletin mali hesaplarına dair planlama yaparken *comes*ler daha çok imparatorun kişisel hesaplarına yönelik çalışmalar yapmakla sorumluydular. İmparatorun ve devletin mülklerinin sınırları net bir biçimde çizilmediği için idarede bu iki yetkili organ çoğu zaman anlaşmazlığa düşebilmekteydi.

İdari eyalet sistemleri içerisinde *praefectus praetorio*'nun altında çalışan farklı birimler mevcuttu. Bunları günümüz valisi gibi düşünebiliriz. *Diocesis* ismi verilen bu birim eyaletteki vergi işlerini düzenler, asayiş ve bayındırlık işlerinden sorumlu tutulurdu.³⁶⁸ Bu birim *praefectus* için eyalet içerisindeki idareyi yürütmekteydi. *Diocesis*, hesap vermek için *praefectus praetorio* makamı *praefectus*una başvururdu. Dolayısıyla merkezden çevreye giden bu örgütlü ofisin lideri de Büyük Saray'da idi.³⁶⁹ Ofis, imparatorun hükümet etme işlemini kendi başına yapardı. Çoğu zaman savaşlara başındaki *domestikos* ile çıkardı. *Kankellarios*(=iş takip eden şef) ismi verilen yardımcılarını sayesinde kendi bürolarını yönetmekteydiler.³⁷⁰ Asker toplama ve orduyu yönetme işleri tam manasıyla onun kontrolündeydi. Bir bakıma imparatorun gayri resmi anlamda daha fazla güce sahip olan bu birimin zaman içerisinde politikaya müdahaleleri sıkça görülmüştür.³⁷¹

Geç Antikçağ şehir asayişi, su ve gıda iaşesi gibi tüm faaliyetlerin düzenleyicisi yine bir *praefectus* unvanı olan *praefectus urbi* makamıdır.³⁷² İşte bu makam sayesinde hastalıklar, göç, isyan gibi kentte sorun yaratacak unsurlar kontrol altında tutulurlar.³⁷³ *Praefectus urbi* makamı Roma'nın ardından Constantinopolis kentinin kurulmasıyla birlikte bu yeni kentte de varlık göstermiştir.³⁷⁴ Aynı zamanda gece bekçiliği yaparak *gece praefectus* diye adlandırabileceğimiz bir kavram ortaya çıkmıştır. Herhangi bir yangın durumuna karşı, *praefectus* sorumlu tutulmuştur.

³⁶⁷Lydos tarafından bir Kapadokyalı *praefectus*tan bahsedilmektedir. Onun yaptıkları doğrultusunda imparatorluğun bu soylu bürokratlarının gücü giderek zayıflamıştır. Lydos bu bürokratlar hakkındaki yazılarında, devlet zayıfladıkça güç kaybı yaşandığından şikâyet etmektedir. Bu dönem *Sacrae* (=imparatorun kendisine) sınıfıyla eş konuma getiriliyor olmalı. bkz. Lydos, mag. 2. 16,1; 2. 17, 1-2.

³⁶⁸Zos. 5. 1. 7; Boak 1919, 37.

³⁶⁹Lydos, mag. 2. 15. 2.

³⁷⁰Kazhdan 1991i, 1101.

³⁷¹Lydos, mag. 2. 17. 1. Başka bir örnek olarak Ablabius ailesi Doğu Roma'nın ilk yıllarında *praefectus* olarak görev almıştır. Aristokratik bir aile olarak bu görevi yerine getirmişlerdir. İlgili kaynaklar için bkz. Jones et alii 1971, v-vi; 2-4; Kazhdan 1991b, 5; Arnheim 1972, 66.

³⁷²Lydos, mag. 2.29.3.

³⁷³Antyphathos dönemin *praefectus urbi* makamlarına sahiptir ve 359 yılına kadar kenti idare etmiştir, bkz. Kazhdan 1991d, 111.

³⁷⁴Daha sonraları kelime *Eparkhos* ifadesine evrilecektir. *Eparkhos*'luk ile ilgili kaynakça için bkz. Guiland 1981, 186-188.

Mutlaka daha sonra bahsedeceğimiz *curator* makamının şehirleri yapılandırma faaliyetlerinde işbirliğine gittikleri düşünülebilir.³⁷⁵

M.S. 6. yüzyıl içerisinde aslında *praefectus* makamı giderek zayıflarken, dönemin idare tarihçisi Lydos bunun unvan anlamı ve tarihçesi hakkında yazdıktan hemen sonra gücünü betimlemek için şöyle demiştir;

“Çünkü sönmeyen bir ateşin kıvılcımları misali, devletin geriye kalan makamları, hakikaten makamların makamı olan bu makama tâbi görünmektedirler. *Praefectus* makamı hem onların hem de yöneticilerin masraflarını karşılamayı, hem kendileri hem de onlara tâbi bürokratlar organize edilemeyeceğine göre o makam olmadan hiçbir zaman yapılandırılmazlardı.”³⁷⁶

İmparatorluk içerisinde *magister officiorum* ve *magister militum* ofislerinin kurulmasıyla birlikte M.S. 6. yüzyıl itibarıyla *praefectus*luk ofisinin giderek küçüldüğünü ve daha sonraları sadece mali işlerle ilgilendiğini tarihsel kaynakların bize sağladığı veriler üzerinden bilebilmekteyiz.³⁷⁷ Fakat buna rağmen Lydos bir İustinianus devri yazarı olarak *praefectus* makamı üzerine övgülü cümleler kurabilmekteydi.³⁷⁸ Yazarın büyük bir Caesar ve Augustus (= *principatus*) dönemi hayranı olduğunu bildiğimizden dolayı, Romalılar’ın önemli bir unsuru olan bu idari rütbeyle iade-i itibar yapmak istemesi hoş görülebilir.³⁷⁹ Fakat anlaşılana o ki yazarın söylediklerine bakılacak olursa imparatorluğun en önemli iskeletini bir dönem *praefectus praetorio* ofisi üstlenmiştir. İmparatorlardan sonraki en yetkili kişi olmuştur. Bunu bürokrasinin temel iskeletinin omurga bölümü olarak adlandırabiliriz. Sonuçta diğer memuriyetlerin tüm projelerini, iskân faaliyetlerini ve maaşlarını bu makamın ödediğini söylemek yanlış olmaz.³⁸⁰

Aynı zamanda *praefectus praetorio* teşkilat şemaları yerelde örgütlendirildiği için çeşitli yerel davalara da bakmaktaydılar. Dolayısıyla bu tür davalarda yerel halkın asayışı ve sorunları üzerine söz söyleme hakkına sahip olduklarını bilmekteyiz. Eğer yerelde halk ile *praefectus*luk arasında bir problem oluşursa, bu yerel makamdaki mahkeme tarafından tartışılmaktaydı. Eğer davacı olan kişi *praefectus* yerel

³⁷⁵ Kazhdan 1991j, 1156-1157.

³⁷⁶ Lydos, mag. 2. 7.1, 2.

³⁷⁷ Lydos, mag. 2.17.1-2; 2. 16,1.

³⁷⁸ Lydos, mag. 2. 22. 1-2.

³⁷⁹ Süvarileri, sivil işlere Augustus döneminde memur etmişlerdir.

³⁸⁰ Lydos, mag. 2. 7. 6.

makamına karşı haklı olduğunu düşünüyorsa, imparatorun şahitliğinde yerel *praefectus* olan *diocesis*in Büyük Saray'da yargılanabilmesi için başvuru yapabiliirdi. Böylece imparator huzurunda *praefectus* makamı yargılanır ve durumun niteliklerine göre hakkın teslimi yapılırdı. Bu sayede imparator yerelde gerçekleşen problemleri de görmüş olur ve siyasal entrikalara karşı temkinli davranırdı. Bir kişi eğer makamı yine kendi yargısına şikâyet ediyorsa buna *tempores* (=zamana bağlı), eğer *praefectus* imparatorluğa şikâyet ediyor ve dava talep ediyorsa buna *sacrae* (=imparatorluğa bağlı) dava türü denilmektedir.³⁸¹

Tabi ki zaman içerisinde değişen her şey gibi sistemde çeşitli sorunlardan dolayı *praefectus* makamı iyice güçten düşer hale gelmiştir.³⁸² Bu güçten düşme hususu makamın çok farklı işlerle ve birimlerle aynı anda koordine olamamasına bağlanmaktadır. Hem mali idare, hem askeri, hem kent idaresi uzun süreler içerisinde yeni yapısal problemler doğurmuştur ve *praefectus* gücü peyderpey muhtelif revizyonlar yoluyla elinden alınmıştır.³⁸³ Hatta en son bu büyük ofise sadece mali işler ve vergi toplama görevi bırakılmıştır. Bu makamın süvariler/şövalyeler üzerinden oluşturulduğunu, sonrasında altın bir çağ yaşadığını, akabinde giderek küçüldüğünü bir zaman sıkalası içerisinde düşünmekte fayda vardır. Lydos makamları ilgili cümlelerinde, bu ofisin (bakanlık da denilebilir) özerkliği hakkında yazarken yeni olan *magister officiorum* makamını *praefectus praetorio* ile aynı anda anmak istemez.³⁸⁴ Çünkü Roma İmparatorluk sistemine uzun bir dönem hizmet etmiş bu ofisin kadim kültürünü yenisinin yanında daha azametli olarak görür.³⁸⁵ Çünkü Lydos düşünce yapısı itibarıyla kendisini bir Romalı olarak tanımlar. Bu haliyle onun varolan ya da geçmiş Roma kurumlarının âdetlerini koruyan bir muhafazakâr olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.³⁸⁶

Praefectus praetorio ofisleri *diocesis*ler halinde bölünürken Roma üzerinden yönetilmekteydi. Fakat sonrasında imparatorluk kentlerine bir de Constantinopolis eklenince sistemde iki başlılık ortaya çıktı ve hangi *diocesis*i nasıl yönetebileceklerine dair sorunlar yaşamaya başladılar.³⁸⁷ Bu soruna dair bir takım

³⁸¹ Lydos, mag. 2. 15. 2.

³⁸² Kapadokyalı Iohannes üzerinden *praefectus* makamının nasıl erozyona uğradığı Lydos tarafından sıklıkla anlatılır. Bahsi geçen Iohannes üzerine ilgili kısım için bkz. Martindale 1992, 627-635.

³⁸³ Ostrogorski 1985, 33.

³⁸⁴ Lydos, mag. 2. 7. 6.

³⁸⁵ Lydos, mag. 2. 22. 1-2.

³⁸⁶ Dimitriev 2010, 35.

³⁸⁷ Ostrogorski 1985, 33.

emareleri *notitia dignitatum*un bürokratik listelerinde de görmek mümkündür.³⁸⁸ Aynı zamanda *principatus* döneminden çıktıktan sonra yerine gelen *dominatus* dönemi içerisinde onlara verilen bir takım iktidar alametleri de ellerinden alınmıştır. Bu aşamada *praefectus* nişanını temsil eden *vexillum* (=askeri arma taşıyan bayrak), *baltalar* ve *asma dalları* gibi semboller olarak sözedilebilir.³⁸⁹ Nişanları anılmayan *praefectus* makamının geriye sadece ismi ve idari işleri kalmış ve zaman içerisinde hükmü giderek zayıflayan bir teşkilata dönüşmüştür.³⁹⁰ Daha sonraları imparator Constantinus'un meydana getirdiği merkezi yönetim birimi olan *magister officiorum* ile birlikte *praefectus* makamının merkezdeki gücü iyice kırılmaya başlamıştır. Mesela artık kentlerin asayişini ve iâşe meselelerini *magister urbi* makamı sağlamaya başlayacaktı.³⁹¹ Böylece kendisinden daha büyük bir idari şema olan *officiorumlar* dönemi başlamış oluyordu.

4.2. Magister Officiorum

Devletin içerisinde görev almış bir polimat (=hezârfen) olan Iohannes Lydos, M.S. 6. yüzyılda devlet içerisinde oluşan değişimleri bizlere aktarırken *praefectus praetorium* görevlerinin dağıtıldığını ve görev tanımının değiştiğini bildirir.³⁹² Özellikle *magister officiorum* makamının kuruluşuyla ilgili olarak metnindeki aşağıdaki şu anlatım dönemin bakış açısını anlamak bakımından kıymetlidir:

“1.Hiç kimse yeni adlandırma nedeniyle irkilmesin; çünkü eğer meselelere doğru bir şekilde bakılabilirse, mevkiinin o isminin bile kendisine hiç uymadığını görecektir. 2. Zira süvari komutanı, hem süvari birimini yöneterek hem saraya başkanlık ederek her zaman rex'e ya da hükümdara tâbi idi. Öyle ki daha yeni adlandırmaya göre *magister* olarak söylenen bu kişi süvari komutanından başka bir şey değildir. Daha fazla güç sahipliği ise bu adlandırma değişiminin sebebi olmuştur. 3. *Magister Officiorum* ismi daha önce belirttiğimiz gibi, içerisinde bin kadar savaşçı olan kraliyet süvari

³⁸⁸ Kulikowski 2000, 359-360.

³⁸⁹ Lydos, mag. 2. 19. 1-2.

³⁹⁰ Lydos, mag. 2. 19-4.

³⁹¹ *Praefectus urbi* makamından alınarak başkentler özelinde *magister urbi*'ye devredilmiştir. Ardından Orta Bizans döneminde kent idaresi için *Eparkhos* makamı gelecektir.

³⁹² Lydos, mag. 2. 7. 6; Ostrogorski 1985, 33.

ve piyade gücünün toplandığı saray birliklerini komuta eden kişiden başka bir şeyi ifade etmez.”³⁹³

Sıkı bir Roma imparatorluk gelenekleri takipçisi olan Lydos, aslında bürokratik bir ayrılmanın –yukarıdaki pasajdan anlaşılacağı üzere- olmadığını ifade etmek istemektedir. Zira imparatorluk süvarilerinin önceki adı *praefectus*larla ilişkilendirilebilir. Fakat Constantinus döneminde kurulmuş olan Büyük Saray içinde bulunan askeri birliklerin yöneticisi konumuna artık *magister* unvanlı kişi sahip olmuştur.³⁹⁴ Böylece Lydos bir nevi süvarilik geleneğinin imparatorluk içerisinde devam ettiğini bildirir. Sadece unvanlarda bir değişim söz konusu olmuş ve bu imparatorun yakın koruması görevinde bulunan bin kişilik *scholae* birliği *magister officiorum*'un tasarrufuna *praefectus praetorio*'dan alınarak bırakılmıştır.³⁹⁵

Magister officiorum merkezi bürokratik ofisleri deyim yerindeyse imparatorluğun Geç Antikçağ içerisinde kurmuş olduğu en etkin idari örgüttür.³⁹⁶ Buradaki bürokratlar, devlet mekanizmasının en tepe unsurları olduklarını bilmekteydiler. Görev tanımlarının ağırlıkları tam olarak buradan kaynaklanmaktaydı. *Magister officiorum* olarak adlandırılan kişi, imparatorluğun hem iç hem de dış işlerine müdahale etme yetkisine sahip olan bir sığata sahiptir.³⁹⁷ *Magister officiorum* rütbesine sahip olan Martialis tarafından Panium'lu Priskos'un elçilik görevi dâhilinde Hunlar'ın otağına gönderildiğini bilmekteyiz.³⁹⁸ Bu sayede elçilerle yapılan görüşmelerde bizatihi kendisi imparatorluğun haklarını temsil etmekteydi.³⁹⁹ Ayrıca imparatorluğun en büyük seremonilerinde de söz sahibi olarak görülürdü. Dolayısıyla idari mekanizmanın karar ve danışma mercii olan *consistorium* üyeliği mevcuttu.⁴⁰⁰

Magister officiorum merkezde imparatorun eli gibi görev yapmaktaydılar. Askeri ya da mali bir amaç dâhilinde kurulmamış olan bu ofis; askeri görevleri önceleri

³⁹³ Lydos, mag. 2. 24. 1.-4.

³⁹⁴ Lydos, mag. 2.24.3-4; Lydos 1000 kadar süvarinin imparator birlikleri olarak *Magister Officiorum* idaresine bırakıldığını söylerken, Constantinus döneminde bu rakamın 2500 civarı olduğu söylenir. Boak 1919, 23-28.

³⁹⁵ Cod. Theod. 1. 9. 1.

³⁹⁶ Lydos, mag. 2. 24. 4.

³⁹⁷ Hun otağına gönderilen Priskos *magister officiorum* tarafından bu göreve dâhil edilmiştir, Üstün 2013, 301.

³⁹⁸ Martialis için bkz. Martindale 1980, 729.

³⁹⁹ Lydos, mag. 2. 26. 1.

⁴⁰⁰ Boak 1919, 31.

praefectus praetorio 'lara ve onlara bağı olan *diocesis* 'lere havale ederdi.⁴⁰¹ Mali, finansal konulardaysa yine *praefectus*ların ve *quaestor* makamının destekçisidir.⁴⁰² Özellikle *quaestor* ile işbirliğindedir fakat mali meselelerle doğrudan ilişkili değildirler. Doğrudan kendisi için çalıştığı kulvarlar bu bahsi geçen idari sistemlerden çok daha farklıdır. *Magister officiorum* makamı doğrudan imparator adına alınmış olan kararların nasıl yürütüldüğüyle ilgili çalışmalar yapar ve çeşitli düzenleme kararları alırdı. Daha ziyade imparatorun kudretini destekleyen bir kamu teşkilatı olarak görülmesinin sebebi, *praefectus praetorio* makamı gibi yerelde çeşitli kuvvetlere sahip olmayışından olsa gerektir. Ayrıca mali işlere müdahale hakkı olmadığı için bu makam büyük bir orduyu besleyemez ve yereli düzenleyemezdi. Bunun yerine imparatorluk adına yapılan işleri denetleyerek, gerekli bilgiyi sağlamasıyla önemli bir yer tutmuştur. M.S. 5. yüzyıldan itibaren imparatorun kuryelerini ve ajanlarını oluşturan ağ, *magister officiorum* altında hizmete alınmıştır. *Cursus publicus* ve *agens in rebus* bürolarının bürokratlarının personel sayıları gün geçtikçe büyümüş ve yereldeki asayişin ilk elden habercisi olmuşlardır. Diğer yandan Büyük Saray içerisinde imparatorun yakın korumaları olma görevini üstlenen *scholae* birimi *magister officiorum*'un hizmeti ve sorumluluğundadır.⁴⁰³

Ofis, yapısı gereği imparatorluk içerisindeki en önemli bürokratik makamı Erken Bizans Dönemi dâhilinde kazanmıştır. Fakat Doğu Roma sınırlarında üstlenmiş olduğu hayati rollerin aksine Batı Roma'da bu başkentteki (=Roma) idari ofisi başarısızlığa uğramış görünmektedir.⁴⁰⁴ Bu başarısızlık idari bir işbilmezlikten kaynaklanmasa gerektir. Çünkü imparatorluğun batı coğrafyasında varolan kavimler göçü, orada bir düzen inşasının sağlanmasının mutlak suretle önüne geçmekteydi. Sürekli ve ansızın gerçekleşen yeni durumlar, bu örgütün kurulmasına mani olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu için ise *magister officiorum* adına bu şekilde bir idari başarısızlıktan söz etmek mümkün değildir. Çünkü Constantinopolis kenti

⁴⁰¹ Fakat dönem içerisinde *praefectus*ların gücü oldukça azalmıştır. Yerelerde komutanlar atanarak varolan güç sadece merkeze çekilmiş ve *magister officiorum*'un gücü *agens in rebus* memurlarıyla birlikte güçlendirilmiştir. Böylece Doğu Roma'nın yerelden yavaşça çekilerek merkezde daha aktif bir idari bürokrasi kurduğunu söylemek hata olmaz.

⁴⁰² Boak 1919, 45.

⁴⁰³ Ostrogorski 1985, 33.

⁴⁰⁴ Gotların tayziki karşısında Stilicho'nun infaz edilmesi gibi. Ayrıca devir içerisinde hangi *diocesis* kime aittir, bu dönem kaynaklarında belirsizdir. Özellikle Balkan bölge *diocesis*lerinin Notitia Dignitatum'da idari mevki belirsizlikleri söz konusudur. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Kulikowski 2000, 363-364.

müdafaa, görece Roma kentine göre daha kolay olmuştur. Zira *magister officiorum* ofisinin imparatorluğun doğrudan merkezi yönetim aygıtı olduğunu akılda tutarsak, bu organizmanın siyasal yapı içerisinde bir bütünlük kazanması için uygun koşulların varolması çok önemlidir. *Magister officiorum* büroları Büyük Saray içerisinde kendisi için gerekli olan yapısal koşulları sağlamış olarak tarihe not düşmüştür. Bürokratik yapısının içerisinde üç asli unsuru bulundurmaktadır. Bunlar *agens in rebus* (=istihbarat), *scirina* bürosu (=yazıhane) ve *scholae palatinae* (=kapıkulu askerleri) silahlı birliğidir.⁴⁰⁵ Böylece ofis kendi gücünü tam anlamıyla merkezi kuvvetlerden alır. Bu yetkisi dâhilinde neler yaptığını *magister officiorum* ile ilişkili diğer başlıklarda inceleyeceğiz.

4.3. Agens in Rebus

Magister officiorum'un merkezi görev üstlendiğine yukarıda değinilmiştir. Bu merkezi görevler dâhilinde zaman içerisinde *praefectus praetorio*'nun bir takım görevleri elinden alınarak *magistere* bırakılmıştır. Böylece imparatorluk içerisinde en önemli mevkiye yükselmiştir. Buradan hareketle merkezi sistemin dışında olup bitene vakıf olabilmesi için gerekli faaliyetleri yürütmesi söz konusu olmuştur. İmparator Diocletianus döneminde hayata geçtiği düşünülen *agens in rebus* görevi önceleri *frumentarii* (=ajan) adıyla anılmaktaydı.⁴⁰⁶ Görev tanımı olarak *frumentarii*, eyaletlerden çeşitli istihbaratları alarak *tetrarkhia* üyelerine getirmekle sorumluydular.⁴⁰⁷ *Frumentum militare* olarak bilinen bu memurlar *cursus publicus* birimine bağlıydılar.⁴⁰⁸ Fakat daha sonraları *tetrarkhia* imparator Constantinus ile birlikte sona erince *frumentarii* unvanı ortadan kaldırılarak yerine *agens in rebus* unvanı getirildi. Constantinus, M.S. 330'da Constantinopolis'i başkent haline getirdikten sonra merkezi anlamda yeni bürokratik ofisler kurarak devletin bekasını iyileştirme çalışmalarında bulunmuştur. Ağırlıklı olarak M.S. 284 yılında başlayan Diocletianus dönemi revizyonlarının Constantinus döneminde bürokratik olarak tamamlandığını görmek mümkündür. İşte bu örneklerden bir tanesi de *agens in rebus* mevkiinin yeni kurulmuş olan *magister officiorum* altında organize edilmesiydi.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Not. Dign. (Or.) 11.4-10; (Occ.) 9. 4-8.

⁴⁰⁶ Cod. Theod. 6.35.3.

⁴⁰⁷ Sheldon 2005, 257.

⁴⁰⁸ Boak 1924, 68.

⁴⁰⁹ Lib. Or. 18.135.

Magister officiorum görev tanımı gereği imparatorun ilk adamıydı. Törenlerde düzenleyici ve ilk kişi konumuna sahipti. Eğer onu tanımlamak gerekiyorsa, hükümetle ilgili en büyük sorumluluk ona aitti. İşte bu bürokratik organizasyon, merkezi anlamda ne kadar güçlüyse çevre anlamında da o kadar güçlü olmak durumundaydı. İmparatorun gücüne zeval getirecek işleri yakından takip etmek ya da halkın vergi tahsildarlarından şikâyetlerini görüp tüm coğrafyanın nabzını tutmak ve bunu merkezde tartışmak durumundaydı. Aslına bakılırsa tam anlamıyla imparatorun istihbaratını üslenmişti. İşte bu büyük merkezi ofisin altında çeşitli ajanlık ve bilgi faaliyetini yürüten büro *agens in rebus* memurlarından oluşuyordu. Başlangıçta *agens in rebuslar*, *praefectus praetorio* için çalışmaktaydı. Zaman içerisinde merkezi otoritenin kuvvetlendirilmesine mukabil bu görev tanımı *magister officiorum* ofisine tâbi kılınmıştır.⁴¹⁰

Agens in rebus görevi gereği imparatorluk coğrafyasının ve hatta bu coğrafi alan dışında gelişen durumların farkında olmak ve bunu merkeze bildirmekle yükümlüydü. Bu bir *curiosi* (=casusluk) faaliyetiydi.⁴¹¹ İmparatorluk cumhuriyet ya da *princeps* dönemi içerisinde bir şehirler birliği gibiydi. Fakat Geç Dönem Roması'nda sürekli kentlerin terkedildiği, kavimlerin yer değiştirdiği, salgın ve istila gibi durumların varlığı göz önünde bulundurulmalıdır. İşte bunun gibi olaylardan dolayı devamlı merkez ve çevre ilişkisinde bir kopukluk meydana geliyordu. *Agens in rebus* birimi merkezi teşkilat ile yerelde gelişen farklı durumların iletişimini sağlıyordu. Bundan dolayı tıpkı *cursus publicus* gibi imparatorluğun deyim yerindeyse dolaşım sisteminin kılcal damarlarını oluşturmaktaydılar. Böylece siyasi sistem içerisinde sorun yaratabilecek unsurların erkenden fark ederek bertaraf edilmesi gibi çok mühim bir işleve sahiptiler.⁴¹²

İşleri gereği sürekli hareketli durumda olan bu görevliler *agens in rebus* sekreterlerine gerekli raporları göndermekteydi. Fakat bu görevlilerin yanında farklı bir branş olarak kurulmuş gizli servis ofisi de mevcuttu. Burada bahsi geçen ofis daha ziyade merkezde konumlanarak imparatorluk idaresine gelen bilgilerin kontrolünü sağlayarak doğrudan imparatorluğa hizmet eden *sacra scrinia* (=belgeleri kontrol eden memurlar) teşkilatı idi. Bu sayede gelen bilgiler çeşitli birimlerde süzgeçten geçirilerek imparatora iletilmekteydi. Fakat dönem içerisinde *notarii*,

⁴¹⁰ Not. Dign. (or.) 11; (occ.) 9.

⁴¹¹ Ostrogorski 1981, 33.

⁴¹² Sinnigen 1959, 238.

sacra scrina, *secretaris* gibi unvanlarla anılacak olan ikinci branşın görev ve unvanlarının belirginliği ne yazık ki net değildir.⁴¹³

4.4. *Scrina* Ofisi, *Magistri Sciriniarium* ve Çeşitli Unvanları

Scrina ofisleri imparatorluğun merkezi yazı işleri olarak görülebilir. Burada envai çeşit kayıt ve evrak *magister officiorum* idari planlaması altında tutularak devletin hesap kitap işleri görülüyordu. Bu bürokratik ofis imparatorluğun bilgi dairesi gibi adlandırılabilir. *Scrina* memurları tıpkı diğer memurlar gibi çoğunlukla taşra kökenli iyi eğitim almış olan memurlar sınıfındandı. İmparator Constantinus'tan itibaren devletin idari merkezinin Hellen kültür alanı olan Constantinopolis sınırları içerisinde bulunmasına rağmen *scrina* ofislerinde resmi devlet dili olarak Latince kullanılmaktaydı. Bu âdetin, köklü değişiklikler gerçekleştiren İmparator Herakleios dönemine kadar süregeldiğini biliyoruz.⁴¹⁴ Daha sonrasında çoğu unvan ve resmi dil, Latince'den çıkarılarak Hellen'e dönüştürülüp kullanılmaya devam etmiştir.

Scrina ofisi memurları idari görevleri gereği dil becerisi yüksek olan memurlardan müteşekkildi. *Scriptorium* denen odalarda resmi işlere dair yasa, yönetmelik ve fermanları hazırlarlardı. Aynı zamanda imparatorun yabancı ülkelere ya da merkez harici eyaletlere göndereceği mektup ve fermanlar bu ofis tarafından düzenlenirdi. Bu sayede *cursus publicus*'a aktarılarak bu tür bilgilerin merkezden yerele aktarılması sağlanırdı. Merkezileşme politikası gereği imparatorluk içerisinde oluşan merkez-çevre ikilemini önleyen idari bürolardan biri olarak *scrina*'yı anmak yerinde olacaktır.⁴¹⁵ Görev hiyerarşisi olarak *magister officiorum* altında kümelenmişlerdir. Ayrıca biz her ne kadar *scirina* görevini *magister officiorum* adına atfetsek de bu birim aynı zamanda *quaestor* makamı için büyük önem taşımaktaydı. Bundan dolayıdır ki imparatorluk meselelerinde yazı işleri görevi gören bu ofisin iki büyük başkanı var gibi gözükmektedir.⁴¹⁶ İmparatorluğun resmi işlerine iki ayrı bürokratik birim tarafından yapılan müdahaleler ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümü için elzem olmalıydı.

⁴¹³ Sinnigen 1959, 242.

⁴¹⁴ Ostrogorski 1985, 99.

⁴¹⁵ O'Hara 2013, 94.

⁴¹⁶ İmparator I. Anastasius tarafından *magistratus*lar karmaşa içerisinde çalışmaları diye bu makam yaratılmıştır. Böylece *quaestor* birimi *scrinarii* işlerinin düzenlenmesi için yardımda bulunuyordu, bkz. Lydus, mag. 2. 28.3.

Bu ofisin de kendi içerisinde üç farklı bürosu bulunmaktaydı. Bunlardan ilki *magister memoriae* ikincisi *magister epistolarum* (=resmi yazışma sorumlusu) üçüncüsü ise *magister libellorum* (=dilekçeler sorumlusu) isimli bürolardır.⁴¹⁷ Bu bürolarda varoluşları gereği üç farklı iş tipi görülmüştür. Bunların en birleşik haliyle *magistri sciriniarium* (=yazıhane şefi) olarak anılması kaynaklarda mevcuttur.⁴¹⁸ İçlerinden *magister memoriae* ismi verilmiş olan memur *scrina* içerisindeki tarihi gelişmelerin yazılması ve bunların imparatora sunulmasıyla ilgilidir. Bir nevi imparatorluk arşiv görevlisi olarak, ortaya çıkan olayların bilgisini tarihsel bir şekilde kaydeder. Geleceğe aktarılmasını ve imparatorun kendinden önceki modelleri göz önünde tutmasını sağlar. Bu isimlere örnek vermek gerekirse tez içerisinde de ismen zikrettiğimiz kişi olan Eutropius bunlardan biridir.⁴¹⁹ Eutropius görevi gereği *Breviarium* adında bir kitap yazmış ve imparatora ithaf etmiştir. Bildiğimiz filolojik kaynakların yazarı olan Prokopios, imparator Iustinianus dönemi M.S. 6. yüzyıl *magister memoriae* unvanına sahip *scrina* üyesi bir kişiliktir.⁴²⁰ Bu sayede Belisarius ile birlikte Afrika ve İtalya'daki savaşlara katılarak, ordunun ve komutanın başından geçenleri kaydetmiştir. Aynı zamanda imparatorun tavrını bizlere belli etmiştir.⁴²¹ Bu iki tarihçinin kendi dönemlerindeki olaylara yapmış oldukları tanıklıklardan hareketle, saray içerisinde imparatora gerçekten yaklaşabildikleri görülmektedir. Başka bir görevde bulunan Lydos dahi imparator Iustinianus tarafından tanınmaktaydı. Bu durumda *scrina* bürosu olan *magister memoriae* unvanına sahip kişiler saray içerisinde imparatora yaklaşabilen ve bu sayede yazınsal manada kendilerine malzeme çıkarabilen entelektüel kişiler olabilecekleri sonucu çıkarılabilir.

Dönem içerisinde *scrina* üyesi bulunan iki memuriyetten daha söz etmiştik. Bunlardan biri *magister epistularum* diğeryse *magister libellorum* unvanıyla anılan iki farklı yazıcı büro memurudur. *Magister epistularum* görevinde olan bürokratlar, imparatorluk adına önemli yazışmalar yapılmasını sağlamaktaydılar.⁴²² Onlar mektupları yabancı ülkelere ve eyaletlere göndererek, *cursus publicus* ile birlikte

⁴¹⁷ Lydus, mag. 3.21; 3.2.12.

⁴¹⁸ Cod. Theod. 1.1.5-6.

⁴¹⁹ Burgess 2001, 77.

⁴²⁰ Prokopios resmi bir tarihçi olarak Belisarius ile birlikte savaşlara katılmış ve bunları kitaplaştırmıştır.

⁴²¹ Prokopios'un *Anekdotia* isimli kitabı Türkçe'ye Gizli Tarih olarak çevirilmiştir. Bir başka dildeki adı *Historia Arcana*'dır.

⁴²² Not. Dign. 19.8-9; Nicholson 2018, 942.

çalışırlardı. Bu yönüyle, *magister officiorum* alt hizmetlerinden biri olarak *scrina* sınıfının üyesi olan *magister epistularum*, aynı zamanda imparatorun mektuplarını gönderen ve kabul eden kişilerdi. Bu sayede *magister epustularum* bürokratlarının, *cursus publicus* teşkilatını kullanarak, imparator ve *magister officiorum* ile yakından temas kurduğunu bilmekteyiz. İktidarın en üst düzeyleriyle, eyaletlerin arasındaki köprülerden birisi de bu bakımdan *magister epustularum* idi.⁴²³

Diğer *scrina* unvanına sahip olan memur ise *magister libellorumdur*.⁴²⁴ Bu unvan sahipleri imparatorluğa verilen şahsi ya da kurumsal dilekçeleri tertip ederdi. Görevleri dâhilinde dilekçeleri yetkili saray birimine ulaştırırdı. Bu sayede bir talebin yerine getirilmesi için bürokratlara ve imparatora arz ederdi. Bu sayede idari gereklilikler bilinebilmekte ve geleceğe dönük çeşitli eğilimlerden ya da politikalarından bu memur sayesinde haberdar olunabilmekteydi. *Magister libellorum* görevi gereği tıpkı diğer *scrina* üyeleri gibi *magister officiorum* yönetimi altında kendisine yer bulmuştur. Yine bu sayede ilgili sorunlar ve halkın taleplerini idari erke ileten kişiler olarak, yazı işlerinden sorumlu türden bürokratlar olarak kabul görmüşlerdir. Dilekçelerle gerekliliklerin farkına varılması bu bürokratların başlıca işidir. Fakat imparatorlukla ilgili en büyük dert çözücü olarak, *quaestor* makamı gözükmüyor olsa gerektir.⁴²⁵ Çünkü Prokopios kent *quaestor* makamına sahip bir bürokratin hızlı adımlarla saraya girdiğini ve halkın arzularına karşı ilgisiz kaldığını şerh düşer.⁴²⁶ Bu durumda *magister libellorum* memurları yeteri kadar nüfuzlu kişiler olmayıp sadece bir idari birim içerisinde görev yapan yazman kişiler olarak görülebilirler. Çünkü *Quaestor* kadar yetki sahibi eğildir. Sadece dilekçelerle ilişki içerisinde.

İmparatorluk yazıcıları olarak görülebilecek olan bu *scrinium* üyesi memurlar aslında bir nevi beyin takımı olarak adlandırılabilirler.⁴²⁷ En başlarındaki yetkili amir olan *magister officiorum*'un buyruklarına dâhil olan diğer *agens in rebus*'lar kadar gözde bir mesleğe sahip olduklarını söylemek yerinde olmalıdır.⁴²⁸ Çünkü yazıhanelerinde oturarak, imparatorluk hakkında gelen giden tüm bilgidan haberdar olurlardı. Bu

⁴²³ Nicholson 2018, 942.

⁴²⁴ Nicholson 2018, 942.

⁴²⁵ Harries 2004, 42, 43.

⁴²⁶ Procop. hist. Arc. 122.

⁴²⁷ Tüm yazışmaları gerçekleştirdikleri gibi aynı zamanda hukuki davalara dair kayıtları da bu yazı işleri diyeceğimiz grup kayıt altına alırdı. İmparatorluk içerisindeki düzenin sağlayıcısı olarak görülmeleri bizce uygundur.

⁴²⁸ Austin - Rankov 2014, 220.

sayede *scrina* üyesi memurların devletin dili olan yazı ile kendi çağlarında bir istihbarat toplayabildiklerini düşünebiliriz. Dolayısıyla Sinnigen'e göre imparatorluğun casusluk faaliyetlerini yürüten *agens in rebus* kadar önemli bir birimdir. Çeşitli casusluk faaliyetlerinde doğru makamlara bilgi vermekten onlar da sorumluydular.⁴²⁹

Diğer bir işlevi, bu birimin verdiği malumatlar doğrultusunda gelen-giden yazıların tasnifini yaparak gerekli görüldüğünde yerlerini bulabilmektir. Modern zamanlardan önce çok daha zor olan iletişim birimlerinin başı olarak *scrina* ofislerini kabul etmek gerekmektedir. Bu tür bürokratlar en az askeri unvanlar kadar kıymetlidir çünkü onlar bilginin doğrudan sahibi olan kişiler olarak devletin gizli amaçlarını bilen kişiler olmalıydılar.⁴³⁰ Bu noktada ölümünden sonra yayınlanmak üzere yazılmış olan *Anekdotia*'nın yazarı Prokopios'u anmak yerinde olmalıdır. Çünkü o bilgiyi elinde tutan ve bir takım olaylara şahit olabilen bir memur olarak *magister memoriae* unvanıyla hizmet vermiştir. Çünkü Prokopios'a atfedilen '*Anekdotia*' kitabı, onun saray çevresiyle kurduğu yakın ilişkiler sonucu oluşan gözlemleri aktarır. Bu yönüyle Roma İmparatorluğu'nun Geç Antikçağ dâhilinde, bilgiye verdiği önemi kavramak mümkündür.⁴³¹

4.5. Scholae Palatinae

İmparatorluk Sarayı olarak adlandırılan büyük fiziki mekân bir kent olan Constantinopolis sınırları içerisinde konumlandırılmıştır. Üstelik saray kendi içerisinde çok çeşitli memuriyetlere, hizmetlilere sahipti. Erken Bizans dönemi başlangıcında imparatorluk eyaletlerinin *praefectus praetorio* tarafından idare edildiğini bilmekteyiz. Eyalet teşkilatları içerisinde bulunan birliklerin mevcudiyetini tarihsel kaynaklar bize bildirmektedir.⁴³²

Eyaletlerde imparatorluk askeri gücü *praefectus*ların emri ile yönetilirken imparator Constantinus tarafından bir çeşit yeniliğe gidilerek *magister* unvanlı yeni bir birim oluşturuldu.⁴³³ *Praefectus* 'ların köken olarak süvari olduklarını bilmekteyiz. Militer karakterli olan bu birlik bir süre daha kendi başına askeri yönetimi sürdürmeye

⁴²⁹ Cassiod. Var. 6. 16-17; Sinnigen 1959, 242.

⁴³⁰ Sinnigen 1959, 254.

⁴³¹ Sinnigen 1959, 254.

⁴³² Speidel 2011, 59-60.

⁴³³ Lydus, mag. 2. 23. 3; Lydus, mag. 2. 24. 3.

devam etmiştir.⁴³⁴ Fakat daha sonraları Constantinus reformlarıyla birlikte *magister officiorum* ofisi idaresinde bir askeri birlik meydana getirilmiştir. Bu birlik *magister officiorum* emrinde olarak imparatorun yakın koruması olarak hizmet veren *scholae* birlikleridir.⁴³⁵

Birlikler, doğrudan imparatorun hizmetinde ve *magisterin* idaresi altında şemalandırılmıştır. Büyük Saray'ın *Augusteum* ve Ayasofya tarafında bulunan *Khalke* Kapısı'nın yanbaşıında birliklerin yerleşimlerinin bulunduğunu bize antik kaynaklar açık biçimde bildirmektedirler.⁴³⁶

Scholae askerleri, araştırmacı Boak'a göre Roma'da ikibinbeşyüz, Constantinopolis'te ise üçbinbeşyüz kişilik bir mevcudiyete sahip olarak bildirilmektedir.⁴³⁷ Bu rakam dönem kaynaklarından olan Lydos'a göre bin kadar silahlı birliktir.⁴³⁸ Bu birliklerin en temel amacı imparatorun şahsına gelebilecek tehlikelere karşı onun yakın koruması görevlerinin üstlenilmesiydi. Çünkü tarihsel manada yapılan araştırmalara göre Constantinopolis demografisi oldukça yüksek bir kentti.⁴³⁹ Bu veriyi sorgularken, kentin su iâşesi ve sarnıçlarıyla, *magister urbi* dediğimiz valinin hizmetinde bulunan ve göçmenleri kayıt altında tutan memurların varlığını göz önüne alabiliriz.⁴⁴⁰

Bahsi geçen veriler ışığında, çıkabilecek olası halk ayaklanmaları ya da saray içerisinde vuku bulabilecek komplolara karşı imparatorluk birliklerinin asli görevi en tepedeki imparatoru ve ailesini korumak ve kollamaktır.⁴⁴¹ Dolayısıyla imparatorluk topraklarında yetişen en iyi savaşçıların bu birlik için askerlik görevini icra ettiklerini düşünmek doğru bir yaklaşım olabilir. Aynı zamanda birlikler, koruyucu vasıflarının yanısıra imparator ve devlet adına düzenlenen törenlerde nümayıştan sorumludurlar.⁴⁴² Onların bakımlı ve seçkin birer asker olmaları Doğu Roma İmparatorluğunun gücüne işaret ettiği için, memnuniyetsiz halka karşı bir caydırıcı,

⁴³⁴ Lydus, mag. 2. 23. 2.

⁴³⁵ Cod. Theod. 1. 9. I; Speidel 2011, 59-60; Milner 1997, xiii.

⁴³⁶ Prokopios Aed. 1.10; 1. 27-29.

⁴³⁷ Procop. his. Arc. 24; Boak 1919, 60.

⁴³⁸ Lydus, mag. 2. 24-3.

⁴³⁹ Fiziki alanda bulunan sur duvarları, su kemerleri ya da sarnıçlara bakılırsa Constantinopolis'in ne denli büyük bir alan üzerine konuşlandığı görülebilir. İaşe için kurulan bu tür fiziki yapılar antik kentlerin nüfuslarına dair tahminlerde bulunmak için takribi veriler sağlarlar.

⁴⁴⁰ *Magister urbi* makamı *magister officiorum* sonrasında kurulmuştur. Önceleri bu göreve bakan unvanın asıl sahibi *praefectus urbi* sıfatlı kişiydi. bkz. Errington 2006, 165.

⁴⁴¹ Cod. Iust. 4. 65. 35.

⁴⁴² Holm 1989, 25-26.

düşmanlara karşysa bir korku unsuru olarak görülebirlirler. Lydos tarafından bu özel askeri birlik için övgü dolu sözler atfedilir.⁴⁴³

Aynı zamanda imparatorun kendisini özel olarak koruyan başka bir grup askerden de söz etmek gerekmektedir.⁴⁴⁴ Öyle ki bu gruba imparator bodygardları demek yerinde olmalıdır. Kişisel olarak imparatorun en yakınındaki bu görevlilere *somatophylakes* adı verilmekteydi. Birkaç birlik halinde dönüşümlü olarak imparatorun şahsi evini ve imparatorun seyahatleri esnasında kendisini korumuşlardır.

Antik kaynaklar arasında özellikle Lydos, *scholae* birliğinden söz etmektedir. O sıkı bir Romalı muhafazakâr olarak *praefectus* makamının saygınlığının erozyona uğramasından oldukça şikâyet etmektedir.⁴⁴⁵ Fakat *praefectus* unvanı yerine yeni bir unvan olarak ortaya çıkarılan *magister* hakkında övgü dolu sözler de söylemiştir. Bu sözlerde Lydos, tıpkı süvari birliği olan *praefectus* gibi *magister*in birliğin komutanı olarak görev yaptığını söyler. Böylece *scholae* adı verilen birlikler sayesinde *magister* unvanının kendisi de tıpkı Augustus dönemi şövalyeleri olan *praefectuslar* gibi, onun düşüncesine göre asil soydan gelmektedir.⁴⁴⁶

Lydos anlatısında bahsedilen *magister* unvanının asker soylu gibi görünmesi ve bunun takdir edilmesi, tipik Roma geleneklerine dair bir davranıştır. *Patria* (=vatan) kavramı dolayısıyla askeri bir vatandaş olunması onun zihin dünyasında önemli bir yere sahiptir. Fakat bunun tam tersine Constantinopolis'in sakinleri eski bir Romalı gibi bu ideal düşüncelerle savaşımlara katılmazlardı⁴⁴⁷. Bunun yerine *barvaroi* (=barbar) sıfatını verdikleri yabancı askerlerin Roma için savaşmalarını yeğleyerek ordularını yabancı askerlere emanet etmiş gibi görülmektedirler. O dönemin şartlarına göre orduya katılan yabancı askerleri ve onların topluluklarını saymak gerekirse başta Gotları örnek gösterebiliriz. Batı Roma özelinde Stilicho önemli bir askeri lider olarak görev yapmıştır. Diğer yandan Doğu'da İsaerialıların mevcut bir askeri kimlikle öne çıktığını bilmekteyiz. Örneğin İmparator III. Leo, Isauria'lı bir imparatorudur. İşte bundan dolayı özellikle Geç Antikçağ içersinde imparatorluk ordu teşkilatının giderek barbarlaştığını ve Latin/Hellen unsurlarının eskisi kadar askeri

⁴⁴³ Lydos, mag. 2. 24. 3.

⁴⁴⁴ Koskoca bir birlik yerine daha ufak ama çok yakından koruyan başka bir birlikten söz ediyoruz.

⁴⁴⁵ Devlet üzerine ya da idare üzerine yeni dönemde adetlerin erozyona uğratıldığından Lydos sürekli şikâyet etmektedir. Lydos, mag. 2. 17. 1; 2. 11. 10.

⁴⁴⁶ Lydos, mag. 2. 24. 3.

⁴⁴⁷ Bunun yerine daha çok yabancı güçlerin imparatorluk adına savaşmalarını arzu ederlerdi, bkz. Bileta 2016, 25.

alana katkı sağlamadıklarını görmek mümkündür.⁴⁴⁸ Hellenler için önemli olan şey imparatorun bir Hellen olmasıydı ki, I. Anastasius'u imparatorluk görevine getirirlerken, Isauria'lı imparatorlardan kurtulabilmeyi istemişlerdi. O bir süre içerisinde Isaurialı birlikleri orduya geri verdi ve Isauria hizbini saraydan uzaklaştırdı.⁴⁴⁹ Burdan anlaşılıyor ki idarecilerin Hellen kültürüne sahip kişilerden olması bir tercih sebebiydi fakat memur olmayan askeri sınıfın yabancılardan oluşması kentin Hellen memurları için herhangi bir sorun teşkil etmiyordu.⁴⁵⁰ Yine tarihçi Prokopios'un belirtmiş olduğu üzere, I. Anastasius doğrudan bir Isaurialılar karşıtı politika uygulayarak, onları saraydan uzak tutmaya çalışmıştır. Aynı zamanda kendi yaşam alanlarına (=Anadolu'nun güneyi) sefer düzenlemiştir.⁴⁵¹ Tüm bunlara rağmen yine de imparatora en yakın olan *scholae* askeri birliklerinin erken Bizans döneminde hangi milletlerden seçildiklerini bilmemekteyiz.

Bu tür durumlardan dolayı imparatorluk başkentinin en önemli askeri unsuru olarak gördüğümüz *scholae* sınıfı askerleri *magister officiorum*'un buyruklarıyla imparatora yakın koruma hizmeti vererek kendi varlıklarını uzun dönem sürdürmüşlerdir.⁴⁵² Yine bu birlik M.S. 532 yılı içerisinde Constantinopolis hippodromundaki müsabakalardan türeyen Yeşil-Mavi spor hiziplerinin Nika isyanını baştırmıştı. Bu isyan hippodromda *magister urbi* kararlarına bir protesto olarak başlayıp, ardından tüm kente yayılan bir isyan olarak tarihe geçmiştir. Hatta isyan sırasında sarayın *kathisma* (=imparator locası) kısmına doğru olan kuzey sınırları yok edilmiştir. Ayasofya Kilisesi de aynı şiddet eylemlerinden nasibini alarak kül olmuş ve yerine yenisi yapılmıştır.⁴⁵³ İşte böylesi vahim bir ortamda imparatorun korumalığını üstlenen birlik ne kadar hayati bir vazifeyi üslendiğini kanıtlamış olsa gerektir.⁴⁵⁴ Iustinianus'un eşi imparatoriçe Theodora'dan aldığı cesaretle kendi idarelerinin *scholae* ve *magister militum* olan *strategos* (=komutan) Belisarius'a bağlı kuvvetlere son anda isyancılara saldırı emrini vermişlerdir.⁴⁵⁵ Önce Constantinopolis ve ardından hippodromda kontrolü sağlayarak kente ve saraya eski asayiş düzenini

⁴⁴⁸ Artık sadece bürokrasi ve kilise üzerinde etkili olan bir Latin/Hellen unsurdan söz etmek mümkündür.

⁴⁴⁹ Gregory 2007, 116.

⁴⁵⁰ *Magister militum* olamazlardı fakat Roma için savaşabilirlerdi. *Feodorati* ve Gotlar üzerine ilgili bibliyografya için bkz. Kulikowski 2008, 1-5.

⁴⁵¹ Procop. his. Arc. 57.

⁴⁵² Cod. Theod. 16. 10. 1; 11. 9. 1.

⁴⁵³ Bury 1897, 41.

⁴⁵⁴ Sir Bury'e göre *Scholae* birlikleri Iustinianus'a karşı bir sevgi beslemedikleri için önceleri ayaklanmaya müdahale etmezler. Fakat daha sonra işler değişir. Bury 1897, 42.

⁴⁵⁵ Bury 1897, 46-47.

geri getirmişlerdir.⁴⁵⁶ *Scholae*, bu yönüyle memur gibi görünmeyen askeri karakterli bir birlik olsa da, sarayın içerisinde ikamet ettikleri için tezin konusu kapsamına tarafımızca dâhil edilmiştir.⁴⁵⁷

Fakat daha sonraları, zamanın her şeyi değiştirdiği gibi *scholae* birlikleri de asayiş ve koruma vazifelerinden azledilip, imparatorluk için düzenlenen tören alayları düzenlemeleri esnasında kullanılan çeşitli gösteri birliklerine dönüşmüşlerdir. Böylece sembolik gücü çok uzun zaman daha devam edebilmiştir.

4.6. Quaestor Sacri Palatii ve Referendarius

Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu'ndaki bahsi geçen dönemlerdeki merkezileşme politikalarıyla birlikte ortaya çıkan çok çeşitli kurumlar ve bu kurumların idaresindeki yönetmelikler tahminen çok ciddi kafa karışıklıklarına sebep olabilmekteydi. Bizler de bu denli karmaşık bir idari örgütün yapısına dair cümleler kurarken hata yapma payına sahibiz.⁴⁵⁸ Çünkü dönem esnasında oluşan yeni problemlere karşılık, idari şema ve görevler ekseninde sürekli revizyonlar yapıldığı bilinmektedir.⁴⁵⁹

Dönem içerisinde yeniden tesis edilen düzenin oturmasına kadar envai çeşit karmaşa ve kurumsal anlaşmazlıklar söz konusu olabilmekteydi.⁴⁶⁰ Örneğin kilise arazileriyle devlet mülkleri arasındaki paylaşım nasıl sağlanacaktı veya imparatorun özel hazinedarları olan *comes rerum privatarum* ve *comes sacrarum largitionum* ile *praefectus praetorio*'nun topladığı devlet gelirleri nasıl birbirine zarar vermeden toplanacaktı?⁴⁶¹ Bu saydıklarımız ilk akla gelen meselelerdir. Bu türden birçok küçük ölçekli sorun karşısında bürokrasi nasıl varlığını sürdürebilirdi? İşte bu tür bir idari aygıtın tıkandığı noktalarda, sulh yoluyla çözüm için, çeşitli uzman kurumlara ihtiyaç olmalıydı. *Quaestor* ve *referendaruis* unvanına sahip olan Büyük Saray

⁴⁵⁶ Bury 1897, 47.

⁴⁵⁷ *Scholae* askeri sınıfı sarayın içerisindeki Khalke kapısının yanında bulunan birlik evlerinde bulunurlar. Doğu Roma için sayıları 3500 dolayındadır. Procop. his. Arc. 24; Lydus, mag. 2. 24-3; Boak 1919, 60.

⁴⁵⁸ Çünkü sürekli değişen ve problemlere sonuç bulmaya çalışan bir yapı mevcut.

⁴⁵⁹ Brown 2000, 20-21.

⁴⁶⁰ Brown 2000, 63.

⁴⁶¹ *Magistratus* ile hizmetliler arasında bir fark mevcuttur. Dolayısıyla *comes* ile *quaestor* birbirinden ayrı olarak adlandırılmaktadır. Aynı biçimde eyaletlerden vergi toplayan *praefectus*lar da mali açıdan farklıdır, bkz. Lydus, mag. 2. 27. 2-3.

memurları hukuki düzenlemeler ve imparatorun gündelik iş programlarıyla ilgileniyorlardı.⁴⁶²

Quaestor memuriyetinin asli görevi devlet içerisinde gelişen kurumsal anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaktı.⁴⁶³ Bu sayede organların resmi işleyiş esnasında birbirlerine uyum sağlaması görevini *quaestor* sağlıyordu.⁴⁶⁴ Bu unvan Geç Antikçağ'dan evvel vergi tahsildarları için kullanılmıştır.⁴⁶⁵ Fakat *quaestor* unvanına sahip bürokratlar Constantinopolis, Büyük Saray bürokrasisinde mali konulara değindiği gibi aslen hukuki konularda danışmanlık memuriyetini üstlenmiştir.⁴⁶⁶ Bu hukuki temsilciliğinden dolayı kendisinin imparatora en yakın memurlardan biri olduğunu söylemek abartı sayılmaz.⁴⁶⁷ Çünkü imparatorluk adına yapılan tüm karar ve yönetmeliklerin çıktığı mevkii olarak görülür. Aynı zamanda imparatorun baş danışmanı olarak onur üyesi sayılır. İmparatorun aleyhine oluşabilecek kararlara karşı temkinle hareket etmesini sağlayan kişidir.⁴⁶⁸ Hatta öyleki imparator Iustinianus'un dayısı olan İustinus'un okuryazar olmadığı bilinir. Bu asker kökenli *literati* sınıfından olmayan imparatorun tüm belgelerini *quaestor* okur ve imparatorun yerine, 'okundu' anlamına gelen '*LEGI*' mührünü vurur.⁴⁶⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere, imparatorun baş danışmanı olarak *quaestor* unvanlı kişiyi kabul etmek olasıdır.

Quaestor unvanına sahip olan kişiler aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde yasaları bir araya getiren kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.⁴⁷⁰ İmparator Constantinus devri itibariyle *quaestorluk* makamı yapılandırılmış ve hukuki çözüm uygulamalarına başlanmıştır. Örneğin imparator Theodosius döneminde çıkarılmış olan Codex Theodosianus Yasa kitabı, *quaestor* mevkii memurlarının özverisiyle yaratılmış hukuki derlemelerdendir.⁴⁷¹ Bu tür uygulamaları yapabilmesi için hukukçuların yetiştirilmesi oldukça önemliydi. Bahsi geçen dönem içerisinde en çok

⁴⁶² Cod. Theod. 11.39.5; 6.9.1; 6.30. 1.

⁴⁶³ Boak 1919, 2.

⁴⁶⁴ Boak 1919, 25.

⁴⁶⁵ Adkins 2009, 46.

⁴⁶⁶ Nov. 99; Lydus, mag. 2. 29; Procop. his. Arc. 58.

⁴⁶⁷ Eskiçağ'da finansal sekreterken, Geç Antikçağ'da danışman anlamında kullanılır. Danışma meclisi olan *consistorium* 'un doğrudan üyesidir.

⁴⁶⁸ Honoré 1998, 11.

⁴⁶⁹ Procop. his. Arc. 58.

⁴⁷⁰ Harries 2004, 42.

⁴⁷¹ Harries 2004, 42-43.

hukukçu, Beyrut ve Constantinopolis okulları tarafından eğitilmiştir.⁴⁷² Aynı zamanda okulun başındaki kişiye ise *antecessores* unvanı verilerek kademe sahibi olarak görülmüştür.⁴⁷³

İmparator Iustinianus dönemi içerisinde görev yapmış olan Tribonianus en önemli *quaestor* unvanlı bürokratlardan birisidir. Hukukçu Tribonianus, Iustinianus dönemi içerisinde çıkarılmış olan tüm Roma yasalarını kapsayan *codexlerin* derleyicisi olarak karşımıza çıkar. Hukuki bir çalışma grubunun şefliğini üstlenerek 12 Levha Kanunlarından bu yana yürürlükte olan tüm Roma kanunnamelerinin derleyicisi olarak bilinir. *Codexler* sayesinde Roma Hukukuna tabii olan imparatorluk topraklarında kaosu önlemesi için, farklı bölgelerdeki hâkim heyetlerinin de ulaşabileceği çeşitli yasalar ortaya çıkmış oluyordu. Tüm Orta Çağ boyunca *pandekt hukuku* adı verilen Avrupa hukuku, doğrudan *quaestor* Tribonianus tarafından derlenmiş olan *Iuris Civilis, Digesta* gibi kitaplar sayesinde kendi temellerine kavuşmuştur.⁴⁷⁴

Quaestor unvanını imparatorun en yakın hukuki danışmanı olarak görmek mümkündür. *Quaestor* unvanı kadar imparatora yakın olan başka bir memur grubu ise *referendarius* adı verilmiş olan memurlardır.⁴⁷⁵ Bu memurlar grubu, imparatorun en yakınındaki kişiler olarak onun resmi işleriyle ilgilenirlerdi. Günümüzde anlamsal olarak bu mevkiinin sahiplerine *sekreter* anlamını vermek bizce yerinde olmalıdır. Çünkü onlar imparator ve imparatoriçenin en yakınında bulunan kişiler olarak, saray ve hanedan ailesinin tüm işlerini yerine getiren gruptur. Bu sayede, günlük işler, programlar, seyahatler, düzenlemeler gibi akla gelebilecek tüm eylemlerin kayıt edicisi ve hatırlatıcısı olarak bu makamı saymamız yerinde olacaktır.⁴⁷⁶ İmparatora ilk elden ulaşmak isteyen kıdemli devlet bürokratlarının ilk muhatabı *referendarius* memurlarıydı. Onların vasıtasıyla imparatorun programları, görüşmeleri, düzenlemeleri yetkili makamlara aktarılırdı. Böylece *referendarius* unvanlı olan kişiler devlet içerisindeki oluşabilecek programsızlığa karşı, her zaman bir ajanda görevini gören düzenleyicilerdi.

⁴⁷² Schminck 1991, 109.

⁴⁷³ Schminck 1991, 109.

⁴⁷⁴ Stein 1999, 119.

⁴⁷⁵ De Caer. 1.86; Kazhdan-Magdalino 1991, 1778.

⁴⁷⁶ *Referendarius*, aynı zamanda kilisedeki en önemli patrik sekreteri olarak bilinmektedir, bkz. Ekonomou 2009, 124.

4.7. Bir Danışman Meclisi Olarak Consistorium

İmparatorluğun bahsi geçen tüm bürokratları ve hizmetlilerinin bir araya geldiği meclislerden söz etmek mümkündür. İşlevsel olarak en önemli meselelerin imparator huzurunda çözüldüğü yerin adına *consistorium* adı verilmektedir.⁴⁷⁷ Burada imparator ve ileri gelen bürokratlar ile hizmetliler bir araya gelirlerdi.⁴⁷⁸ Fikri konular istişare edilerek imparatorluk adına yeni kararlar alınabilmesi için imparatora çeşitli fikirler sunulurdu.⁴⁷⁹ Bu sayede farklı siyasal ofislerin aynı çatı altında bir araya geldiğini görüyoruz.

Tarihsel anlamda Diocletianus döneminde kendi başına bir danışman olarak *consistorium* danışmanlığı unvanı mevcuttu. Fakat süreç içerisinde çeşitli unvanlara sahip ileri seviyedeki bürokrat kişilerin bu danışma meclisine (=consistorium) üye olduklarını görmekteyiz.⁴⁸⁰ Fakat daha sonra Constantinus döneminde bunun bir danışman meclisine dönüştürülmesi söz konusu olmuş ve resmi kayıtlara bu şekilde geçmiştir.⁴⁸¹ *Consilium* görevini üstlenmiş olan *consistorium* kendi başına bir konsey olarak çeşitli üyelere meydana gelmektedir.⁴⁸² *Principatus* döneminde imparatorun şahsi danışma meclisi olan *consilium* yerine Geç Antik devir Doğu Roma İmparatorluğu'nda *consistorium* meclisine rastgelmekteyiz.

Yapı itibarıyla bu danışman meclisinin içerisinde en yüksek mertebedeki memurlar katılabilirdi. Konsey üyeleri arasında saymak gerekirse her zaman olduğu gibi *magister officiorum* unvanını en başta saymak gerekir. Aynı zamanda *quaestor sacrii palatii*, *comes sacrarum largitorum*, *comes rerum privatarum* yöneticileri ve diğer bazı yüksek memurları bu konsey içerisinde yerlerini almışlardır.⁴⁸³

Consistorium ofisini devletin idari anlamda en tepe noktası olarak saymak mümkündür. Kurumlar arası koordinasyonu sağlamak işlevini gerçekleştirmektedir. İmparatorun danışılması gereken konuları devletin zirvesindeki memurlarıyla birlikte istişare ettiğini, bu tür yapısal emareler vasıtasıyla bilebilmekteyiz. *Magistratus*

⁴⁷⁷ Cod. Theod. 6. 9. 1; 11. 39. 5; Gillett 2009, 224.

⁴⁷⁸ Cod. Theod. 9. 14. 3.

⁴⁷⁹ Boak 1919, 31.

⁴⁸⁰ Boak 1919, 10.

⁴⁸¹ Moser 2018, 76, 94.

⁴⁸² Cod. Theod. 11. 39. 5.

⁴⁸³ Baskıcı 2009, 85.

hizmetlerinin tam anlamıyla bir araya geldiği yüce divan gibi değerlendirilmesi mümkündür.⁴⁸⁴

Consistorium olarak ifade edilen bu topluluk saray yüksek şurası gibi kabul edilmelidir. Belli mevsimlerde rutin ve bazen de acil toplanabilmekteydiler. Modern literatürde *consistorium* için kimi zaman *consilium* kelimesi bazı yayınlarda görülebilmektedir. Saray yüksek dairesi olarak kabul edilmesi gereken bu kurum, idari elitler için çok büyük bir önem taşımaktaydı.⁴⁸⁵

4.8. Diğer Saray Mensupları ve Organları

4.8.1. Defensor Civitatis

İmparatorluğun bilinen Akdeniz dünyasına yayılmış olan egemenlik sahasından dolayı merkez ve çevre arasındaki iletişim sorunu mali ve hukuki anlamda her zaman devam etmiştir. İşte bu tür problemlere karşı merkezi yönetim ile eyaletlerdeki dava sahiplerine yarı özel avukatlık yapan bir kurum olarak *defensor civitatis* mesleğini sayabiliriz.⁴⁸⁶ Bu meslek bir bürokratik tabakaya dâhil olmamakla birlikte yereldeki problemlerin çözümü için merkeze başvuran avukatlar olarak nitelendirilebilir.⁴⁸⁷ Bu sayede merkez ve çevre kopukluğu biraz daha giderilerek siyasal bağın güçlenmesi sözkonusu olabilmekteydi. İlk olarak *defensor civitatisler*, imparatorların anti-aristokratik tavırlarından dolayı hukuki meseleler üzerinde durmuşlardır. Böylece taşra aristokrasisinin haklarını merkezi idareye karşı savunmuşlardır. Onların daha çok *agens in rebus* grubu içerisinde ya da diğer yüksek rütbeli memurlardan geldikleri bilmekteyiz. Iustinianus döneminde daha küçük problemlerle ilgilenilmiştir ve sonra giderek güçlerini kaybederek tarih sahnesinden bu meslek birimi de çekilmiştir.

4.8.2. Curator

İmparatorluk bürokrasi faaliyetlerinin arasından bir tanesi de şehircilik ile ilgilidir. Bu bağlamda imparatorluk sınırları dâhilinde yeni yapılacak ya da onarılabilecek olan şehir yapıları ve dokuları *curator* sınıfı tarafından kurgulanarak, topografya üzerine

⁴⁸⁴ Ceccarelli 2012, 38.

⁴⁸⁵ Ekonomik şefler, merkez dışı çalışanlar, imparator hazinedarları hepsi burada ortak divanda toplanıp istişare ediyorlardı, bkz. Ceccarelli 2012, 38.

⁴⁸⁶ Kazhdan 1991f, 600.

⁴⁸⁷ Krause-Witschel 2006, 319-320.

uygulanmaktaydı.⁴⁸⁸ *Curator*lerin bu bağlamda en çok imparatorluk merkezi teşkilatından *magister urbi* ile çalıştığını düşünmek yerinde olacaktır. Çünkü kenti tasarlayan *curator* ve onu idare eden *magister urbinin* mutlaka birlikte hareket etmeleri gerekiyordu.⁴⁸⁹ Özellikle bu birim imparator hizmetlileri olarak görebileceğimiz özel memurlardan *comes rerum privatarum* tarafından yönetilmekteydi. *Curator* bürokratları üzerine düşünürken onların kamu için çalışan kişiler olduğunu, aynı zamanda kent iâşesi için gerekli işleri kurguladıklarını düşünmek gerekmektedir.⁴⁹⁰

4.8.3. Manifaktür Üretim Tesisleri *Gynaikeion*

İmparatorluk tarafından vatandaşların gelirlerine dair konulması gereken vergiler saptandığı gibi aynı süreçte manifaktür üretime dair çeşitli düzenlemeler de yapılmış gibi gözüküyor.⁴⁹¹ Roma İmparatorluğu'nda üretim ve maliye ilişkileri imparator Diocletianus dönemi fermanlarıyla düzenlenmiştir.⁴⁹² Ardından imparator Constantinus döneminde çeşitli yeni para politikaları ve vergiler sistemi ortaya çıkarılmıştır.⁴⁹³ Daha sonra ise kayda değer görülen bir maliye düzenlemesi varsa o da I. Anastasius dönemine atfedilebilir.⁴⁹⁴

Özellikle Çin üzerinden getirilen ipek ürününün tarihsel manada birkaç keşif tarafından Constantinopolis'e getirilmesinden sonra, Bizans için yeni bir üretim sırrı ele geçirilmiştir.⁴⁹⁵ Bu sayede "nasıl yapıldığını" bilen kişilerce bu pazara sürülmüşse de imparatorluk yönetimi ipek böceği yetiştiriciliğini büyük ölçüde kendi tekeline geçirmiş gibi gözükmektedir.⁴⁹⁶ Bunun için saray çevresinde, kendi kontrolünde olmak üzere, yeni bir tesis kurarak buna *gynaikeion* ismi verilmiştir.

Böylece Avrupa'ya ihraç edilen çeşitli kalitede ipekler doğrudan Constantinopolis Saray tesisleri tarafından idare edilerek fiyatları kendi arzı üzerinden belirlenmiştir. Bu süreçte başkent Constantinopolis M.S. 14. yüzyıla kadar ipek üretiminde ilk

⁴⁸⁸ Rich 2016, 22-23.

⁴⁸⁹ Smith 1873, 376.

⁴⁹⁰ Su kemeri, sarnıçlar, Ayasofya, tahıl ambarları, limanları inşa eden görevlilere bakmak için bkz. Smith 1873, 376.

⁴⁹¹ Graser 1986, 220.

⁴⁹² Doyle 1976, 77, 86.

⁴⁹³ Lenski 2012, 237.

⁴⁹⁴ Allen 1981, 169.

⁴⁹⁵ Netherton-Crocker 2014, 67.

⁴⁹⁶ Netherton-Crocker 2014, 73.

sıradadır.⁴⁹⁷ Bizans devletinin bunu yaparak ekonomide müdahaleci bir yanı olduğunu kabul etmek mümkündür. Kapitalist dönem öncesi toplumlarında serbest bir piyasadan söz edilemeyeceği için bu dönemde yapılan üretimlerin Büyük Saray eliyle yapılması da doğal karşılanmalıdır. Kölecilik ekonomisi ya da diğer ham madde üretimlerinde tüccar sınıfına verilen özgürlük belli oranda kısıtlanmış olarak görülmektedir.

İmparatorluğun kendi tekelinde tutması gereken bir takım ürünler mevcuttur. Bunlardan bir diğer grupta bulunanlarsa askeri malzemelerdir.⁴⁹⁸ İmparatorluk askerlerine lazım olan gerekli savaş materyallerinin Constantinopolis sarayına bağlı atölyelerde üretildiğini düşünmek yerinde olmalıdır. Bu sayede hem büyük kent içerisinde çıkabilecek bir isyanda halkın silah sahibi olmaması sağlanıyordu hem de yabancılarla olan savaşlarda, doğrudan üretim atölyeleri imparatorun gözü önünde üretimlerini gerçekleştiriyordu.⁴⁹⁹

Aynı zamanda başka üretim tesisleri içerisinde, özellikle kuyumcu ustaları çalıştırılarak mücevherat üretimi de merkezi idare tarafından yapılmaktaydı. İmparatoriçe Theodora'nın mücevher düşkünü olduğunu Gizli Tarih eserinde Prokopios belirtmektedirler.⁵⁰⁰ Altın ve gümüş işçiliği ile çeşitli değerli taşların, bu tür imparatorluk atölyeleri diyebileceğimiz mekânlarda üretilerek, zengin kimselere satışı Doğu Roma İmparatorluğu içerisinde yapılagelmiştir. İmparatorluğa özgü sayılan ve halk tarafından giyilmesi yasaklanan diğer bir şey mor rengi kumaşlardır.⁵⁰¹ Bu renge ancak imparatora ait olan hane üyeleri sahip olabilirdi. Halkın ya da aristokrasinin içerisinde ancak onlar karışabilirdi.⁵⁰² Bu renk kumaşların ve mermer işlerinin de merkezi yönetim tarafından idare edildiğini bilmekteyiz. İlginç olan şey, mor rengin Bizans döneminde *martyrlik* benzeri Hristiyan anlamları mevcutken, pagan dönemde de (cumhuriyet/*princeps*) çok önem verilen bir renk olmasıydı.⁵⁰³

⁴⁹⁷ Jeffreys et alii 2012, 422.

⁴⁹⁸ *Fabricae* ya da *praepositus fabricarum* unvanlı kişiler olarak geçmektedirler. bkz. Cod. Theod. 10.22. 3; Boak 1919, 32.

⁴⁹⁹ Boak 1919, 87.

⁵⁰⁰ Prokopios haricinde bir modern araştırma eseri için bkz. Janes 2010, 31.

⁵⁰¹ Janes 2010, 31.

⁵⁰² Gage 1995, 130.

⁵⁰³ Lydos'a göre *praefectus* sınıfı da mor renk kaftan giymekteydi, bkz. Lydos, mag. 2. 4. 3.

5.1. Batı ve Doğu Roma Merkezi Bürokrasi İlişkilerine Dair Düşünceler

İki farklı başkent olarak Geç Antikçağ içerisinde kendine yer bulmuş bir imparatorluk olan Roma her şeye rağmen birçok noktada uyum içerisinde görülmekteydi.⁵⁰⁴ Özellikle doğu ya da batı yönetimleri tarafından konulmuş olan kurallar iki imparatorluk için de çoğu zaman uygulanmıştır. Örnekle Constantinus idari şemayı değiştirdiğinde bu tüm Roma içinde geçerli olur ya da Theodosius Hristiyanlığı başat hale getirdiğinde bu Batı Roma için de geçerlidir. Bu süreç içerisinde tabii ki memurların birbirine karşı bazı soğuk ve rekabetçi tutumlarının varolduğu durumların bazı tarihi olaylar esnasında ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.⁵⁰⁵

Batı Roma belki de erken tarihte yıkıldığı için merkezi saray bürokrasisinin vazgeçilmezi olarak addedilen *magister officiorum* ve onun memur sınıfına Doğu Roma'daki kadar güçlü bir biçimde sahip olamamış gibi gözükmektedir. Tarih bu anlamda sessizliğini sürdürür. Bunun yerine *praefectus* sisteminin devam ettiğini ve daha kullanışlı olarak görüldüğünü bilmekteyiz. Batı Roma üzerine olan dönem kaynaklarında kimi zaman yabancı istilacılara karşı iki merkezli Roma İmparatorluğu'nun ortak akılla hareket ettiğini bildirmektedir.⁵⁰⁶ Hatta çoğu zaman imparatorluk dışından olan silahlı güç sahibi klanların komutanlarına sadece bir asker muamelesi yapılırdı. Alaric ve adamlarının istediği *magister militum* unvanı onlara verilmemiştir.⁵⁰⁷ Bunun yerine tıpkı Theodoric döneminde olduğu gibi bu klan şefleri imparatorluk topraklarını emaneten savunurlar ve eker biçerlerdi. İşte tür olgular, daha sonra feodalizm sisteminin doğuş nedenlerinden birisi olarak anılacaktır.⁵⁰⁸ Ama batı içerisindeki vilayetlerde uygulanan bu yöntem Anadolu'ya da Hellas toprakları dâhilinde pek fazla uygulanmamış gibi gözükmektedir.⁵⁰⁹ İşte bu yönüyle Doğu Roma merkezi bürokrasisi Batı'dakinden çok daha başarılı biçimde bir merkez idare politikası uygulamış gibi gözükmektedir.

⁵⁰⁴ Bjornlie 2015, 283-284.

⁵⁰⁵ Olymp. frag. 5 (non vidi); Çelenk 2015, 24.

⁵⁰⁶ Bjornlie 2015, 247.

⁵⁰⁷ Dışardan gelen Got Kavimlerinin şeflerine *feodorati* unvanı verilmiştir. Batı Roma içerisinde vuku bulan Alaric saldırılarının sebeplerinden bir tanesi, Got klan şefinin imparator Honorius'tan *Magister militum* unvanını talep etmesi, buna karşılık Stilicho'nun bu talebi reddetmesidir. bkz. Olymp. frag. 7. (non vidi); Çelenk 2015.

⁵⁰⁸ Pohl 1997, 57-58.

⁵⁰⁹ İran'a karşı İslamiyet öncesi Arap kabileleri *foederati* unvanıyla desteklenmiştir. bkz. Bowersock 1994, 398-400.

Batı ve Doğu Romalı bürokratların birbirleriyle yaşamış olduğu muhtelif çekişmelere örnek vermek gerekirse Atilla'nın sarayına görüşmeler için giden Priskos, Hun İmparatoru Atilla'nın huzuruna gelen başka bir Batı Romalı grup elçiyle karşılaştığını bildirir.⁵¹⁰ Burada birbirlerine karşı pek dostane tutumlar sergilemeyen imparatorluk görevlilerinden bahsedebiliriz. İki idari sistem arasındaki kopukluk (=Roma/Constantinopolis) ve rekabetin varlığını anlamak açısından Hun sarayındaki iki farklı Roma'dan gelen memurların birbirlerine karşı olan tutumları dönemin ruhunu bize ilk elden açıklamaktadır.⁵¹¹

Bir başka örneğe değinmek gerekirse *notitia dignitatum* adı verilen memurlar listesinde *praefectus*lara bağlı olan Balkan *diocesis*lerinde yönetimin Constantinopolis tarafından düzenlenip düzenlenmediğine dair tartışmalar mevcuttur.⁵¹² Çünkü Batı Roma idarecileri tarafından Roma merkezli olarak bir yerel yönetim şemasının kurulduğuna dair emareler vardır.⁵¹³ Araştırmacı Kulikowski tarafından bu durum incelenmiş, Doğu-Batı arasındaki bu türden bir belirsizlik mutlaka idare mekanizmaları arasında muhtelif sorunlar yaratmaktaydı.⁵¹⁴

Bizanslılaşma sürecinden söz ederken her daim araştırmacılar tarafından Doğu Roma kastedilir.⁵¹⁵ İşte bu süreç içerisinde Roma geleneklerini korumak isteyen bazı yazarlar da mevcuttu. Bilhassa Eutropius ve ardından Iohannes Lydos genel olarak Romalı gelenekleri korumak ve yaşatmak arzusuyla yazılarında çeşitli imparatorluk geleneklerine yer vermişlerdir.⁵¹⁶ İşte böylesi bir kültürel değişim dönemi içerisinde Batı Roma'da Zafer Altar Panosunun kaldırılmasıyla birlikte çeşitli itirazlar meydana gelmiştir.⁵¹⁷ Bu itirazların ana kaynağıysa, Roma şehrinde hâlâ kendi pagan geleneklerini sürdüren senatör sınıfıdır.⁵¹⁸ Bu tür bir pagan değerler savunusunun imparatorluk başkentlerinden olan Costantinopolis'te vuku bulduğuna dair bir emare gözlenmemektedir. Kaynaklar bu konuda sessiz kalmaktadır. Büyük olasılıkla kendi mevcudiyetini, imparatorluğun kadim geleneklerinden inşa etmiş olan Roma kenti, bu yeni Hristiyan kültürün vecibelerine uyum sağlarken kendi kültürel krizini

⁵¹⁰ Üstün 2013, 304.

⁵¹¹ Üstün 2013, 305.

⁵¹² Kulikowski 2000, 364-365.

⁵¹³ Pihlajamäki et alii 2018, 221.

⁵¹⁴ Kulikowski 2000, 358.

⁵¹⁵ Ostrogorski 1981, 30.

⁵¹⁶ Eutr. 9. 27; Lydus, mag. 1. 14-15.

⁵¹⁷ Zos. 4. 59.

⁵¹⁸ White 2011, 172.

yaşamıştı.⁵¹⁹ Constantinopolis kentinin yeni kurulması nedeniyle bir tür kimlik krizi gerçekleşmemiş olabilir. Çünkü imparator Constantinus daha kenti kurmadan önce Hristiyanlığı serbest bırakmıştır. Annesi Helena'nın sıkı bir Hristiyanlık inananı olduğu kent ahali tarafından bilinmektedir. Fakat bu durumun karşısında Roma'yı düşünmek gerekirse, kent Alaric tarafından istila edilinceye kadar pagan inanç unsurları devam eder. Olympiodorus kenti korumak için bir araya gelen Hellen kökenlilerin tanrılara adaklar adadığından söz eder.⁵²⁰

Aynı zamanda Hristiyanlar için kutsal sayılan Roma kenti daha sonraki dönemde kutsallık atfedilecek olan Constantinopolis'e karşı çeşitli dini önyargılar beslemektedir.⁵²¹ Bu tür bir rekabet durumu daha sonra Charlamagne döneminde açıkça ifade edilecek ve imparatorluk mirasına sahip çıkan Roma'da yeni bir imparator seçilerek doğuya meydan okunacaktır. İşte bu dönemdeki dini hamiliğin ayrılmasına *skhisma* (=shisma, ayrılık) adı verilecektir.⁵²² Bu şartlar altında söylenebilir ki imparatorluk içerisinde başlangıçta yoğun bir düşmanlık olmasa da, rekabet doğrultusunda ayrılıklar yaşanarak daha sonra bunlar orta çağ içerisinde amansız savaflara dahi dönüşecektir.⁵²³ Fakat Büyük Roma İmparatorluğu'nun asıl varisi her zaman Doğu Roma yani Constantinopolis olarak kalmıştır.⁵²⁴ İmparatorluğun resmi kaynaklarında her daim bir Roma ismi bulunmaktadır.

5.2. Kilise ve Devlet İlişisine Dair Gözlemler

Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak adlandırabileceğimiz Constantinopolis kentinin Byzantion'da inşa edilmesi sürecinden evvel Hristiyanlıkla merkezi otorite bir uyum süreci içine girmeye başlamış gibi gözükmektedir. Bu doğrultuda Romalı idari otoriteler, Hristiyanlıkla ilgili mevcut mezhep problemlerinde çoğu zaman arabulucu ve doktrinel fikirler yaratma sürecinde iştirakçi durumunda kalmışlardır. Örneğin kilise konsillerinin toplanmasını bir devlet politikası haline getirilmesi durumu söz konusu olmuştur. Hristiyanların kendi içlerinde yaşadıkları problemlerin asayiş sorunu doğuracağı endişesi her zaman Roma idarecileri tarafından göz önünde tutulmuştur. Bundan dolayı çoğu zaman, dini

⁵¹⁹ Zos. 4. 59.

⁵²⁰ Olymp. frag. 7, 5. (non vidi); Çelenk 2015.

⁵²¹ Papalık ekümenik olmayan Constantinopolis Patrikhanesine karşı çıkar, Yıldırım 2006, 473.

⁵²² Şahin 1986, 326.

⁵²³ Skhisma hareketi genel manada Haçlı Seferleri için dinsel bir bahane hazırlayacaktır.

⁵²⁴ Harris 2006, 89.

bir unvan olan piskopos seçimlerine dahi imparatorların müdahale ettiğini çeşitli örnekler yardımıyla bilebilmekteyiz.⁵²⁵

Bilindiği üzere Roma imparatorları kilise tarafından tanrının yeryüzündeki gölgesi olarak anılırlardı.⁵²⁶ Bu sayede uhrevi olan alana kilise hükmederken, yeryüzüneyse tanrıya vekâleten imparator hükmetmeliydi.⁵²⁷ Bu anlayışın etkisiyle çoğu zaman kilise tarafından iyi bir imparatorun vasıflarına dair yaptıkları söylemlerle çoğu zaman Roma baş idaresine yön verilmeye çalışıldığı tarihi kaynaklarda yer almaktadır.⁵²⁸ Bir doktrin olarak iyi imparatoru betimlemek, aslında imparatorun yapıp yapmaması gereken sınırları çizmek gibi algılanabilir. Örneğin bir imparator ikinci kez evlenemezdi ya da Thessalonike'deki Hristiyanlara kendi tebaası dahi olsa katliam yapmamalıydı.⁵²⁹ Ruhban sınıfına göre imparator üstün ahlakıyla halka önderlik eden kişi olmalıydı. Bu durumda kilisenin de bazı noktalarda imparatorluğun nasıl olması gerektiğine dair doktrinler yarattığını anlamak güç değildir.

Aynı zamanda devlet içerisinde eski yerleşik din olan pagan unsurlara karşı verilen mücadelede Roma idaresi devamlı surette yasa koyucu olarak çeşitli önlemler alırdı.⁵³⁰ Paganlığa karşı mücadele ederken devletin yeni bir dost edinmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu sayede Hristiyanlık dini kurumları toplumsal alanı kendi başına doldurarak idareye yardımcı olmuş gibi görünmektedir.⁵³¹

İşlevsel olarak kiliseler daha çok hayır kurumları ve inanç müesseseleri olarak görülebilirler. Bizim için çok önemli olan idari merkezlerden olan Roma ve Constantinopolis'te özellikle büyük bir kilise organizasyonu mevcuttur. Bunun üzerine düşünürken kentin içerisindeki salt kiliseleri bir yana bırakırsak, bir manastır kilise yapısının çeşitli fonksiyonel bağdaşık yapılara da sahip olabildiğini unutmamak gerekir.⁵³² Örneğin dönemin kilise binalarından bazıları sağlık hizmetlerini üstlenen bir yapıdaydı.⁵³³ Bu sayede toplumsal alandaki sağlık işlerinin biraz kilisenin alanına terkedildiğini görebiliriz. Özellikle çeşitli depremler, kıtlık ve

⁵²⁵ Kaçar 2011, 226.

⁵²⁶ Agap. I; Barker 1995, 79.

⁵²⁷ Agap. I; Barker 1995, 79.

⁵²⁸ Amb. Ep. 18.

⁵²⁹ Amb. Ep. 51.

⁵³⁰ Lössl- Baker Brian 2018, 183-185.

⁵³¹ Althusserl 2005, 23.

⁵³² Manastırcılık kavramı doğrudan toplumsal faydaya yönelik bir hareketliliği temsil eder, bkz. Erdoğan 2009, 3-10.

⁵³³ Constantelos 1991, 152.

salgın hastalıkların kronik olarak tekrarlandığı Geç Antikçağ içerisinde, kilise bu sağlık faaliyetiyle gerçekten imparatorluk adına önemli bir işlevi üstlenmiş olmalıydı. Çünkü Hristiyanlık öncesi dönemde sağlık hizmetleri kent meclisinin asli görevlerinden ya da patronusların filantropi faaliyetleri olarak bilinmekteydi.⁵³⁴ Fakat bu yeni dönemde ne *patronus*'lardan ne de kent meclislerinden yeterince bahsetmek mümkün görünmemektedir. Kilise bu dönemde genellikle sağlık ve yetimhane gibi sosyal işleri üstlenerek seküler idarenin bir açığını kapatmaktaydı.⁵³⁵

Buna benzer şekilde, kilise organizasyonu, aşevi hizmeti de vererek toplumun düşkünlerine yardım ediyordu. Geç Antikçağ'da kentlerin betimlemesi yapılırken elleri açık binlerce aç dilenciden söz edilir. Bu ibareyi tamamlayan şey mutlaka aşevlerinin varlığı olmalıydı. Bu sayede hayatta kalma mücadelesinde topluma destek olan kiliseyi yine bir hayırseverlik işleviyle görebilmekteyiz. Aynı zamanda imparatorluk kilisesine bağlı çeşitli düşkünlerevi ve yetimhaneler olduğunu bilmekteyiz. Bu yapılar tam anlamıyla aslında merkezi bürokrasinin karşılması gereken idari vasıfları yerine getiriyor gibidir.

Tüm bunların üzerine hangi alanı kilisenin hangi alanı seküler idarenin doldurduğuna bakmak bizim için aydınlatıcı bir nitelik taşıyabilir. Mesela, idarenin vergi, asayiş, iâşe, yarışlar, şehircilik gibi faaliyetlerle ilgilendiğini düşünürsek, imparatorluk buyrukları altında dönemin hayırsever kurumu olarak kilise öne çıkmaktadır.⁵³⁶ İnsanlar için umut dolu olan öteki dünya fikrini ve bu dünyadaki bir takım azami ihtiyaçların karşılanmasını bir nevi kilise organizasyonu sağlamaktadır. İşte bu alan içerisinde imparatorluk bazı vasıfları kiliseye terketmiş gibi gözükmemektedir.

Dönemin bir başka özelliği ise, kavimler göçü esnasında bir Latin/Hellen kenti ele geçirilirse kent idaresi kalmadığı için arabulucu olarak devreye kilisenin girmesidir.⁵³⁷ Bu dönemde bir olgu gibi, kentler barbar istilalarına yenik düştükleri andan itibaren, yerel sakinlerle dışardan gelen göçmenler arasındaki çatışmaların, sona ermesi için yerel halk adına temsilci olarak kilise görevlilerinin yardımı koştugu görülmektedir.⁵³⁸ Bunun en büyük örneklerinden bir tanesi Papa I. Leo

⁵³⁴ Jeffreys et alii 2012, 626.

⁵³⁵ Cheynet-Sode 2003, 60.

⁵³⁶ Olymp. frag. 8. (non vidi); Çelenk 2015.

⁵³⁷ Olymp. frag. 8. (non vidi); Çelenk 2015.

⁵³⁸ Olymp. frag. 10. (non vidi); Çelenk 2015.

tarafından Atilla'ya karşı yapılan diplomatik girişimlerdir.⁵³⁹ Bu anlamsal olarak devlet otoritesinin bittiği yerde kurtarıcı bir diplomat olarak kilise ve onun yetkililerinin ortaya çıktığı ve halkta bir güven duygusu yarattıkları anlamına gelmektedir. Bu sayede kiliseyi imparatorluk için acil durumlarda ortaya çıkan bir kurtarıcı olarak görmek mümkündür. Devletin diplomasi kabiliyetini bu sefer kilise ele alarak Romalılar'ı koruma işine girişmektedir.⁵⁴⁰

Kilise dışardan gelen bu tür istila hareketlerinin haricinde başka bir politik hakka daha sahip gözükmemektedir. Eğer Constantinopolis ya da başka bir kentte Romalı bir vatandaş bir suç işlediyse, bir manastıra sığınarak günahlarının bedelini ödemek için kiliseye sığınabilirdi.⁵⁴¹ *Magister militum* Belisarius'un karısı Antonina'nın kaçamak sevgilisi Theodosius'un yaptığı gibi kiliseye sığınmak ve keşiş hayatı yaşamak için vatandaşa bir sığınma hakkı verilmekteydi.⁵⁴² Bu sayede Roma yasaları tarafından yargılanmak yerine bir kişi, kiliseye sığınarak hayır işleri için yaşamını adayabilirdi. *Asylum* kavramının kökeni olarak, bu sığınma uygulamasının Roma tapınakları tarafından pagan dönemde de uygulandığını bilmekteyiz. Bu dinsel sığınma eylemi, anlaşılacağı üzere pagan devirlerden Hristiyan kurumlarına devrolunmuş bir âdettir.⁵⁴³ İmparatorluk yasaları içinde bu tür durumlar kabul görmüştür. Devlet ve kilisenin bir noktada anlaşarak kişinin kiliseye katılarak suçlarından cayması hak olarak görülmekteydi.

Bu noktada sürekli yan yana duran ve iç içe geçen iki büyük örgütten söz ediyoruz. Kilise ve devlet kurumsal olarak Doğu'da ve Batı'da Roma'yla birlikte ya da Roma sonrası devamlı ilişkiler geliştirmişlerdir.⁵⁴⁴ Bu süreç aydınlanma döneminde çok büyük oranda azalmış gibi görünüyor. İşte bu noktada kurumları anlamak adına sosyoloji biliminden yararlanmak istersek iki Fransız düşünürün, kurumlar ve alanlar üzerine düşündükleri bizi ilgilendiriyor gibi gözükmemektedir.⁵⁴⁵ Pierre Bourdieu devleti betimlerken onun iki elinden bahseder. Bunlardan birisi merhamet eli

⁵³⁹ Webb 1970, 103.

⁵⁴⁰ İmparatorluk siyasetine dönem içerisinde kilise tarafından çokça müdahale edilmekteydi. Örnek vermek gerekirse, ruhban sınıfından biri olarak Ambrosius, Thessalonike'deki katliamdan dolayı Theodosius'u sorumlu tutabiliyordu. 800 yılında Doğu'daki imparatora rağmen Charlamagne, Papa III. Leo tarafından taç giydiriliyor ve Roma İmparatoru ilan ediliyordu. Charlamagne dönemi kilisesi için bkz. Story 2010, 50.

⁵⁴¹ Procop. his. Arc. 41; Papadakis-Macrides 1991, 217.

⁵⁴² Procop. his. Arc. 41.

⁵⁴³ Papadakis-Macrides 1991, 217.

⁵⁴⁴ Geleneksel toplumlarda okul mefhumunun yerine toplumsal eğitmen olarak kilise gerekli strüktürü sağlıyordu.

⁵⁴⁵ Althusserl 2005, 23, 33.

diğeriye otorite elidir.⁵⁴⁶ İşte bu noktada imparatorluk bir otorite olmayı benimsemiş; vergi, iaşe, asayiş gibi konular üzerinde kendi teşkilatlanmasını tamamlamış ve bu alanda tahakkümünü kurmuştur. Fakat eksik bırakılmaması gereken merhamet eliyle; sosyal yardımlaşma için gerekli olan sevecen teşkilat kilise tarafından kurulmuştur.⁵⁴⁷ Böylece yardımlaşma ve doktrin alanını kilise doldurmuştur.⁵⁴⁸ Bir ideolojiye bireyin uyum sağlaması için gereken konformist alanın yaratımı belli ki kilise eliyle gerçekleşir. Güvenebileceğiniz, sığınabileceğiniz, tövbe edebileceğiniz, suçlamalardan kaçabileceğiniz bir alan size mutlak sevgiyi sağlarken, söz gelimi devlete ödemekle yükümlü olduğunuzu borç size saygı duyma dürtüsünü verir. Bu sayede otorite için gereken tüm kontrol mekanizmaları kurulmuş olur.⁵⁴⁹

Yine bir Fransız teorisyen olan Althusserl'in teorisi olan *Devletin İdeolojik Aygıtları* (=DİA) üzerine düşünmek gerekirse, sade vatandaşın, sorgulamayan, başkaldırmayan insanın uyuma sürüklendiği yer olarak kilise görülebilir.⁵⁵⁰ Modern eğitim dönemi öncesinde uyumlu bireyin yaratıldığı yer olarak bizler kilisenin bu işlevi gördüğünü düşünebiliriz. Bu tür yaratılan ideolojik aygıtlar sayesinde sadece zorla bastırılan bir halk yığını karşısında “*fakirlikte eşit*”, “*İsa'nın acılarını çeken*” bir toplum ideali mevcuttur.⁵⁵¹ Bu ideal, kilise tarafından topluma aktarılır ve ululanması sağlanır. Bunun için kilisede verilen eğitimler, ikonalar ve ilahiler kişilerin Hristiyanlığın uyumlu vatandaş fikrine katılmasını sağlar.⁵⁵² Haz duygusunun kökeninde acı mefhumunun da var olduğunu akılda tutarsak, acı çeken tüm yurttaşlar öteki dünya fikriyle akılları tütsülenerek uyum sağlamayı becerebiliyorlardı diyebiliriz.

⁵⁴⁶ Bourdieu devletin merhametli eli olarak huzurevi, yetimhane, aşevi, hastane gibi sosyal işlevli çalışmalarını gösterir. Bu durum geleneksel toplumlarda “sosyal güvenlik” hizmeti olarak kiliseye bırakılmış gibidir. Sol el refahı işaret eder. Sağ el ise maliye, hapishane, kovuşturma ve sürgün elini oluşturur, bunun için bkz. Aytakin-Atılğan 2013, 36.

⁵⁴⁷ Frenkel-Lev 2009, 75-76.

⁵⁴⁸ Aytakin-Atılğan 2013, 36.

⁵⁴⁹ Devletin İdeolojik Aygıtları askeri gücün dışındaki sosyal alanı hegemonya altında tutar. Örnek bir ideoloji kuramı için bkz. Althusserl 2005, 67.

⁵⁵⁰ Farklı bir dönem okuması için bkz. Seidler 1999, 78.

⁵⁵¹ De Wet 2016, 84-85.

⁵⁵² Althusserl 2005, 34.

SONUÇ

İmparator Diocletianus dönemi *tetrarkhis*ından sonra Constantinus dönemi hâsıl olacaktır. Bu dönemde devlet Hristiyanlığı resmen kabul eder ve kendi toprakları dâhilinde kimin ‘daha iyi Hristiyan’ olduğunu araştırır. İmparator Constantinus döneminin en önemli özelliği *Nuova Roma* ismiyle kurduğu kent ve bu kentin içindeki Büyük Saray’dır. Çünkü imparator sadece bir başkent kurarak burayı merkezi yönetim haline getirmemiştir. O yeni bir devlet idare sistemi icat ederek, çeşitli bürokratik birimlerin kuruluşunu sağlamıştır. Özellikle imparator hizmetlileri sınıfı ve *magister officiorum* mekanizmasının kuruluş fikri Constantinus dönemine aittir. Böylece Büyük Constantinus fiziki bir alan yaratmakla ya da jeopolitik bir üstünlük elde etmekle kalmayıp aynı zamanda kendi devrinin sorunlarına çözümler üretebilecek bir idari sistemi sıfırdan var etmiş oluyordu.

İmparatorluk Sarayı kurulduktan hemen sonra Lydos’un da dediği gibi sarayın hizmetlileri imparator adına çalışmaya başlar. Burada *sacri cubiculi* adında hadımlar imparatora ilk elden yardım etmekteydiler. Onlar memurdan çok birer hizmetli gibi, imparatorun yakınında bulunup, gerek elbiselerini, gerek banyosunu hizmet ederek sunan kişilerdi. *Nobilissimus* ve imparatoriçe’nin de hizmetlerini bu birim görmüştür. Özellikle *sacra vestis* adındaki gardrop sorumlusunun görevi imparatoru önemli törenlere hazırlamaktı. Elbiselerini ona takdim ederek halk, kilise veya yabancı elçiler önüne çıkan imparatorun kişisel imajını *sacra vestis* hizmetlileri belirlemektedirler.

İmparatorluğun bu dönemi içerisindeki bazı tarihsel veriler bize şunu aktarmaktadır: İmparatorluk uyumlu kentleri içerisinde yoğun bir fakirleşme ve buna bağlı olarak göç hareketleri başlamıştır. Kişiler yaşamlarını yeniden kurgulayarak en büyük kentler olan İskenderiye, Antakya, Constantinopolis ve Roma gibi kentlerin yollarını tutmuşlardır. Böylece kentlerin revaklı caddelerinde aylakça dolaşan işsiz ve yoksul insan sayısı oldukça çoğalmıştır. Bu Roma için oldukça büyük bir demografik enflasyon ve mali kriz anlamına gelmekteydi. Çünkü kentsel iaşeyi ve asayişini sağlamak için bu saydığımız göç alan merkez kentler önemli planlamalar yapmak zorundalardı.

Aynı zamanda merkezden yetişme olmayıp da taşradan gelen okuryazar kitlenin sayısı da oldukça artmış ve yeni bürokrasinin içerisinde çeşitli memuriyet sıfatlarıyla yer almışlardı. O dönem içerisinde Doğu- Batı olarak ikiye ayrılmış olan imparatorlukta hangi eyaleti yönettiğine dair çeşitli tartışmalar bilimsel literatürde dahi mevcuttur. Çünkü iki kardeş imparatorluk birbiriyle savaşmasa dahi bir rekabet içerisinde bulunmuşlardır. Söz gelimi *Notitia Dignitatum* isimli bürokrat listelerinde Doğu ve Batı Roma arasında, Balkanlar'ı kimin, nasıl, yönetileceğine dair belirsizlikler mevcuttur.

Diğer taraftan Constantinopolis idaresinin altında örgütlenmiş olan *praefectus praetorio* sınıfının yanında merkezi yönetimi sağlayabilecek yeni bir *magister officiorum* mertebesi yaratılmıştır. Bu *magister* unvanlı kişiler zaman içerisinde *praefectusa* ait olan bir takım görevleri imparatorların da arzusuyla üstleneceklerdir. *Magister* unvanı merkezi idareyi aşırı derecede kuvvetlendirmiş bir imparatorluk şemasını bizlere aktarır. Çünkü *magister officiorum* sarayın imparatorun sonraki ikinci kişisidir. Ancak *praefectus praetorio* memurlarının teşkilatlanması gibi, yerel çevrelerde, güç sahibi *diocesis* idare birimleri oluşturamazlar. Bir *magister officiorum* yerelde varolan problemleri anlayıp kavramak için, kendi hizmetine verilmiş mevcut bürokratları *agens in rebus* biriminden casuslarıyla irtibata geçer. Böylece yereldeki tüm problemlerin farkında olur ve merkeze yani imparatora problemleri bildirir. Böylesi bir örgütü elde tutabilmek için *cursus publicus* posta teşkilatının sorumluluğu da merkezdeki *magister*'e verilmiştir. Bu sayede *agens in rebusun* çeşitli mesajları aynı örgütün baş kişisi olan *magister*'e kendi posta teşkilatı tarafından verilmiş olur. Gerekli noktalarda sorun çıkartanlara karşı çeşitli tedbirler bu yolla alınır.

Magister officiorum bu kadar çeşitli raporu bir arada tutarak ayrı ayrı tasnif etmek için, aynı zamanda bir *scrinia* ofisine ihtiyaç duymaktaydı. Bu bahsi geçen ofise devlet içerisinde yaşanan problemleri çözmek için imparator tarafından *referandii* ve *quaestor* unvanları da yardımcı olmuştur. Bu tür ofislerde mali işler ile hukuki işlemler bir arada bulunmaktaydı. İşlemler çeşitlilik gösterse de bilindiği üzere bu farklı konularda uzmanlaşmış memurlar birbirlerinden bağımsız olarak çalışmaktaydı. Büyük bir imparatorluğun resmi dili olan yazı, bu ofislerdeki memurların çalışmalarıyla çeşitli hukuki ve mali yönetmelikler halinde imparatorluk çevresine yayılıyordu.

Aynı zamanda imparatorun kişisel güvenliğini sağlayan *scholae* sınıfı *magister officiorum*un emrine amadeydi. Bu askerleri, daha sonra kurulan Osmanlı Kapıkulu askerlerine benzetmek mümkündür. İmparatorluk başkentinde çıkabilecek isyanlarda doğrudan imparatorun kişisel güvenliğini bu birim sağlamıştır. Nika İsyanı esnasında Belisarius tarafından bu birlik kullanılarak isyan bastırılmıştır. Hem saraydaki entrikalara karşı imparatoru hem de saraya karşı yapılabilecek isyan ve saldırılara cevap niteliğinde bir savunma birliği olarak en seçkin birliklerden oluşurlardı. Aynı *scholae* birliğinin imparatorluk törenleri esnasında geçiş alayını oluşturduğunu bilmekteyiz. Böylece imparatorluğun gövde gösterisi yaparak kitleleri kendine tabii kılmasına yardımcı olmuşlardır.

Çalışmanın sonucunda hizmetlileri kısa bir biçimde yeniden siz okuyuculara tanıtmış bulunduk. Asıl amacımıza gelirsek, imparatorluk merkez idaresi içerisinde konuşlanan bu tür bürokratik organlar birbiri içerisinde farklı iş kollarına ve bürolara bölünürler. Böylece imparatorluk meselelerinin çözümünde yer almışlardır. Antik Dünya geleneğinde bulunan, yerinde yönetim ilkesinin ortadan kalktığı bu yüzyıllarda, imparatorluğun her köşesine iâşe ve asayiş sağlamak zorunda olan devlet merkezi bürolarını fazlasıyla güçlendirerek, kendisine katı bir bürokrat sınıfı yaratmış gibi görünmektedir. Bu doğrultuda genele yayılmış olan istihdam ve refah gibi kalkınmışlık unsurları, giderek daha da son bulmuş ve merkezde toplanmış bir güce dönüşmüş olsa gerektir.

Yerel meclislerin yeterince kuvvetli olmadığı durumlarda yerel ekonomi giderek zayıflar. Ya da iktisadi olarak güçlü olmayan yerel eyaletin temsil hakkı giderek zayıflar. İşte bu olgu ekonomi biliminde korelasyon olarak ilgililik göstermektedir. Biliyoruz ki Roma iktisadi sistemi konumuz dâhilinde olan yüzyıllarda giderek zayıflamaktaydı. Bu zayıflama, kentler ve onların *territorium*larında görülüyordu. O esnada kentler vatandaşlarını kaybederek büyük göçler vermeye başladılar. Yersiz yurtsuz kitleleri de içine alan büyük metropol kentlerindeyse, işgücü ve kalifiye eleman fazlalığı doğrultusunda yeni bir ekonomik gelişme gözlemlenmiştir. İşte bu doğrultuda imparatorluk merkezi giderek güçlenmiştir. *Magister urbi* dediğimiz memurlar Roma ve Constantinopolis'te yüzbinlerce insanın bir arada yaşadığı bir kenti idare etmekteydiler. Bu kentlerde genç işsizler devamlı sorunlar çıkararak, kentte bunalımlar yaratmaktalardı. Dönemin kaynakları Mavi-Yeşil olarak ikiye

ayrılan sözümona spor faaliyetlerinden ve onların kentte yarattığı anarşiden hayretle bahseder.

İşte bu kadar merkezileşen bir devlet hem yerele hem de kendi bünyesindeki vatandaşlara karşı sorumlu olduğundan, saray bürokrasisinde memurların sayısının devamlı surette arttığını görmekteyiz. Bu artıştan imparatorluk aileleri rahatsız olsa gerek ki; kişisel saraylarını farklı lokasyonda yaptırdıkları yeni saraylara çekerek, *Palatium Magnaura*'yı zaman içerisinde sadece bürokrasiye terketme eğilimleri gözlemlenmiştir.

Böylesi merkezi bir bürokrasi içerisinde farklı iş kollarında görevlerini sürdüren bürokratlar, göreve geldiklerinde yeni atamalarla kıdemlerini devamlı arttırmak istemişlerdir. Artık geçmişteki gibi kamu binaları yaptıran *patronuslar* yoktur. Çünkü devrin içerisinde eskiden olduğu gibi büyük ölçüde fazladan kölelere sahip, ham madde kaynağı bulunan tüccar ya da üretici sınıf bulunmamaktadır. Yeni zenginlik ve güç belirtisi olarak, Bizans'ın Erken Dönem ahalisi merkezi sarayda bürokrat olmayı tercih etmektedir. Ancak bu sayede yönetimin içerisine nüvelenerek iktidarın sahibi olabilmeyi arzu edenlere imparatorluğun cevabı rütbe dağıtmak olmuş olsa gerektir. İşte devrin tabiri caizse 'unvan ekonomisi' o denli yükselmiştir ki bir süre sonra enflasyona uğrayarak değersizleşen unvanlara yeni üst unvanlar getirilmiştir. Yaygın olan unvanlarsa yavaşça kaybolarak tarih sahnesine karışmıştır. İşte bu enflasyon nedeniyle, yapılabilecek bu tür bir çalışmada kafa karıştırabilecek onlarca unvanı, aynı iş kolu içerisinde görebilmek mümkündür. Tez bundan dolayı unvanlar yelpazesinde en belirgin ve kullanışlı olanlara yönelerek belirgin olguları ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Diğer türlü yüzlerce farklı unvanın saray içerisinde bir dönem kullanılıp ardından terk edildiğini bilmekteyiz.

Hristiyanlığın resmen kabul edildiği bu dönemde çok hızlı değişimler sözkonusu olmuştur. Kentlerin içerisinde bulunan aristokrasinin pagan meclisler olan *curiales* içerisinden ayrılarak zamanla Hristiyanlaştığını ve sakini oldukları kentin ruhban sınıfına ait olan meclislerinde yeni yönetime bir Hristiyan olarak katıldıklarını kaynaklar üzerinden gözlemlemekteyiz. Bu sosyal hareketlilik sadece taşra kentlerinde yaşanmamıştır. Constantinopolis içerisinde, idareye katılmak isteyen her türden mezhep, kendi kilisesinin yolunu savunan manastırlar kurma girişiminde bulunmuştur. Hristiyan mezhepleri arasındaki farklılardan türeyen çatışmalarda, durumlara hami olarak imparatorluk seküler idaresi müdahale etmiştir. Büyük

Constantinus ile başlayan resmi *consiller* süreci imparatorluk tarihi boyunca devam etmiştir.

Aynı zamanda Hristiyanlar eski din mensupları olan klasik kültür unsurlarına ve paganlara karşı mücadele etmişlerdir. Fakat yine de Doğu Roma içerisinde Hellen klasik kültürünün edebiyat üzerinde izlerini sürmek mümkündür. İmparatorluk literatüsü bu dönemde eski klasik eserlerin nasıl okutulacağına dair tartışmalar yürütmesi, bize kültürün tamamen silinmediğini, sadece melezlendiğini göstermektedir. Tarih yazımında eski geleneklerin savunulması gerektiğine dair anlatıları çalışmamız boyunca sık sık okumuş bulunmaktayız. Erken Bizans dönemi okuryazarının aklında ‘ideal bir toplum olarak’ mutlaka eski kudretli günlerin imgesi bulunuyordu.

İmparatorluğun M.S. 3. ve 7. yüzyılları arasındaki süreçten hemen sonra devlette yeni değişimler başladığı kesindir. Iustinianus reformları, Slavlar’ın Balkan bölgesine düzenlediği bir göç dalgası içerisinde inmesiyle birlikte hüsrana uğramıştır. Kendisinden sonra da dini tartışmalar devam etmiştir. Doğudaki büyük düşman olan Sasaniler her zaman sınırda hareketlilik yaratarak Anadolu’yu tehdit etmişlerdir. Bunun üzerine imparator Herakleios sorunları çözmek için İran üzerine büyük bir sefer düzenlemiştir. O esnada devletin içerisinde yeni bir idari şema kurarak *thema* sistemini benimsemiş ve farklı eyalet başkentleri ilan etmiştir. Onun kurduğu bu düzende aşırı merkezleşmiş olan gücün yerele dağıtıldığına şahit olmaktayız. Kültürel olarak Herakleios imparatorluk içerisinde resmi olan Latince’yi lağvederek bunun yerine halkın dili olan Hellen yazışmalar yapılmasını istemiş ve unvanları da Hellen diline göre yeniden düzenlemiştir. Herakleios dönemi Orta Bizans dönemine geçişte yeni bir reform dönemidir. Herakleios imparatorluğu döneminde Müslüman fetihleriyle beraber birçok şey belli bir noktada başarısızlığa uğrar. Yine de reformları üzerinden Doğu Roma yüzyıllarca yönetilecektir. Ancak değişim süreci hız kazanacak ve daha da aşikâr hale gelecektir.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

- Agap. (=Diyakonos Agapetos) kullanılan metin ve çeviri: Riedinger, R. 1995. Agapetos Diakonos: Der Fürstenspiegel für Kaiser Iustinianos. Athêna:
- Agat. (=Agathias, Agathiae Myrinaei Historiarum Libri Quinque) Kullanılan metin ve çeviri: Frendo, J. D. C. 2011. The Histories. De Gruyter. M
- Amb. (=Ambrosius, Söylevleri) Kullanılan metin ve çeviri: B. T., Cooper, S. A., Hunter, D. G. 2017. Ambrosiaster's Commentary on the Pauline Epistles: Romans, Atlanta SBL Press.
- Amm. Marc. (=Ammianus Marcellinus, Historiae) Kullanılan metin ve çeviri: Rolfe, J. C. 1935. Ammianus Marcellinus: With an English Translation. London: Heinemann.
- Amm. Marc. (=Ammanus Marcellinus, Historiae) Kullanılan metin ve çeviri: Ammianus, M., - Rolfe, J. C. 1964. Vol III., London Heinemann.
- Cod. Theod. (=Codex Theodosianus) Kullanılan metin ve çeviri: Godefroy, J., -Marville, A. (1665). Theodosian Code.
- De adm. Imp. (=Constantine VII., De Administrando Imperio) Kullanılan metin ve çeviriler: Moravcsik, G., - Jenkins, R. J. H. 1967. De Greek Text (ed.) by Gy. Moravcsik. English (çev.), R.J.H. Jenkins. New, rev. ed. Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies.
- De Cer. (=Constantinus VII. , De Ceremoniis) Kullanılan metin ve çeviri: Reiske, J. J. 1830. Constantinus Porphyrogenitus: Constantini Porphyrogeniti

imperatoris. De ceremoniis Aulae Byzantinae libri duo;
2. Bonnae: Weber.

- Eunap. – Phil. Eunapius, ., Philostratus, F., & Wright, W. C. (2005). Lives of the Sophists. Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press.
- Eus. Vit. Const. (=Eusebios, Vitae Constantinus) Kullanılan metin ve çeviri: Daniele, I. 1938. I documenti Costantiniani della "Vita Constantini" di Eusebio di Cesarea. Romae: Apud aedes Universitatis Gregorianae.
- Eutr. (=Eutropius, Breviarium Historiae Romanae) Kullanılan metin ve çeviri: Menzilioğlu, C. 2007. Roma Tarihinin Özeti. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hist. eccl. (=Eusebios, Historia Ekklesiastika) Kullanılan metin ve çeviri: Oulton, J. E. L.- Lawlor, H. J. 1932. The Ecclesiastical History. London: Heinemann.
- Lact. Div. inst (=Lactantius, Divinae Institutiones) Kullanılan metin ve çeviri: Radius, W. T. 1959. Selections from Lactantius: Divinae Institutiones. Grand Rapids, Eerdmans
- Luit. Cer. (Luitprand, Ceremoniis) Kullanılan metin ve çeviri: Squatriti, P. 2014. The Complete Works of Liudprand of Cremona. Washington, D.C: Catholic University of America Press.
- Lydus. mag. (=Lydos, Peri Arkhon) Kullanılan metin ve çeviri: Onur, F. 2013. Ioannes Lydos ve Peri Arkhon: Geç Antik Dünya'dan Roma İdari Geçmişine Bir Bakış.
- Not. Dig. (=Notitia Dignitatum) Kullanılan metin ve çeviri: Seeck, O. 1983. Frankfurt (Main: Minerva. Berger, P. C. (1975).
- Orogio Constantini İmp. (=Origo Constantini Imperatoris) Anonim Kaynak. Kullanılan metin ve çeviri: Kaçar, T. 2005. İmparator Constantinus'un Yükselişi. Tarih İncelemeleri Dergisi Cilt 20, 1, 135-155.
- Plut, Caes. (=Plutarkhos, Caesar) Kullanılan metin ve çeviri: Çokona, İ. 2015. İskender ve Sezar: Paralel Yaşamlar. İstanbul: Türkiye İş Bankası.

- Pris. (=Priscus, Fragmanlar) Kullanılan metin ve çeviri. Given, J. P. 2014. The Fragmentary History of Priscus: Attila, the Huns and the Roman Empire, AD 430-476. Merchantville, N.J: Evolution Publishing.
- Procop. Aed. (=Prokopios, De Aedificiis) Kullanılan metin ve çeviri: Özbayoğlu, E. 1994. İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar; I. Kitap. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Procop. hist Arc. (=Prokopios, Historiae Arcana) Kullanılan metin ve çeviri: Duru, O. 2001. Bizans'ın Gizli Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Sen. (=Seneca, Epistulae Morales ad Lucilium) Kullanılan metin ve çeviri: Inwood. (2010). Seneca: Selected Philosophical Letters. Oxford: Oxford University Press.
- Sokrates, Hist. eccl. (=Sokrates, Historia Ekklesiastika) Kullanılan metin ve çeviri: Valois, H. . 1914. The Ecclesiastical History of Socrates, London: Bell.
- Soz.-Phot. (=Sozomenus, Historia Ekklesiastika) Kullanılan metin ve çeviri: Walford, E. 1855. The Ecclesiastical History: Comprising a History of the Church from A.D. 324 to A.D. 440. London: Henry G. Bohn.
- Suet. (=Suetonius, De Vita Duodecim Caesarum) Kullanılan metin ve çeviri: Telatar, F., Özaktürk, G., - Öktem, F. 2008. On İki Caesar'ın yaşamı, Türk Tarih Kurumu.
- Tac. (=Tacitus, Germania) Kullanılan metin ve çeviri: Mattingly, H. B., Rives, J. B. 2010. London: Penguin.
- Theod. Cod. (=Codex Theodosianus) kullanılan metin ve çeviri: Pharr, C. 1944. Nashville, Tenn; Vanderbilt University.
- Verg. (=Vergilius, Aenas) Kullanılan metin ve çeviri: Akşit, O. 1965. Aeneas. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Zos. (=Zosimos, Nuovo Historiae) Kullanılan metin ve çeviri: Ridley, R. T. 2017. New History. Brill.

MODERN ARAŞTIRMA ESERLERİ

- Adkins 2009 Adkins, L. - Adkins, R. (2009). Handbook to Life in Ancient Rome. New York: Facts on File.
- Ağtürk 2018 Ağtürk, T. S. (2018). A New Tetrarchic Relief from Nicomedia: Embracing Emperors. American Journal of Archaeology, 122, 3, 411-426.
- Alföldy 1974 Alföldy, G. (1974). The Crisis of the Third Century As Seen by Contemporaries. Durham, NC: Duke Univ.
- Allen 1981 Allen, P. (1981). Evagrius Scholasticus, The Church Historian. Leuven: Spicilegium Sacrum Lovaniense.
- Althusserl 2005 Althusserl, L. (2005). Devletin İdeolojik Aygıtları, İletişim Yayınları.
- Arnheim 1972 Arnheim, M. T. W. (1972). The Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire. Oxford: Oxford University Press.
- Arslan 2010 Arslan, M. (2010). İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler. Odin Yayınları İstanbul.
- Arslan-Kaçar 2017 Arslan, M.-Kaçar, T. (2017). Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Arvites 1981 Arvites, J. A. (1981). History Today, Vol. 31, 30-35.
- Aston 2002 Aston, M. (2002). Diocletian's Palace Gates, Split. M.A. University of California, Davis.

- Atkinson 2016 Atkinson, J. E. (2016). The Nika Riots and 'Hooliganism'. *Acta Patristica Et Byzantina*, 1, 1, 119-133.
- Austin- Rankov 2014 Austin, N. J. E. - Rankov, N. B. (2014). *Exploratio: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*, Routledge.
- Aytekin- Atılğan 2013 Aytekin, E. A. - Atılğan, G. (2013). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap.
- Bardill 1999 Bardill, J. (1999). *The Golden Gate in Constantinople: A Triumphal Arch of Theodosius I*. Oxford.
- Barker 1995 Barker, E. S. (1995). *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*. Çev. Mete Tunçay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Barnes 1981 Barnes, T. D. (1981). *Constantine and Eusebius*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Baskıcı 2009 Baskıcı, M. M. (2009). *Bizans Döneminde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*. Kızılay-İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Baş 2013 Baş, B. (2013) *Hıristiyan Manastırcılığının Doğuşu*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi 44. 183-204.
- Becchio et alii 2006 Becchio, B. , Beek, M. A. , Clearly, T., - Schadé, J. P. (2006). *Encyclopedia of World Religions*. Franklin Park: Foreign Media Books.
- Berenson 1954 Berenson, B. (1954). *The Arch of Constantine: or The Decline of Form*. New York: Macmillan Co.
- Berger 1975 Berger, P. C. (1975). *The Notitia Dignitatum*. Marsyas / New York University, Institute of Fine Arts.
- Berger 1981 Berger, P. (1981). *The Insignia of the Notitia Dignitatum*. New York, Garland.

- Bileta 2016 Bileta, V. (2016). The Last Legions: The “Barbarization” of Military Identity in the Late Roman West. *Journal of the Faculty of Humanities*, 14, 22-42.
- Bingen 2007 Bingen, J. (2007). *Hellenistic Egypt*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bird 1984 Bird, H. W. (1984). *Sextus Aurelius Victor: A Historiographical Study*. Liverpool: Cairns.
- Birley 1976 Birley, A. R. (1976). *The Third Century Crisis in the Roman Empire*. Manchester: John Rylands University Library of Manchester.
- Bjornlie 2015 Bjornlie, M. S. (2015). *Politics and Tradition Between Rome, Ravenna and Constantinople: A Study of Cassiodorus and the Variae 527-554*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blockley 1981 Blockley, R. C. (1981). *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Liverpool, Great Britain: Francis Cairns.
- Boak 1919a Boak, A. (1919). *The Master of the Officers in the Later Roman and Byzantine Empires*. New York, London.
- Boak 1919b Boak, A. E. R. (1919). Imperial Coronation Ceremonies of the Fifth and Sixth Centuries. *Harvard Studies in Classical Philology*, 30, 37-47.
- Boak 1924 Boak, A. E. R. - Dunlap, J. E. (1924). *Two Studies in Later Roman and Byzantine Administration*. Macmillan: New York.
- Boak 1969 Boak, A. E. R. (1969). *The History of Our World*. Boston, Mass: Houghton Mifflin Co.
- Bonfante 1960 Bonfante, P. (1960). *Digesta Iustiniani Augusti. Mediolani: Formis Societatis Editrices Librariae*.
- Bourdieu 2016 Bourdieu, P. (2006). *Karşı Ateşler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Bourdieu et alii 2012 Bourdieu, P. , Ferguson, P. P. (2012). *The Weight of The World: Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bowersock 1994 Bowersock, G. W. (1994). *Studies on the Eastern Roman Empire: Social, Economic and Administrative History, Religion, Historiography*. Goldbach: Keip Verl.
- Bralewski 2017 Bralewski, S. (2017). *The Pious Life of Empress Helena, Constantine the Great's Mother, in the Light of Socrates of Constantinople and Sozomen*. Studia Ceranea.
- Brett- Rice 1947 Brett, G.- Rice, D. T. (1947). *The Great Palace of the Byzantine emperors: Being a Report on the Excavations Carried Out in Istanbul on Behalf of the Walker Trust, The University of St. Andrews, 1935-1938*. London: Oxford University Press.
- Brightman 1901 Brightman, F. E. (1901). *Byzantine Imperial Coronations*. *The Journal of Theological Studies*, 2, 7, 359-392.
- Brown 2000 Brown, P. (2000). *Geç Antik Çağ'da Roma ve Bizans Dünyası*. Çev. Kaçar, T. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Brown 2002a Brown, P. (2002), *The World of Late Antiquity: AD 150-750*. , Thames and Hudson.
- Brown 2002b Brown, P. (2002). *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Hanover: University Press of New England.
- Brown 2005 Brown, P. (2005). *The Making of Late Antiquity*. New York: ACLS History E-Book Project.
- Brown et alii 2016 Kreiner, J. , Reimitz, H., - Brown, P. (2016). *Motions of Late Antiquity: Essays on Religion, Politics, and Society in Honour of Peter Brown*.
- Brumbaugh 1964 Brumbaugh R. S. (1964) *Philosophers of Greece*, The Sunny Press,

- Buchanan 2018 Buchanan, I. (2018). Dictionary of Critical Theory. Bloomsbury.
- Bunson 1995 Bunson, M. (1995). Dictionary of the Roman Empire. New York: Oxford University Press.
- Burgess 2001 Burgess, R. W. (2001). Eutropius V. C. Magister Memoriae? Classical Philology, 96, 1, 76-81.
- Burgess-Witakowski 1999 Burgess, R. W. - Witakowski, W. (1999). Studies in Eusebian and post-Eusebian Chronology. Stuttgart: Franz Steiner
- Burns 2007 Burns, J. (2007). Great Women of Imperial Rome: Mothers and Wives of the Caesars. London: Routledge.
- Bury 1897 Bury, J. B. (1897). The Nika Riot. The Journal of Hellenic Studies, 17, 92-119.
- Bury 1911 Bury, J. B. (1911). The Imperial Administrative System in the Ninth Century: With a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos. London: Pub for the British Academy by H. Frowde.
- Bury 1912 Bury, J. B. (1912). A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil. London: Macmillan and Co.
- Bury 1916 Bury, J. B. (1916). The Date of the Notitia of Constantinople. The English Historical Review.
- Bury 1920 Bury, J. B. (1920). The Notitia Dignitatum. Journal of Roman Studies, 10, 131-154.
- Bury 2015 Bury, J. B. (2015). History of the Later Roman Empire. Cambridge Univ Press.
- Bury 2016 Bury, J. B. (2016). Imperial Administrative System in the Ninth Century: With a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos. Cambridge Univ Press.
- Cameron 2016 Cameron, A. (2016). Procopius and the Sixth Century. London: Routledge.

- Cameron- Garnsey 2012 Cameron, A.-Garnsey, P. (2012). The Cambridge Ancient History: Vol. 13. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ceccarelli 2012 Ceccarelli, M. D. (2012). A Brief Outline of Roman Law. Roma: Gangemi.
- Chadwick 2009 Chadwick, H. (2009). The Church in Ancient Society: From Galilee to Gregory the Great. New York: Oxford University Press.
- Cheyne- Sode 2003 Cheynet, J. C.- Sode, C. (2003). Studies in Byzantine Sigillography 8. Munich, Germany, K.G. Saur.
- Constantelos 1991 Constantelos, D. J. (1991). Byzantine Philanthropy and Social Welfare. New Rochelle, N.Y., A.D. Caratzas.
- Costa 1972 Costa, E. A. (1972). The Office of The Castrensium Sacri Palatii in the Fourth Century. Byzantium, 42, 2, 358-387.
- Coyne 1991 Coyne, P. (1991). Priscian of Caesarea's de Laude Anastasii Imperatoris. Lewiston, NY: Mellen.
- Cross- Livingstone 2005 Cross, F. L. - Livingstone, E. A. (2005). The Oxford Dictionary of the Christian Church. Oxford: Oxford University Press.
- Cutler- Karpozilos 1991 Cutler, A.-Karpozilos, A. (1991). Beard, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York, 274, Oxford University Press.
- Cutler- Kazhdan 1991 Cutler, A.- Kazhdan, A. (1991). Comes Sacrarum Largitionum, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York, 486, Oxford University Press.
- Çelenk 2015 Çelenk, F. (2015). Bizanslı Tarihçiler Olympiodorus ve Malchus Tarihleri (Metnin Tecrümesi ve Değerlendirme), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Doran 1992 Doran, R. T. (1992). *The Lives of Simeon Stylites*. Kalamazoo, Mich: Cistercian Publications.
- Downey 1957 Downey, G. (1957). *Themistius and the Defense of Hellenism in the Fourth Century*. Cambridge, Mass: Cambridge University.
- Doyle 1976 Doyle, E. J. (1976). Two New Fragments of the Edict of Diocletian on Maximum Prices. *Hesperia*, 45, 1, 77-97.
- Drake 1988 Drake, H. A. (1988). What Eusebius Knew: The Genesis of the *Vita Constantini*. *Classical Philology*, 83, 1, 20-38.
- Dvornik 1990 Dvornik, F. (1990). Çev. Mehmet Aydın. *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ekonomou 2009 Ekonomou, A. J. (2009). *Byzantine Rome and the Greek Popes: Eastern Influences on Rome and the Papacy from Gregory the Great to Zacharias, A.D. 590-752*. Lanham, MD: Rowman - Littlefield.
- Elsner 2000 Elsner, J. (2000). From the Culture of Spolia to the Cult of Relics: The Arch of Constantine and the Genesis of Late Antique Forms. *Papers of the British School at Rome / British School Roma*, 149-184.
- Erdoğan 2009 Erdoğan E. G. (2009). *II. Androikos Dönemi Konstantinopolis Manastırlarının Toplumla İlişkisi ve Philantropia Kavramı*, İstanbul Teknik Üniversitesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ergin 2013 Ergin, G. (2013). *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti Direniş ve Düzen*. İstanbul. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Erkan 2006 Erkan, O. (2006) *Mozaik Sanatı ve Büyük Saray Mozaikleri Restorasyon Çalışmaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi.

- Errington 2006 Errington, R. M. (2006). Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Ersoy 2009 Ersoy, T. (2009). Prokopios'un Yapıtlarında Perslerin Temsili, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Evans 1984 Evans, J. A. S. (1984). The "NIKA" Rebellion And The Empress Theodora. *Byzantion*, 54, 1, 380-382.
- Evans 1996 Evans, J. A. S. (1996). The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power. London: Routledge.
- Evans 2004 Evans, J. A. S. (2004). The Empress Theodora: Partner of Justinian. Austin: University of Texas Press.
- Evans 2011 Evans, J. A. S. (2011). The Power Game in Byzantium: Antonina and the Empress Theodora. London: Continuum.
- Featherstone 2003 Featherstone M. (2003) Olga's Visit to Constantinople in De Cerimoniis, *Revue des Etudes Byzantines*, 61, 241-251.
- Finney 2017 Finney, P. C. (2017). The Eerdmans Encyclopedia of Early Christian Art and Archaeology. William B. Eerdmans Publishing Company.
- Foucault- Carrette 1999 Foucault, M. - Carrette, J. R. (1999). Religion and Culture by Michel Foucault. Manchester: Manchester University Press.
- Frenkel-Lev 2009 Frenkel, M. - Lev, Y. (2009). Giving in Monotheistic Religions. Berlin, Walter de Gruyter.
- Gage 1995 Gage, J. (1995). Colour and Culture: Practice and Meaning from Antiquity to Abstraction. London: Thames and Hudson.
- Gardner 1986 Gardner, J. F. (1986). Women in Roman Law Society. Bloomington: Indiana University Press.

- Garland 1999 Garland, L. (1999). *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium, AD 527-1204*. London: Routledge.
- Gearhart 2010 Gearhart, H. C. (2010), *Theophilus' On Diverse Arts: The Persona of the Artist and the Production of Art in the Twelfth Century*. Unpublished Dissertation. University of Michigan.
- Girgin 2008 Girgin. Ç. (2008). *La Porte Monumentale Trouvée Dans les Fouilles Près de l'ancienne Prison de Sultanahmet*. *Anatolia Antiqua*. Persee.
- Godefroy et alii 1665 Godefroy, J.- Marville, A. , Ravaud, M. A. (1665). *Codex Theodosianus*. Lugduni: Sumptibus Ioannis-Antonij Huguetan - Marci-Antonij Rauaud.
- Goodrich 1849 Goodrich, S. G. (1849). *A Pictorial History of Ancient Rome: With a Sketches of the History of Modern Italy*. New York: Published by Huntington and Savage.
- Gözlü 2015 Gözlü, A. (2015). Antik Yunan'da Koloniler ve Bunların Nitelikleri. *Folklor/Edebiyat*, 21, 81, 2015/1, 179-190.
- Graser 1986 Graser, E. R. (1986). *The Economic Significance of The Edict of Diocletian on Maximum Prices*. Johns Hopkins University.
- Gregory 2007 Gregory, T. (2007). *Bizans Tarihi*. Çev. Esra Ermert. Yapı Kredi Yayınları.
- Grig- Kelly 2015 Grig, L.-Kelly, G. (2015). *Two Romes: Rome and Constantinople in Late Antiquity*. Oxford University Press.
- Grigg 1980 Grigg, R. (1983). Inconsistency and Lassitude: the Shield Emblems of the Notitia Dignitatum. *Journal of Roman Studies*, 73, 132-142.

- Grillmeier 1975 Grillmeier, A. (1975). *Christ in Christian Tradition: Vol. I. : from the Apostolic Age to Chalcedon (451)*. London: Mowbray.
- Guilland 1981 Guilland, R. (1981). *Etudes sur l'histoire Administrative de l'Empire Byzantine-L'Eparque*. *Byzantinoslavica* XLII, 186-196.
- Harries 2004 Harries, J. (2004). *Law and Empire in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris 2006 Harris, J. (2006). *Byzantium and the Crusades*, Hombledon Continuum.
- Heather 2009 Heather, P. J. (2009). *Empires and Barbarians: The Fall of Rome and the Birth of Europe*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Henning 2008 Henning B. (2008). *Die Herrschaft des Kaisers Maximinus Thrax und das Sechskaiserjahr 238. Der Beginn der "Reichskrise"?*, *Gymnasium* 115, 69–86.
- Herrin 2001 Herrin, J. (2001). *The Formation of Christendom*. London: Phoenix.
- Holmes 2010 Holmes, C. (2010). *Byzantine Political Culture and Compilation Literature in the Tenth and Eleventh Centuries: Some Preliminary Inquiries*. *Dumbarton Oaks Papers*, 64, 55-80.
- Holum 1989 Holum, K. G. (1989). *Theodosian Empresses: Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*. Berkeley, Calif: University of California Press.
- Honoré 1998 Honoré, T. (1998). *Law in The Crisis of Empire, 379-455 AD: The Theodosian Dynasty and its Quaestors*. Oxford: Clarendon Press.
- Hölbl 2001 Hölbl, G. (2001). *A History of the Ptolemaic Empire*. Translated by Tina Saavedra. London: Routledge.
- Janes 2010 Janes, D. (2010). *God and Gold in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Jefferys et alii 2012 Jeffreys, E., Haldon, J. F., - Cormack, R. (2008). The Oxford Handbook of Byzantine Studies, Oxford: Oxford University Press.
- Jefferys et alii 2017 Jeffreys, E., Jeffreys, M., - Scott, R. (2017). The Chronicle of John Malalas. Brill.
- Jones 1964 Jones, A. H. M. (1964). The Later Roman Empire 284-602: 4. Oxford: Blackwell.
- Jones et alii 1971 Jones, A. H. M., Martindale, J. R., - Morris, J. (1971). The Prosopography of The Later Roman Empire: Vol. 1. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Jones 1998 Jones, A. H. M. (1998). The Greek City from Alexander to Justinian. Oxford: Clarendon Press.
- Jones et alii 2006 Jones, A. H. M., Martindale, J. R., - Morris, J. (2006). The Prosopography of the Later Roman Empire. Cambridge University Press.
- Kaçar 2011 Kaçar T, (2011). Doğu Roma Başkentinde Patrik Seçimi: Ioannes Chrysostomos Örneği (MS. 398), Özsait Armağanı. Ed. Sahin, H., Konyar, E., Ergin, G., Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Kaegi 2007 Kaegi, W. E. (2007). Heraclius, Emperor of Byzantium. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kalavrezou 1991 Kalavrezou, I. (1991). Adlocutio, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York, 20, Oxford University Press.
- Kaldellis 2012 Kaldellis, A. (2012). Procopius of Caesarea: Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity. Philadelphia University of Pennsylvania Press Ann Arbor, Michigan ProQuest.
- Kaya 2006 Kaya, M. A. (2006). Roma İmparatoru Septimius Severus Döneminde Anadolu. Ankara

Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 25,
39, 1, 27-48.

Kazhdan 1991

Kazhdan, A. (1991) Pontifex, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 3. (ed.), Kazhdan A. P. New York/Oxford, 1697, Oxford University Press.

Kazhdan 1991b

Kazhdan, A. (1991). Ablabius, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York/Oxford, 5, Oxford University Press.

Kazhdan 1991c

Kazhdan, A. (1991). Allaximoi, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York/Oxford, 68; Oxford University Press.

Kazhdan 1991d

Kazhdan, A. (1991). Anthypathos, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York/Oxford, 111, Oxford University Press.

Kazhdan 1991e

Kazhdan, A. (1991). Balnitor, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York/Oxford, 249, Oxford University Press.

Kazhdan 1991f

Kazhdan, A. (1991). Defensor Civitatis, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York/Oxford 600, Oxford University Press.

Kazhdan 1991g

Kazhdan, A. (1991). Deuteros, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York/Oxford, 615, Oxford University Press.

Kazhdan 1991h

Kazhdan, A. (1991). Eidikon, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York/Oxford, 681, Oxford University Press.

Kazhdan 1991i

Kazhdan, A. (1991). Epi Tes Trapezes, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium:

- (1991). Vol. 2. (ed.), Kazhdan A. P. New York/Oxford, 722-723, Oxford University Press
- Kazhdan 1991i Kazhdan, A. (1991). Kankellerios, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 2. (ed.), Kazhdan A. P. New York/Oxford, 1101, Oxford University Press.
- Kazhdan 1991j Kazhdan, A. (1991). Kourator, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 2. (ed.), Kazhdan A. P. New York/ Oxford, 1156-1157, Oxford University Press.
- Kazhdan 1991k Kazhdan, A. (1991). Nobelisimus, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 3. (ed.), Kazhdan A. P. New York/Oxford, 1490, Oxford University Press.
- Kazhdan 1991l Kazhdan, A. (1991). Pontifex, şu eserde; Kazhdan A. P. (1991). The Oxford Dictionary of Byzantium: Vol. 3. New York/Oxford 1697, Oxford University Press
- Kazhdan- Magdalino 1991 Kazhdan-Magdalino (1991). Referendarius, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 3. (ed.), Kazhdan A. P. New York/Oxford, 1778, Oxford University Press.
- Kelly 2011 Kelly, G. (2011). Ammianus Marcellinus: The Allusive Historian. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kozlovskaya 2017 Kozlovskaya, V. (2017). The Northern Black Sea in Antiquity: Networks, Connectivity, and Cultural Interactions. Cambridge University Press.
- Krause-Witschel 2006 Krause, J. U., - Witschel, C. (2006). Die Stadt in der Spätantike: Niedergang oder Wandel?: Akten des Internationalen Kolloquiums in München am 30. und 31. Mai 2003. Stuttgart, Steiner.
- Kelly 2012 Kelly, C. (2012). Emperors, Government and Bureaucracy. (Ed.) Garsney, P. The Cambridge

- Ancient History: Vol. 14. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuban et alii 2012 Kuban, D., Rona, Z., - Yalçın, E. (2012). İstanbul, Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul.
- Kueflet 2007 Kuefler, M. (2007). The Marriage Revolution in Late Antiquity: The Theodosian Code and Later Roman Marriage Law. *Journal of Family History*, 32, 4, 343-370.
- Kulikowski 2000 Kulikowski, M. (2000). The Notitia Dignitatum as a Historical Research, *Historia*, 49, 358-377.
- Küçük 2007 Küçük, E. (2007). XII. Yüzyıl Rönesansı ve Yeniden Doğan Roma'yı Günümüze Bağlayan Son Halka: Pandekt Hukuku, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56, 4, 1. 111-122.
- Leake 1826 Leake, W. M. (1826). An Edict of Diocletian, Fixing a Maximum of Prices Throughout the Roman Empire, A.D. 303. Lat. London.
- Lee 2013 Lee, A. D. - Richardson, J. S. (2013). From Rome to Byzantium AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.
- Lenski 2012 Lenski, N. (2012). The Cambridge Companion to the Age of Constantine. Cambridge: Cambridge University Press.
- Littman- Littman 1974 Littman, R. J. - Littman, M. L. (1974). Galen and the Antonine Plague, *American Journal of Philology*. 94, 3, 243.
- Lössl- Baker Brian 2018 Lössl, J.- Baker-Brian, N. (2018). A Companion to Religion in Late Antiquity. Hoboken (N.J.), John Wiley - Sons.
- Maas 1992 Maas, M. (1992). John Lydus and the Roman Past: Antiquarianism and Politics in the Age of Justinian. London: Routledge.
- MacCormick 1990 MacCormick, M. (1990). Eternal Victory: Triumphal Rulership in Late Antiquity,

- Byzantium, and The Early Medieval West. Cambridge: Cambridge University Press.
- Magdalino 2002 Magdalino, P. (2002). *Medieval Constantinople: Built Environment and Urban Development in The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Washington, D.C. Dumbarton Oaks.
- Maguire 2017 Maguire, H. (2017). Çev. Önder, D., Özkan, F., Günay, M. *Bizans Saray Kültürü 829-1204*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mango 1985 Mango C. (1985) *Byzantine Architecture*. Milan: Electa Editrice.
- Martindale 1980 Martindale, J. R. (1980). *The Prosopography of the Later Roman Empire: Vol. II: A.D.395-527*. Cambridge: University Press.
- Martindale 1992 Martindale, J. R. (1992). *The Prosopography of the Later Roman Empire: Vol. III: A.D. 527-641*. Cambridge: University Press.
- Mayer 2002 Mayer, E. (2002). *Rom ist dort, wo der Kaiser ist. Untersuchungen zu den Staatsdenmalern des dezentralisierten Reiches von Diocletians bis zu Theodosius II*. Mainz.
- McCormick 1991 McCormick, M. (1991). *Acclamation, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York/Oxford, 10, Oxford University Press.*
- McCormick 1991 McCormick, M. (1991). *Profectio, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 3. (ed.), Kazhdan A. P. New York/Oxford, 1728, Oxford University Press.*
- McKitterick et alii 2018 McKitterick, R., Osborne, J., Richardson, C. M.,-Story, J. (2018). *Old Saint Peter's, Rome*. Cambridge University Press.
- Meister 2013 Meister, J. B. (2013). *Adventus und Profectio: Aristokratisches Prestige, Bindungswesen und Raumkonzepte im Republikanischen und Frühkaiserzeitlichen Rom*. Schwabe.

- Melberg 1995 Melberg, A. (1995). *Theories of Mimesis*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Mennen 2011 Mennen, I. (2011). *Power and Status in the Roman Empire, AD 193-284*. Leiden: Brill.
- Miller-Wiener 2007 Müller-Wiener, W., Çev. Sayın, U. (2007). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mitchell 2015 Mitchell, J. (2015). *Literary Quotation as Literary Performance in Suetonius*. *The Classical Journal*, 110, 3, 333-355.
- Mitthof 1993 Mitthof, F. (1993). *Vom ιερώτατος Καισαρ zum ἐπιφανέστατος Καισαρ: Die Ehrenprädikate in der Titulatur der Thronfolger des 3. Jh. n. Chr. nach den Papyri*. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 99, 97-111.
- Momsenn 2005 Momsenn, T. (2005). *A History of Rome Under the Emperors*, Routledge.
- Moravcsik 1967 Moravcsik, G. (1967). *De Administrando Imperio*. Washington: Center for Byzantine Studies.
- Moser 2018 Moser, M. (2018). *Emperor and Senators in the Reign of Constantius II: Maintaining Imperial Rule Between Rome and Constantinople in the Fourth Century AD*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Moyle 2002 Moyle, J. B. (2002). *The Institutes of Justinian*. Union, N.J: Lawbook Exchange.
- Nasaina 2018 Nasaina, M. (2018). *Woman's Position in Byzantine Society*. *Open Journal for Studies in History*, 1, 1, 29-38.
- Necipoğlu 2001 Necipoğlu, N.(2001). *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life*. Leiden: Brill.
- Netherton- Owen Crocker 2014 Netherton, R. - Owen-Crocker, G. R. (2014). *Medieval Clothing and Textiles: Volume 10*. Woodbridge, England: Boydell Press.

- Nicholas 1970 Nicholas, B. (1970). *Patria Potestas*, şu eserde; *The Oxford Classical Dictionary*. Ed. N. G. L. Hammond–H. H. Scullard. The Clarendon Press. Oxford.
- Nicholson 2018 Nicholson, O. (2018). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity: Volume 2.*, Oxford, United Kingdom : Oxford University Press.
- Nordhagen 1963 Nordhagen, P. J. (1963). The Mosaics of the Great Palace of the Byzantine Emperors. *Byzantinische Zeitschrift*, 56. 53-68.
- Nuffelen 2015 Nuffelen, P. (2015). *Orosius and the Rhetoric of History*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- O'hara 2013 O'Hara, R. (2013). *An Assesment of the Notitia Dignitatum as a Historical Source for the Late Roman Bureaucracy*. Unpublished Dissertation, National University of Ireland, Maynooth.
- Onur 2014 Onur, F. (2014). *Monumentum Pergense: Anastasios'un Ordu Fermanı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ostrogorski 1981 Ostrogorski, G. (1981). *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Işıltan, F., İstanbul, Türk Tarih Kurumu.
- Papadakis- Macrides 1991 Papadakis, A.-Macrides, R. J. (1991). *Asylum*, şu eserde; *The Oxford Dictionary of Byzantium*: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York: Oxford, 217, Oxford University Press.
- Parnell 2017 Parnell, D. A. (2017). *Justinian's Men: Careers and Relationships of Byzantine Army Officers*, 518-610. London: Palgrave Macmillan UK.
- Perinçek 2010 Perinçek, D. (2010). Yanikapı Kazı Alanının Son 8000 Yıllık Jeoarkeolojisi ve Doğal Afetlerin Jeolojik İzleri. *MTA Dergisi*, 141, 73-95.
- Philip 1952 Philip, G. (1952). The Coronation of Charlemagne and the Coinage of Pope Leo III. *Revue Belge de Philologie et d'histoire*, 30, 3-4, 825-833.

- Pihlajamäki et alii 2018 Pihlajamäki, H., Dubber, M. D., - Godfrey, M. (2018). *The Oxford Handbook of European Legal History*. Oxford University Press.
- Pohl 1997 Pohl, W. (1997). *Kingdoms of The Empire: The Integration of Barbarians in Late Antiquity*. Leiden: E. J. Brill.
- Pohlsander 2004 Pohlsander, H. A (2004). *Emperor Constantine*. Routledge.
- Preger 1895 Preger, T. (1895). *Beiträge zur Textgeschichte der Patria Konstantinopoleos*. München.
- Ramsay-Wilson 2013 Ramsay, J. - Wilson, R. J. A. (2013). *Funerary Dining In Early Byzantine Sicily: Archeobotanical Evidence From Kaukana*. *Mediterranean Archaeology*, 26, 81-93.
- Rebenich 2017 Rebenich, S. (2017). *Late Antiquity in Modern Eyes*. Heidelberg.
- Rees 2004a Rees, R. (2004). *Diocletian and the Tetrarchy*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Rees 200b Rees, R. (2004). *Some Juridical - Economic Aspects of the Edict of Diocletian on Maximum Prices*. Place of publication not identified.
- Ricciotti 1999 Ricciotti, G. (1999). *Diocletian and the Tetrarchy*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Rich 2016 Rich, J. (2016). *The City in Late Antiquity*. Routledge.
- Rohrbracher 2002 Rohrbacher, D. (2002). *The Historians of Late Antiquity*. London: Routledge.
- Rousseau 1999 Rousseau, P. (1999). *Pachomius: The Making of a Community in Fourth-Century Egypt*. Berkeley: University of California Press.
- Sarris 2009 Sarris, P. (2009). *Economy and Society in The Age of Justinian*. Cambridge; Cambridge University Press.

- Sayar 2012 Sayar, M.H.(2012). Başkent Constantinopolis'in Farklı Bir Şehirleşme Anlayışıyla Kurulmasına İlişkin Düşünceler, 221, 68-72.
- Scheidel 2009 Scheidel, W. (2009). Roman Wellbeing and the Economic Consequences of the Antonine Plague. Ssrn Electronic Journal.
- Schminck 1991 Schminck, A. (1991). Antecessores, şu eserde; The Oxford Dictionary of Byzantium: (1991). Vol. 1. (ed.), Kazhdan, A. P. New York/Oxford, 109, Oxford University Press.
- Scott 2018 Scott, A. G. (2018). Emperors and Usurpers: An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History, Books 79 (78)-80 (80) (a.d. 217-229). Oxford Press.
- Seidler 1999 Seidler, G. L. (1999). Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni, Bizans Siyasal Düşüncesi, Çev. Tunçay, M. İstanbul, Özne.
- Sheldon 2005 Sheldon, R. M. (2005). Intelligence Activities in Ancient Rome: Trust in the Gods, but Verify. London: Routledge.
- Sheridan 1966 Sheridan J.(1966) The Altar of Victory-Paganism's Last Battle, L'antiquité classique, 35, 1, 1966, 186-206.
- Sinnigen 1957 Sinnigen, W. G. (1957). The Officium of the Urban Prefecture During the Later Roman Empire. Rome: American Academy in Rome
- Sinnigen 1959 Sinnigen, W. G. (1959). Two Branches of the Late Roman Secret Service. The American Journal of Philology, 80, 3, 238-254.
- Sinnigen 1962 Sinnigen, W. G. (1962). The Origins of the Frumentarii, Memoirs of the American Academy in Rome.
- Sinnigen 1964 Sinnigen, W. G. (1964). Chiefs on Staff And Chiefs of the Secret Service. Byzantinische Zeitschrift, 57, 1, 78-105.
- Skene 1877 Skene, W. F. (1877). Celtic Scotland: A History of Ancient Alban. Edinburgh: Douglas.

- Smith 1873 Smith, W. (1873). A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. London: J. Murray.
- Spain 1977 Spain, S. (1977). Heraclius, Byzantine Imperial Ideology, and the David Plates. *Speculum*, 52. 217-237.
- Speidel 2011 Speidel, M. P. (2011). *Riding for Caesar: The Roman Emperor's Horseguard*. Routledge.
- Spence et alii 2016 Spence, I. G., Kelly, D. H., Londey, P., - Phang, S. E. (2016). *Conflict in Ancient Greece and Rome: The Definitive Political, Social, and Military Encyclopedia*.
- Stein 1999 Stein, P. (1999). *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Story 2010 Story, J. (2010). *Charlemagne: Empire and Society*. Manchester, Manchester Univ. Press.
- Şahin 1986 Şahin, S. (1986). Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılmalarının Sebepleri, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4. 311-329.
- Taraz 2014 Taraz, N. (2014). *The Hagia Sophia in its Urban Context: Interperation of the Transformation of an Architectural Monument with its Changing Physical and Cultural Environment*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir İleri Teknoloji Enstitüsü.
- Tilden 2006 Tilden, P. (2006). *Religious Intolerance in the Later Roman Empire: The Evidence of the Theodosian Code*. Exeter.
- Tiryaki 2007 Tiryaki, A. (2007). Erken Hristiyanlık Döneminde Manastır Sisteminin Doğuşu, *Sanat Tarihi Dergisi*, XVI/2 Ekim/October, 49-65.
- Tunç 1999 Tunç, A. (1999). Titre Güneş! Yeryüzü Ağla! Çünkü Şehir Fethedildi, *Cogito*, 17, 253- 264.

- Urbainczyk 1997 Urbainczyk, T. (1997). Socrates of Constantinople; Historian of Church and State. Ann Arbor. University of Michigan Press.
- Üstün 2013 Üstün, A. (2013). Panıumlu Priscus: Bir Müverrihin Entellektüel ve Mesleki Portresinden Kesitler, DTCF Dergisi, Cilt 53, Sayı 2. 295-314.
- Valantasis 2000 Valantasis, R. (2000). Religions of Late Antiquity in Practice. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Van 2011 Van, D. R. (2011). Remembering Constantine at the Milvian Bridge. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vanderspoel 1995 Vanderspoel, J. (1995). Themistius and the Imperial Court: Oratory, Civic Duty, and Paideia from Constantius to Theodosius. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Waldron 2018 Waldron, B. L. (2018) Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty, Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Sydney.
- Watts 2008 Watts, E. J. (2008). City and School in Late Antique Athens and Alexandria. Berkeley, Calif: University of California Press.
- Webb 1970 Webb, R. N. (1970). Attila: King of the Huns. London, F. Watts.
- Wheeler 1993 Wheeler, B. (1993). Representations of the Feminine in the Middle Ages. Dallas: Academia Press.
- White 2011 White, C. (2011). The Emergence of Christianity: Classical Traditions in Contemporary Perspective. Minneapolis: Fortress Press.
- Yalçın 2000 Yalçın, A. B. (2000). Bizans Büyük Sarayı Yapıları ve Kurumları. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi.

- Yalduz 2003 Yalduz, A. (2003) Nikea Consili, Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: 12, Sayı:2, 257-296.
- Yıldırım 2006 Yıldırım, M. (2006). Fener Patrikhanesi ve Ekümenizm: Dinler Tarihi Açısından Bir Analiz, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, 469-488.
- Yılmaz 2015 Yılmaz, C. (2015). Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 24-29.
- Zuiderhoek 2009 Zuiderhoek, A. (2009). Government Centralization in Late Second and Third Century A.D. Asia Minor: A Working Hypothesis. Classical World.

RESİMLER

Tetrarkhlar Heykeli, Wiener-Müller 2001, 266

Res. 1

Büyük Saray Mozaikleri,
Müzesi https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/41/Mosaic_museum_Istanbul_2007_021.jpg, Erişim Tarihi; 30.03.2019, 17.0

Büyük Saray Mozaikleri,
Detay https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/Istanbul_Museo_Mosaici_01.JPG, Erişim Tarihi; 30.03.2019, 17:14

Res 2-3

Kucaklaşan Tetrarkhlar, Ağtürk 2018

Res. 4

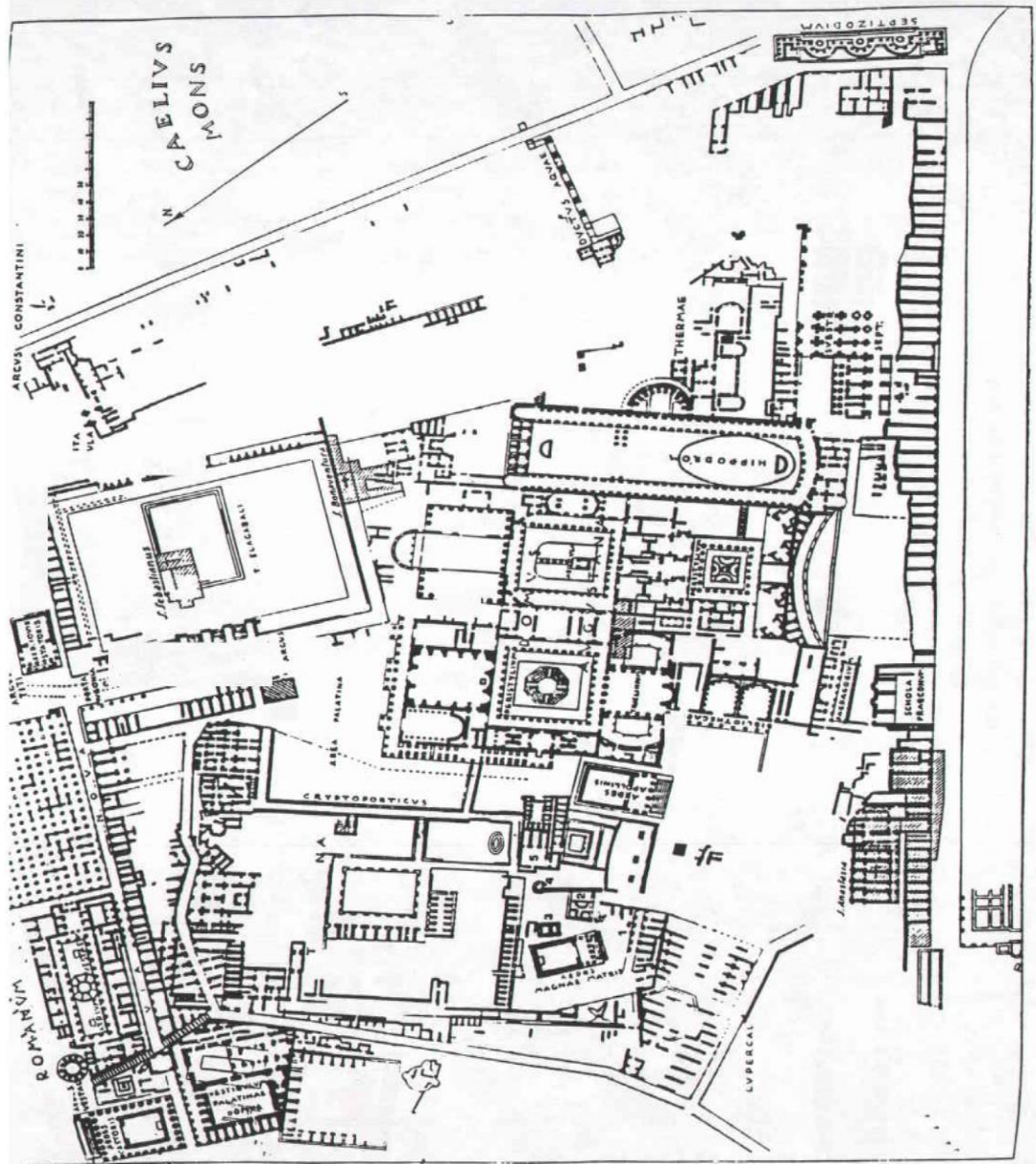
Theodosius Sütunu (detay),
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/05/Theodosius_colum%2C_Istanbul.jpg,
Erişim Tarihi; 30.03.2019, 17;16

Res. 5

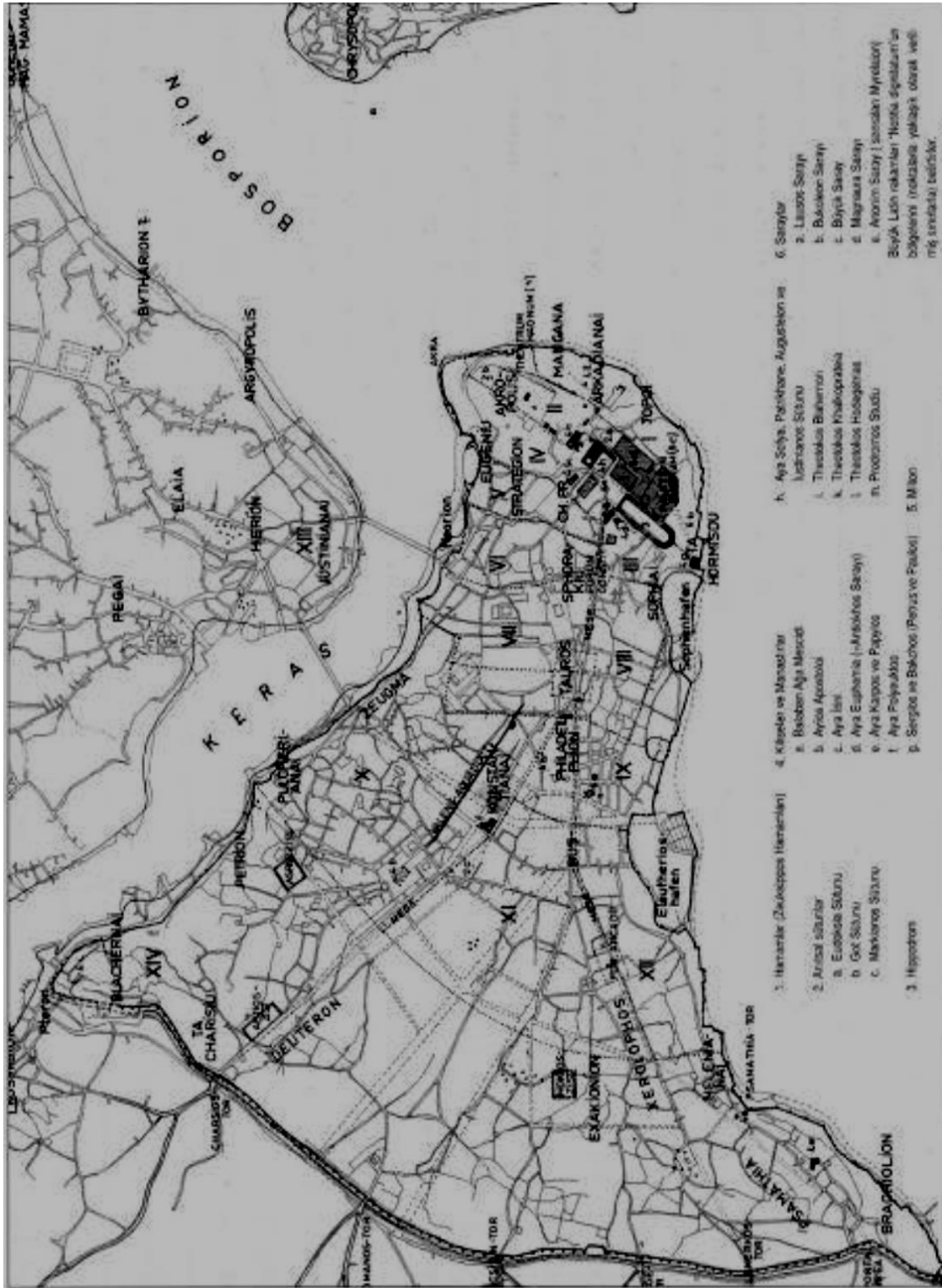
İmparator Iustinianus, St. Vitale Kilisesi Mozaïği, Ravenna.
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/66/Meister_von_San_Vitale_in_Ravenna_003.jpg,
Erişim Tarihi; 30.03.2019, 19.02

Res. 6

Palatino, Roma, Castagnoli 1985; Yalçın 2000,

Res. 7

Constantinopolis 3.-7. yy. anıtları, Wiener-Müller 2001, 21

Res. 8

Verlag der Neuen Photograph. Gesellschaft A.-G.
Steglitz-Berlin 1905

CONSTANTINOPLE.

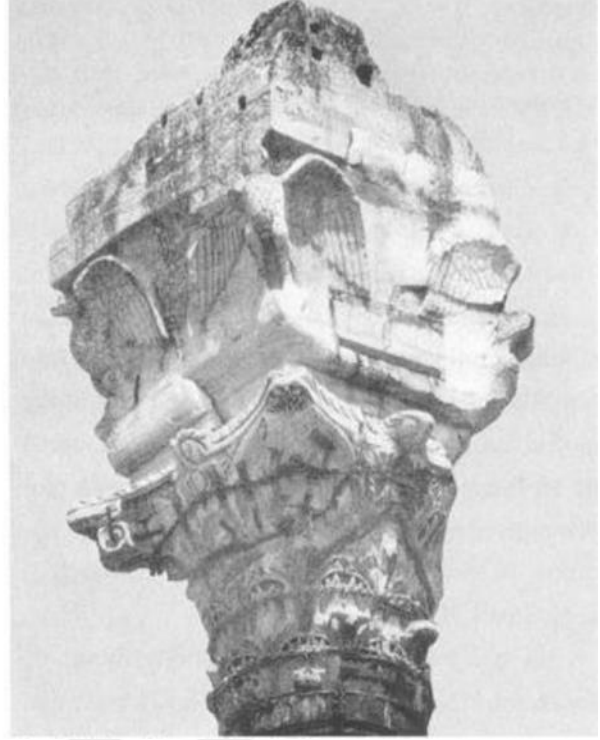
Colonne Brûlée.

15505

Forum Constantinus, 1905 Yılından Bir Fotoğraf. ,
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/de/The_Column_of_Constantine_in_%C3%87emberlita%C5%9F_%2.814.668.885.112%29.jpg,
Erişim Tarihi; 30.03.2019, 18.38

Res. 9

136

Marcianus Sütunu (detay)., Wiener-Müller 2001,

Nobilissimus Unvanlı Licinius Sikkesi, Licinius II Nobilissimus Unvanıyla.,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Solidus_Licinius_Jr_AF21_CdM_Paris.jpg,Erişim Tarihi; 30.03.2019, 17:26

Res. 10-11

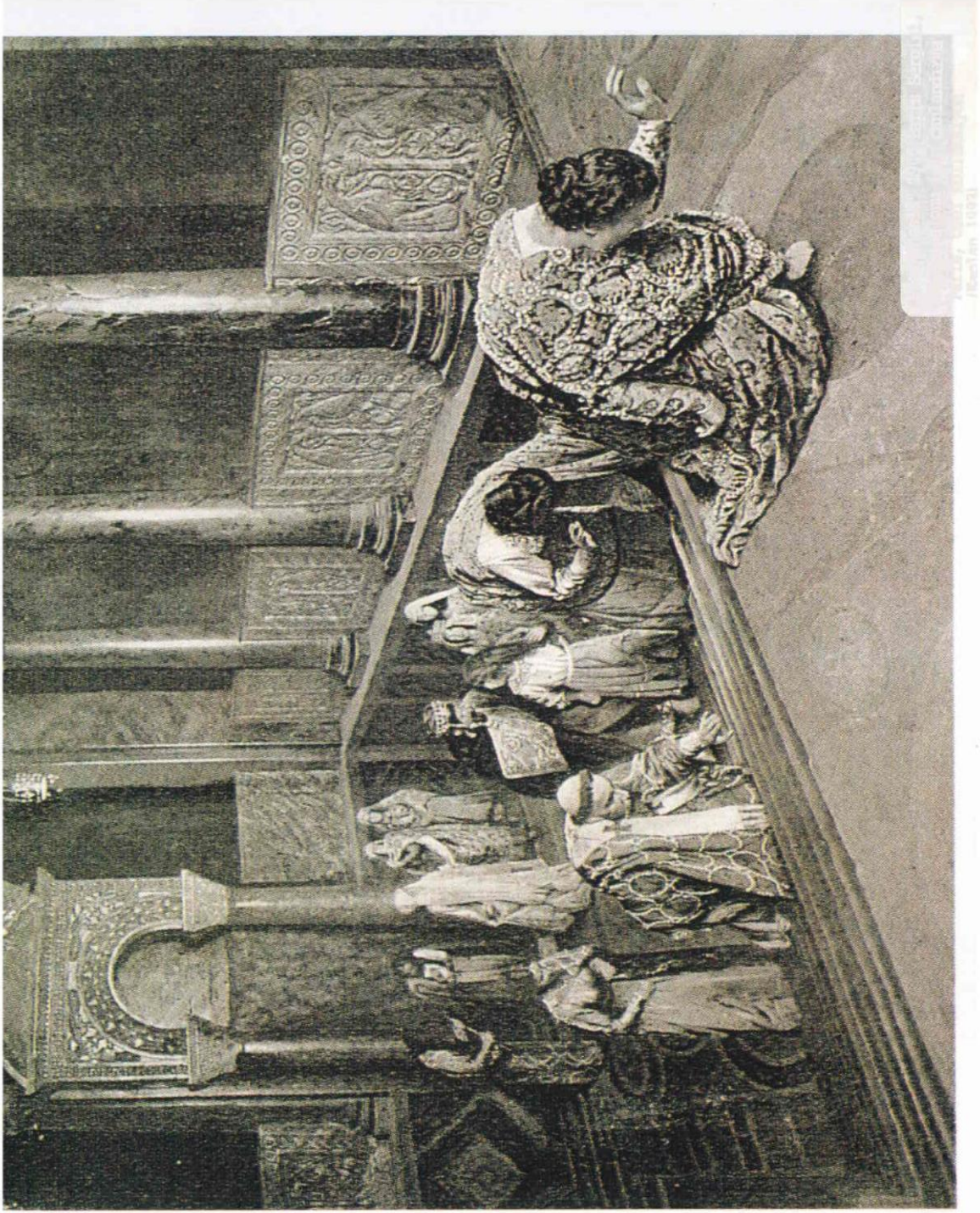

Resim 1 Omphalion, Taç Giyme Seremonisi Alanı
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/57/Crowning_point_in_Hagia_Sophia.jpg, Erişim Tarihi; 30.03.2019, 19.00

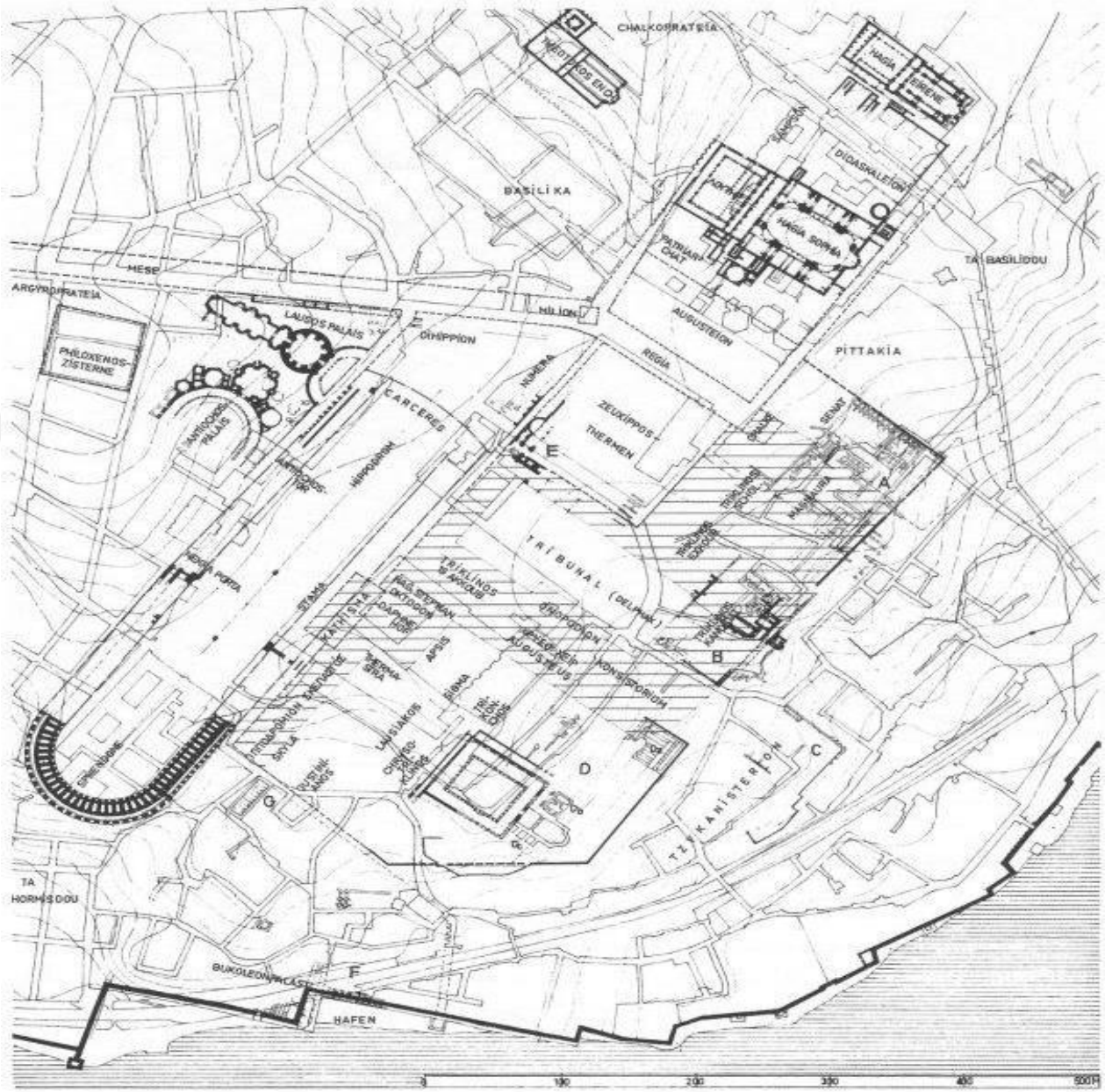
Resim 2 Adventus Konulu Fildişi Oyma,
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fc/Elfenbeintafel_mit_Reliquienprozession%2C_Konstantinopel%2C_5._Jahrhundert.jpg, Erişim Tarihi; 30.03.2019, 18:44

Res.12-13

Prokynesis Seremonisi, 1900 yıllarında bir sergi için canlandırma, Kaplan 1993; Yalçın 2000

Res. 14

1917-1918 yılı kadastro planı, Wiener-Müller 2001, 263

Res. 15

1912 yangını sonrası 1918 yılı hava fotoğrafı Wiener-Müller 2001, 230

Res. 16

ÖZGEÇMİŞ

Emre MACİT, 25.02.1991 yılında *İstanbul, Kadıköy*'de dünyaya geldi. *İstanbul Bilgi Üniversitesi*'nde aldığı İngilizce dil hazırlık eğitiminin ardından 2011 yılında *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat Tarihi* bölümünde lisans eğitimine başladı. 2014-2015 eğitim yılı içerisinde *Erasmus* bursiyeri olarak *Berlin Freie Universität*'te *Byzantinistik* eğitimi gördü ve lisans derecesiyle mezun oldu. Yurda döndükten sonra yüksek lisans için *M.S.G.S.Ü. Tarih* bölümüne geçiş yaparak Ortaçağ Tarihi alanında akademik kariyerine devam etmiştir.

2016 yılında kurucularından biri olduğu *Sanat Tarihçileri Derneği* ile sivil toplum alanında çeşitli faaliyetler göstermiştir. 2018 yılı dernek genel kurulunda Macit, dernek yönetim kurulu başkanlığına layık görülmüştür. Aynı yıl *Avrupa Birliği Brüksel Komisyonu* tarafından '*Erasmus generation days*' etkinlikleri kapsamında '*2018 Avrupa Kültürel Miras Yılı*' tescili almaya hak kazanmıştır. Yüksek lisans sürecinde 2017 yılından itibaren, *Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sosyal Bilimler Lisesi*'nde *International Baccalaureate Programı (Uluslararası Bakalorya)* müfredatına yönelik *Visual Arts* derslerini yürütmüştür.

